

СРПСКА ЗВЕЗДА

16.262

9.497.1

ИЛИ

СРПСТВО У КУЛТУРНОЈ БОРБИ

НАПИСАО

Ј. МИОДРАГОВИЋ

НА ДАР

од ~~Издавашког~~ ~~Културног~~
~~РАЈСКОГ~~ ~~и~~ ~~ТУКОВИЋА~~

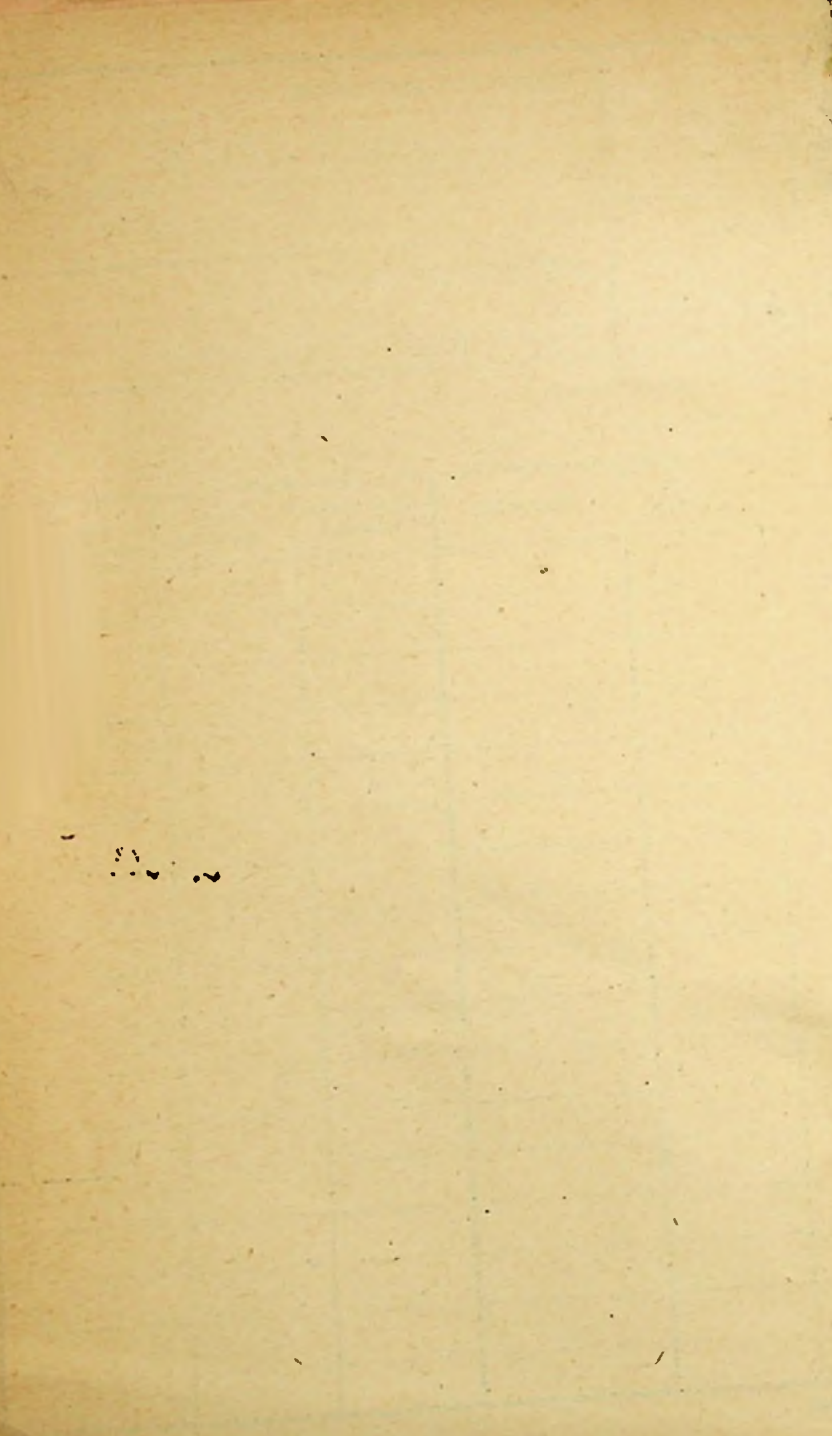
== БЕОГРАД ==

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА, ИВАН-БЕГОВА УЛИЦА БР. 1

1908

ЦЕНА ДИН.

СРПСКА ЗВЕЗДА

ИЛИ

СРПСТВО У КУЛТУРНОЈ БОРБИ

НАПИСАО

Ј. МИОДРАГОВИЋ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 16 262

Струка 9.497.3

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА, ИВАН-БЕГОВА УЛИЦА БР. 1

1908

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД
1911

УСПОМЕНИ

ПОК. ЈОСИФА ПЕЦИЋА

БИВ. НАЧЕЛНИКА МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ.

Теби, о добра душо, посвећујем овај свој рад, који сам крвљу својом писао.

Кад сам га као државни питомац на страни почео писати и један најважнији део послао у Отаџбину своју, у новине, да нашем свету свратим пажњу на ова судбоносна питања што се овде износе, српски је министар просвете хтео да ми одузме стипендију зато, што „пискарам по новинама“. А ти, начелник његов, пишеш мени, једном ђачићу, овако писмо :

„Драги земљаче,

Овај нешто фрчи на тебе. Молим те, батали то ђискарање ђо новинама, ђа сад купи у своју торбицу, те да ти она буде што пунија. А кад дођеш овамо, имаћеш кад из ње да вадиш и другоме да дајеш.

*Твој
Ј. Пецић“*

А кад си га доцније, проширен и допуњен, прочитао у „Летопису“, ти си ме, ентузијазирани, наред Калемегдана загрлио и пољубио и из све дубине душе рекао ове

речи: „Хвала ти на ономе њо сто њута. Оно је бисер. Оно је наш сѣас. Оно треба да чита и старо и младо, и мушко и женско. Оно треба да буде народна читанка, и у оно да верује сваки Србин као у Јеванђеље, и то да буде наше српско Јеванђеље....“

Од то доба прохујало је четврт века. И у овим данашњим бурним и судбоносним данима за српски народ, осетивши јаку потребу да га прерадим и допуним и пружим народу нашем овако *за себе*, ја се сетих тих твојих речи, које су ти са срца текле, и за мало му и име не дадох по њима; само се тобојох, да оно не буде сувише велико и нескромно, те се од тога уздржах.

Али ће те се до смрти своје сећати не-обично радо не само с ове ретке искрености и велике пажње твоје према њему лично и с овога великога мара твога према овој крупној општој ствари нашој, него и с оне неуморне вредноће и ретке издржљивости у службеним пословима, као и с оне племенитости и безграничне љубави коју си гајио и сваки дан видно испољавао према оним бедним сирочићима српским што у првом српско-турском рату осташе без оца и матере и дођоше у завод за српску сирочад,

твој
захвални

Ј. Миодраговић

ЧИТАОЦИМА

Овај мој рад штампан је у главноме у „*Летопису*“ Матице Српске у Новом Саду у свескама 142, 143 и 144 године 1885, под натписом „*Култура и Српство у културној борби*“, а писан је раније кад сам од 1881—1883 био у Лајпцигу као државни питомац за Педагогију.

Од то доба ево прохујала је пуна четврт века и ја се нађох побуђен, да се вратим на ову ствар, да је васкрснем из „Летописа“, да је проширим и допуним и овако исправљену, проширену и допуњену пружим данашњем нараштају на увиђај, на знање и размишљање. А кад је читаоци пажљиво прочитају од краја до краја, ја се надам, да ме за ово неће осуђивати. Само молим читаоца, да ово не чита као обичну свакодневну забавну лектуру, него да чита логано и с размишљањем, и уверен сам, да на крају неће пожалити време и труд што га је уложио у читање ове књиге. Она ће му изнети пуно непознатих ствари а тако важних за управљање његово и наше у животу па чак и опстанак наш, да се оне могу убројати у најважније.

Особито у доба демократских начела, када је *маса народна* позвана да одлучује о својим животним питањима, потребно је да она буде што боље обавештена и о ситнијим питањима политичким а камо ли о овако крупнима и о најкрупнијима.

У „Летопису“ је штампано до XII чланка, а XIII и XIV су нови. Оно у „Летопису“ је штампано без мога надзора и с тога с многим штампарским грешкама, које често и смисао кваре, те зато је била потребна озбиљна ревизија тих одељака. А последња два одељка била су *одвише њотребна* као допуна.

Кад се узму на ум мутне и мучне политичке прилике у којима се до сад налазио сав народ наш, у којима он и данас живи, и у којима ће остати и у будуће, навек, ја мислим, да ће се читаоци сложити са мном, да је један овакав рад био одвише потребан, и да, збиља, мисли које се у њему износе ваља да постану наше народно јеванђеље.

Захваљујем госп. *Мити Живадиновићу* члану фирме Јевте Павловића и Компаније, што је не само дао хартију на почек за ову књигу него је био готов да јемчи и за штампу само да она што пре изиђе, као и штампарији Д. Димитријевића, која је писца кредитирала за штампање.

На Митров-дан 1908. год.
у Београду

Ј. Миодраговић
професор

ОБРАЗОВАНИ И НЕОБРАЗОВАНИ НАРОДИ

Свима је добро познато, да дивљаци никуда не путују из своје жарке отаџбине. А кад Европа доведе по којег овамо, у своју образовану средину, он не посматра и не учи, па да после носи цивилизацију у своју дивљу постојбину. Дивљаци мучно да знају и да разбирају и за најближе пограничне им народе, с којима сваки дан могу имати посла; а у образованих народа постоји читава литература о дивљим племенима и животу њиховом. И кад узмемо образовани свет на једној страни а необразован на другој, онда слободно можемо рећи, да се образован свет много више интересује за онај необразовани, него необразован за овај образовани, и да што је који народ образованији, тим се више интересује за остале необразоване, а што је дивљији и необразованији, тим се мање интересује.

На први мах ово изгледа чудновато. Поете и идеалисте, који су навикли да гледају на примитивног човека као на невино чедо природино, пуно младачкога духа, овде би дошле у највећу забуну. Али кад загледамо мало дубље, онда нам ствар буде јасна и престаје свако чуђење. За интересовање и посматрање с инте-

ресом потребно је не само повише душевних моћи него и прилична готовина умна, према којој ће да се мери оно ново што долази духу. А и једног и другог далеко је мање у дивљака него у образованог човека. Док се примитиван човек умори духовно од једне подуже приче, дотле један научник може ваздан умно да ради и опет да не осети онолики умор, колики онај осећа од једне приче. Готовина умна, која се данас налази у Европи, гони људе и на луфт-балонима у висине небесне и на лађама преко широких и дебелих мора на све стране ове наше планете и у највећу опасност, само да се дозна оно што се још не зна или да се види оно што се није видело. Сиромаштина умна у примитивнога човека не допушта му ни да сазнаје најближе узроке, зашто га вода плави и зашто се која болест јавља, него га тера да верује, да је то воља нечија и казна неке више силе. Дарвин је у Јужној Америци запитао неке дивљаке: Зашто и они овако не уче природу и камење, земље, животиње и биљке у њој? А они су му с највећим чуђењем одговорили: „Зашто бисмо се ми још о томе бринули, кад има ко наређује да је то тако!?” Дарвин прича даље, да је њима чисто немило и непријатно ово испитивање природе, јер, вели, они у томе виде нешто јеретичко, безбожно, као мешање у неке натприродне тајне. Баш кад је Дарвин био у Чилу, десио се ту ужасан земљотрес, који је порушио све што је рука људска била направила и подигла. „Ја сам“, вели, „мислио, сада барем, после овог ужаса, да ће се они интересовати за узроке ове појаве; а они са још већим подозрењем и страхом говоре о њему, и никако не могу да помисле, да

то има свога узрока у природи, већ упорно и с неком нечувеном тежњом остају при томе, да је то воља неке више силе.“ Отуда и наши сељаци сматрају сушу, град, гусенице, болест и смрт као казну Божју, и никако не воле да овоме свему траже узрока и да га отклањају.

Има још два узрока зашто се образованији народи много више интересују за примитивне и необразоване него ови за њих. Образовани народи виде у необразованима чисто своју прошлост и своје детињство. Па, као год што људи с љубављу и са забавом посматрају дечје игре и дечји живот, гледајући у њима и своју недавну природу, исто се тако и образовани народи радо забављају с примитивнима. Напротив, примитивни народи гледају у образованима, као и необразован човек у образованоме, нешто више од себе, нешто над собом, нешто често извештачено и као нагрдно, и готови су пре да им се чуде, да их мрзе и да их се плаше, него да их савладају умом својим, да их разумеју и да оне више особине на њима и усвоје или барем поштују. Зар не изгледа чудно, кад у примитивнијих народа нађемо много мање љубави и поштовања према обичајима, вери и мудрим уредбама образованијих народа него што ћемо у ових наћи поштовања према њиним често врло глупим и штетним уредбама и обичајима?! Просто на просто, нити дух примитивнога човека може да схвати сложене и заплетене предмете и одношаје културне, нити његова груба осећања могу да се помире с финијим и савршенијим осећањима културнога човека. Ово је врло лепо пало у очи и Дарвину кад је био на једноме острву те вели овако:

„Они с највећим интересом праћаху и подражаваху с највећом тачношћу све оно што чињасмо и говорасмо ми, а наше ствари: пушке, сатови, разни инструменти па и саме лађе не беху за њих ни од каква интереса. При сваком нашем покрету прсли би у смеј...”

Друга је прилика која чини још да се образовани народи више интересују за необразоване и та, што је за њих и њихово схватање много лакше све оно, што се налази у животу примитивнога народа. Као што је човеку много лакше да се сећа онога што му је некад било тешко у школи него ђаку да разуме заплетене одношаје практичнога живота, исто је тако културним људима много лакше да појме просте одношаје примитивних људи него овима њихове. Све је тамо само у маломе и тек у зачетку, да се овамо, у култури, развије у грдосију. За индивидуе које су одрасле у овим грдосијама ове маленкости имају неке привлачне моћи, јер буде у духу њином читав низ мисли о животу људском и развиту његовом, који се непосредно тиче и њега. Примитиван дух пак пред овим се грдосијама умори и, као побеђен, клони их се.

Свему овоме придружује се и још један други интерес. У борби природној за опстанак, где побеђују све савршеније индивидуе, а не-савршеније, слабије, кржљавије, болешљивије и неразвијеније пропадају, у томе борењу за живот долази у рачун и економски интерес. Као човек с човеком у једној малој средини тако и народ с народом у великоме стоји у непрестаној заједници и измени добара. И као што више, образованије класе друштвене на лакши и угоднији начин долазе до намирница за своје потребе,

исто тако и образованији, културнији народи гледају, да се што више користе и народима и земљама које стоје на nižем ступњу културнога развитка. Некритичније хуманисте у овоме би виделе нечовечност и неморалност, и ми сваки дан можемо чути осуде како образованије расе „исисавају“ сиротније народе“. А кад погледамо и у природу човекову данас и у целу прошлост људску, ми ћемо видети, да је навек било и да ће навек бити овако. Суштина борбе остаје иста и вечна, само се форма њена мења. Од грубога отимања и пљачке постала је утакмица и победа у њој. Ту је већ признато *начело рада* : да сваки ради и да износи свој рад на пазар, на трампу и утакмицу с другима. Овде побеђује онај, који изради боље. И овде видимо шта је *културна борба*. Видимо, да је она борба *умна*. Као што је у оној грубој борби побеђивао јачи телом, тако овде сада, у овој културној борби, побеђује јачи умом. А кад се сетимо да је она за-снована на начелу *својине*, и кад узмемо у рачун целокупан ступањ човечанскога развитка, на коме сваки час овај мирни културни развитак може бити потресен и поремећен и претворити се у онај први облик борбе, онда нам неће бити чудне многе мере, које се јављају и у савременом друштву и животу културном и које подсећају на онај први облик борбе. Ствар је у томе, да се у човечанском развитку данас све борбе претварају мало по мало у борбу културну, у побеђивање умом; и она ће остати навек. Нераздвојно с њом, дабогме, да иде и већи развитак осећајни и морални, и у борби културној ће увек побеђивати онај, који вештије уједини и развије ово троје: ум, срце и морал.

Народ је наш ово, чини ми се, врло лепо окарактерисао у овој пословици својој: „Буди мудар као змија, а невин као голуб“. И закон накратко гласи: *да ће савршенији навек ђобеђивати*. А побеђивање и победе без борбе и борења не могу се ни замислити. Никад дакле с лица земље неће нестати борбе, само ће нестајати разних облика њених.

Ми узесмо овде као што се и обично узима и поделисмо народе на образоване и необразоване. Догматисте, који се вежу за речи, а не за оно што оне хоће да кажу, могли би ово да нам критикују и да га не приме. И одиста, овака подела и може да начини приличну забуну. Али ствар не може друкчије да се каже него тако, и онде где је нејасна она потребује објашњења. Као што не можемо све људе поделити само на старе и младе, или црномањасте и плаве, или учене и неучене, тако се исто и народи не могу стрпати у само две групе: образоване и необразоване или културне и некултурне. У природи владају силне разноврсности и непрекидна поступност у менама. Од дивљака на Ватреној Земљи, који немају ни породице ни државе, па до најкултурније државе силни су прелази, тако, да би се све државе и сви народи могли поређати у једноме реду један за другим. Али као што би један ред од људи, у којем би се поређале индивидуе по годинама од једне до сто, био врло шарен и испрекидан у величини и другим особинама својих јединица, исто би тако и овај ред, у којем би били поређани поједини народи по ступњу свога културног развитака, био врло површан и непотпун. У томе реду би без сваке сумње дошла на прво место нација енглеска

у Великој Британији и Америци и Француска и Немачка на континенту, а на последње дивљаци Ватрене Земље. На које бисмо место дошли ми у томе реду, то би за нас било од велика интереса да знамо. Не може се дакле говорити о народима образованим и необразованим у стро-гоме смислу, него само о образованијим и необразованијим.

И ако не можемо ређати све културне народе по ступњу њине културности и тачно наћи у томе реду место на којем стојимо ми Словени и поједине нације његове, опет можемо барем у главном наћи место своје у овоме културном реду. Ми Словени сви, како у географском тако и културном одношају, стојимо потпуно на средини измеђ Европе и Азије и чинимо прелаз из једне у другу. То морамо и знати и признати ако мислимо да пођемо напред што брже и да у томе ходу своје не залазимо на странпутице. Баш ћемо тим признањем доказати да смо способни за културу, као год што и онај човек који је кадар да позна и отворено призна своје мане доказује, да не само стоји на неком вишем ступњу развитака него да је способан за још и даље развијање и још веће савршенство. И као што један човек, апсолутно узевши, није крив за оно што је рђаво у њега нити има заслуге за оно што је добро у њега, исто тако, и још очевидније, није крив један народ за оно што јесте.

II

СИЛЕ СПОЉНЕ И УНУТАРЊЕ

У природи има сила што производе неке последице, које ми зовемо појаве, мéне и резултати. Биљка је скроз игра сунца, ветра, ваздуха, земље и воде. Ови елементи и силе њине у заједници чине оно, што ми зовемо живот или рашћење биљкино. Силе ове спољне, примењене на човека и народе, зову се силе историске. Народи и живот њихов резултат су њин. Где су оне биле повољне, ту су и последице биле свакојако друкчије него онде, где су оне биле црне и неповољне. А силна разноврсност ових сила чинила је и чини и данас, да су и последице одвише разноврсне. Само основне и најглавније особине свуда су једнаке или барем сличне. Само су основни биолошки и социолошки закони друштвенога развијања и опстанка једнаки и општи, а поједине црте иду са својом разноврсношћу у бескрајност. А све је то последица од разноврсности оних спољних сила, које су производеле и које и данас производе мéне друштвене.

Па кад све зависи од спољних сила, колико онда може имати места и вредности наше напрезање да променимо резултате и да добијемо неке друге последице? Онолико исто колико и у васпитању једнога човека. Можемо познавати све ове последице са свима њиним узроцима, овим спољним силама; можемо поделити све ове силе на штетне и корисне, угодне или неугodne, или угодније и неугодније, па једне колико је могућно избегавати, а друге опет колико је могућно стварати и доприносити. Али за то

ваља све до једне да најтачније *познајемо*, са свима последицама њиним. То је посао науке и разних грана њених. И кад познајемо све ове силе и последице њине, онда је то сада нова сила, она што се зове унутарња. И као што ова нова, резултирана сила има претежне снаге у животу појединаца и васпитању омладине, исто тако она може бити сада од претежна утицаја и у ономе великом васпитању народном. Што већа она буде, и јача да савлађује или регулише оне спољне, то ће и мешање наше у ове спољне силе бити моћније и приметније. И, ето, толико има места наше мешање у њих и наше напрезање да резултате њине променимо онако како је по нас боље. Од једне морске животињице прилепљене на камен, која скоро бесвесно седи ту и очекује да јој дође или не дође храна, и која је без икакве одбране потпуно изложена спољним силама у мору, као биљка на земљи, па кроз све редове и родове животињске од најнижих до највиших и кроз све народе на земљи од дивљака до најбољег лекара и хигијеничара, веома је различна количина или величина ове унутарње силе. У једнога голог становника острва Фиџи, који је и својој сопственој фели изложен да га у невољи поједе, има је много мање него у једнога доброга хигијеничара, који је кадар да спасава читаве крајеве од оних најсићушнијих, невидљивих организама који трују ваздух и убијају читаве народе. Једна модерно уређена држава и културно развијен народ много је способнији да противстане свакој спољној сили, било природној било људској, него једна растурена маса од појединаца с врло неразвијеном овом унутарњом силом. У малога

детета у колевци она је тако мала, да би оно без помоћи туђе потпуно пропало ; за тим мало по мало она све више и више расте и дете постаје слободније и самосталније, док најпосле у човека не достигне толику меру да је он способан не само да противстаје обичним спољним силама свакидашњим него и највећим опасностима. И јасно је, да што је ова унутарња сила развијенија и већа и у појединаца и у народа, то је насигурно и борба са спољним силама лакша и успешнија. Или, може бити да је боље да се изразимо овако : што нам је она јача, то и ми имамо више моћи у регулисању спољних сила. И ето колика је моћ наша и колико је мешање наше у ове спољне силе и резултате њине умесно и од утицаја. И то само и толико можемо учинити у развијању народном као год и у развијању човековом, у васпитању социјалном као и у васпитању индивидуалном.

Споменусмо већ, да је и ова унутарња сила у крајњој дистанцији опет излив или последица оне спољне силе. Овде су оне све као концентрисане и уједињене. И народ и индивидуа не могу да буду друго него што је околина у којој су. У њима се она само уједињује и износи на видик. Дете које се роди и одрасте у Кини постане Кинез, а оно које се роди у Србији буде увек Србин. Народи тропски скоро сви су гави ; народи северни сви су бели. Ја сам : концентрисане све оне прилике, које су утицале на мене и оне што су утицале на мога оца и мајку те сам их наследио од њих. И кад бих ја могао себе да издвојим из овога сложаја, ја бих рекао, да нити сам за све зло у мене крив ни за добро заслужан. То је исто и с народом. Историја, то

јест силе у прошлости, створиле су га оним што јесте. С тога ми се чини, да ми можемо слободно говорити и о манама народним као год и о манама или особинама индивидуалним и да никако окривљивање нема места. Нигде људи више и чешће не чине погрешке него у окривљивању некога за нешто, а не сећају се да то има свога узрока. Један се осуђује што је ватрен и прек, други што је тром и немаран; а судије се не сећају, да обојици то лежи већ у организацији њиној, у ономе сложају од свих оних сила задобивених и наслеђених. И по свој прилици људи ће у животу своме увек и гледати на ствари тако и ценити их тако, окривљујући свакога носиоца извесних мана. Али с чисто научне стране окривљивање нема места, него има места само изналагање и отклањање узрока њиних. С тога будимо и ми, колико год можемо више, стрпљивији и неосетљивији у изнашању мана својих. Као што је изношење само добрих страна једне личности просто и често шкодљиво ласкање, тако је и оно велико хвалисање једнога народа шкодљиво и често врло опасно по његов даљи развитак. И као што је изношење само рђавих страна једнога човека проста, неуљудна, неразложна и свађаличка грдња, тако би и она велика грдња народа једнога била опет само грдња и ништа више. Средина је најбоља, јер је ту истина. А ми ваља да се навикавамо на двоје: прво, да истину благо и мирно *износимо* у облику научне истине, и друго, да истину *сносимо* трпљиво и да се навикавамо да је *примамо*.

Од свих сличности у природи можда ни једна није толико интересна ни у исто време

тежа за схватање, но што је ова измеђ развијања једне индивидуе и развијања друштвенога. Непрегледне ступњеве човечанскога развитка у неизмерној прошлости дете пређе у своме развитуку за неколико година. У њему се понавља историја целога човечанства пред нашим очима. Жалосно је само, што људи познају врло мало и једну а камо ли другу. Док човеково развијање можемо колико толико посматрати око нас на све стране, од колевке до гроба, дотле нам народи сви целога века изгледају као непомична стена. И тек у историји видимо да и они умиру. И народи одиста имају своје рађање и рашћење, свој живот и своју смрт. Сва је разлика у томе, што се то дешава у дугом и за нас чисто непојмљивом времену. Једни су на врхунцу снаге своје; други се рађају; а трећи умиру. А то све ми не видимо. Помислимо само, да је било времена кад и нас Срба није било. А и да не идемо у даљу прошлост, но да помислимо само, колико је народа од средњег века па до данас за ово десетак векова нестало с лица земље! И ко зна после само десетак векова како ће у Европи изгледати?... Тај дуги и за нас непрегледни век народни дабогме да има и своје дане, часове и минуте дуге. Наши дани и часови то су за њега кап воде у велико море. Тек наше читаве генерације за њега су дани и године. И у томе баш и лежи сва *тегиба* посла око *утицања нашега на развијање народнога живота*. Докле је дете и индивидуа пред нама, те све појаве можемо пратити и у сваком тренутку утицати на њих, промењујући их, дотле овај отегнути живот народни не можемо ни целога века свога прегледати у целини његовој и ути-

цати на њега измењујући га. Лакше је за минут произвести промену на индивидуи него целог века на народу. Индивидуа је сифилитична; за неколико недеља или месеца брижљивог лечења она је излечена. Народ је цео заражен сифилисом; векови га не могу искоренити, јер се он преноси и на пород. Као год што је дакле народ према индивидуи куд и камо више раширен у простору, исто се тако и живот његов протеже много више у времену. За то су и утицаји наши на њега слабији и неприметнији.

III

ЕГОИЗАМ, АЛТРУИЗАМ И ПАТРИОТИЗАМ

Отуда ничу сада и друге карактеристике. Зато што појединци не могу тако лако да схвате живот ове целине, широке и дугачке, и свест се о њој јавља много теже и доцније као и тежња да се ради за њу. Познато је, да је патриотизам једна врста егоизма. То је проширено наше „ја“ и „моје“ на цео народ. И докле је егоизам тако општи, дотле је патриотизам тако редак. Зашто? С тога што егоизам испрва заузима све време за себе, а патриотизам нема *кад ни* да се јави. Ми слободно можемо рећи, да се патриотизам јавља тек онда, кад је егоизам колико толико намирен. У примитивнијем стању људском прво одвише превлађује. С даљим напредовањем културним, с бољим и лакшим намирењем потреба својих, расте по мало осећање и о другој врсти егоизма, о оном ширем народном егоизму, о патриотизму. С тога је много мање патриотизма у наредна на нижем ступњу културном. Отуда је у таквих народа и теже утицати на ову општу

страну. Обећајте им нешто, где ће појединци имати неке користи, биће сви за вама; покушајте штогод, где појединци имају што да жртвују за целину, за будућност своју и млађу генерацију своју, сви ће бити против вас. У једној општини изиђе један говорник па вели: „Браћо! Ми школе немамо. Деца нам код очију остају слепа као што смо и ми. С године у годину у нас се не осећа никакав напредак; све стојимо на једном месту. А друга браћа не стоје. У њих је из године у годину све више и боље. Јесте ли видели како њина деца умеју да калеме, па какве су воћњак исподизали око кућа својих? Хајдете и ми тако! Хајдете и ми да градимо школу. Ево ја сам израчунао колико ће да нас стане и годишње ћемо давати по толико и толико“... Говорник је добро примљен. „Јесте, брате, тако је; све је тако како велиш.“ Почине да се решава и реши се: да се не гради. Излази други говорник: „Браћо, знате да данас имамо да се договоримо кога да пратимо на скупштину. Браћо, ја велим, да пошљемо Милована, јербо ће он порадиати тамо, да нам се дације смање. Ето, и ви знате, да је то наш човек и да он хоће то“... И предлог се прима с одушевљењем и Милована бирају за посланика. Овде јасно видимо основно начело које руководи оне који решавају. Издаци појединаца за општије ствари тешки су. Баш и ако је очевидна корист од школе, предлог се не прима; а други се прима само зато, што годи овој индивидуалној тежњи, индивидуалном егоизму. Значи дакле, да је он јачи од онога другога. А то опет значи, да овај још није развијен, било зато, што се до сад живело индивидуалним животом, било зато, што се и сад мало осећа ко-

рист од заједнице и живота у заједници. А и једно је и друго знак примитивности. У културнијим срединама онај други предлог не би можда могао ни да се појави; а око онога првога би се отимали. У даљем развитуку људском се све више живот појединаца претапа у живот друштвени, у живот целине. Са животом и напредовањем ове целине и појединац осећа своју корист. И отуда све већа привезаност и зависност од ове заједнице и све већа брига, интересовање и љубав према стварима општијим. И тако се егоизам претвара у патриотизам. Из егоизма ниче патриотизам.

И у ономе што људи зову буђење или гајење патриотизма ничу нам сад исте тегобе. Видимо, да се патриотизам јавља само онолико, колико су развијени одношаји друштвени и колико се осећа корист од њих. Према томе будити патриотизам значи развијати ове одношаје друштвене и чинити, да поједине индивидуе осећају корист од целине, од заједнице своје. Хтети га будити „историјом“ и примерима „великих људи“, то је исто тако као развијати моралност причама, или религиозност проповедима или „науком хришћанском“, или љубав к лепоти „естетиком“, или разум „логиком“, или целу душу „психологијом“, или тело „антропологијом.“ Као што се железница не гради вожењем него се железницом вози, па после ничу разне уредбе о вожењу и љубав к вожењу и путовању на њој, исто се тако и патриотизам не гаји патриотизмом и причама о њему. Разум ће зар и добити нешто; запамтиће штогод; али патриотизма неће бити више. Човек живи и ради према околини у којој је. И њу ће осетити и

волети је или је мрзети толико, колико користи и добра, пријатности или непријатности осећа од ње. И ко хоће да буди и развија та осећања, он мора у околину и у оно што она даје или не даје. Сто пута ћете већега патриоту начинити ако учините, да неко *осећа корист* од једне земље и народа и да их воли, него да прочита све „историје“ целог света и све „животописе славних људи“. Једно је дете било срећно да има доброга и милостивог оца и мајку. И сестре и браћу је имало, и они су га волели; и оно је њих волело, и сви су се узајамно волели. И у школи је опет имало доста пријатних часова, било је с друговима у веселој игри, било у школи и учило с вољом. И доцније, рецимо, оно имадне доста пријатеља и пријатељица, доста познанства с људима и наравима и обичајима свога народа, доста части и поштовања за оно што добро уради; доста пријатности, доста среће. И тај ће вам човек бити много већи патриота у истини, па ма не прочитао ни један „пример из живота великих људи“, од онога веселчета, које је било мучено и у родитељској кући, и у школи, и доцније у држави, и целог живота свога нигде никакве пријатности није осетило ни у својој кући, ни у својој земљи, па макар оно прочитало све што има о томе у литератури и непрестано слушало апстрактне и несварљиве приче о некаквим невиђеним људима и њиним разноврсним делима. Оно може постати занесењак и фантазија; али прави патриота никад. Будити патриотизам дакле у крајњој дистанцији значи: регулисати спољне прилике и одношаје друштвене тако, да јединице његове осећају што више користи и пријатности и те-

лесних и душевних од њих. А да бисмо видели каква је то предрасуда и заблуда мислити, да се морал и патриотизам бѣде проповеђу и речима, узмимо само обрнут случај и крајност у њему. Узмимо, да нам је свима живот горак и чемеран на све стране, а да на све стране опет слушамо само проповеди о моралу, о моралном понашању, о различитим славним људима и делима њиним и тако даље. Какви бисмо ми изгледали? Бисмо ли ми волели своју земљу и свој народ, кад не волимо један другог и себе саме? Бисмо ли ми *били* патриоте, кад нам егоизам ни с које стране није подмирен, и када је наш субјекат близу пропасти? Има ли ту онда патриотизма, и је ли то буђење његово? Као што биљка не може да изда мириса из себе, докле сокови не појуре кроз њу и не исте-рају лишће, цвет и арому горе кроз ваздух, исто вам тако нема ни патриотизма и дела његових без ових намиренних потреба индивидуалних. Онај који говори о добротинству, љубави и помагању у једној средини која то не може да произведе, или онај који говори о слободи а штап држи у руци, исти је онакав као и онај који би предавао хигијену о хранењу гладнима или говорио о чистоћи ваздуха у смрадном и загушљивом ваздуху. Васпитач у правој смислу, и дечији и народни, полази од онога првога. Он прво *чини* све оно што је потребно, те да се произведе оно *осећање* и да се живи по њему; а речи оставља те да оне то доцније формулишу и искажу као једну нову појаву. А онде где ове појаве нема, ту је и речи не могу произвести, исто тако као што речи „пас“ не би било, да није пса или речи „пријатељство“

да није пријатељства. Али људи су навикли да речима изазивају представе своје па се одвише често варају и мисле да се речима могу стварати и нове представе и развити осећања нова. Међутим ми знамо, да се њима може произвести само онолико „ново“ у представама и у осећањима, и у уму и у срцу, колико има елемената из онога првога реалнога, што се не задобија речима. Отуда је редовно наседање с буђењем и морала, и патриотизма, и разума онде, где нема довољно ових елемената. А где их има, онде је често излишна свака проповед о њима. Дух и морал из њих сами кристалишу своју величанствену зграду. Девојци која воли и жени која је верна врло смешно изгледају проповеди о љубави и верности. Заповеда се оно што оне по својој унутарњој природи већ и чине. А које не чине и не осећају, да ли ће им речи помоћи те да чине и осете? Ако речи могу учинити да неко огладни кад није гладан, или да се засити кад је гладан, то ће оне учинити да девојка воли кад јој није време да воли или кад не може да воли. Имају да се измене оне прилике које производе љубав па је нису произвеле. У томе баш и лежи највећа погрешка данашњег васпитања и приватнога и јавнога. У томе је заблуда многих књижевника, да се народ само литературом и читањем може просветити и различитих проповедника, који би хтели да моралишу народ речима. Сви мисле, да је реч и мисао, мисао и осећање, осећање и оно што га производи једно исто. А заборављају, да је у природноме реду реч резултат из свега онога. Она је најмлађа, и без онога пред њом она је шупља фраза. Ево, ја ћу да кажем једну реч, бекасина. Претпоставимо

да ви, читаоци, нисте видели оно што она каже то јест, да у вас пре тога није било утиска с поља, осећаја изнутра и створене представе о облику и другим особинама бекасининим, и онда ћете видети шта је реч сама без онога пре ње. И залуд бих вам ја сад казао, да је то једна тица ; залуд бих покушавао да вам побројим све њене особине ; ви опет нећете знати шта је то бекасина, а још мање ћете се дивити лепоти њеној. И ту видите моћ или боље немоћ речи. Кад бисте после видели бекасину, ви бисте се чудили како је различно оно што сам вам ја казао од онога што је то казивање хтело да каже. Зар није тако и с љубављу, са сажалењем, добротинством, пожртвовањем и тако даље? Пре но што се дође у прилике да се ово осети све су ове речи шупље фразе, нити ишта оне могу створити од оних узвишених унутарњих осећања које би хтеле да кажу.

Јасно нам је дакле, да будити и гајити патриотизам, или љубав к ономе што је опште и заједничко за све, значи стварати такве одношаје у животу, у којима ће да се осећа корист и пријатност и од онога што је опште, као год и од онога што није опште. А то значи *развијати се органски и најредовати културно*. Свако издвајање од овога целокупног органског живота друштвенога потпуно је и неприродно и немогућно. Онај који би мислио да развије нешто засебито до највеће мере, рецимо баш патриотизам, а све друге прилике друштвене и одношајне, цело културно стање да остане исто, потпуно би се варао. Као што љубав полну не можете изазвати и развити док не сазру органи полни, исто тако не можете изазвати и разви-

јати ову љубав према друштвеној заједници и ономе што њој припада без оних органа који производе у јединицама њеним ону пријатност која је основица оној љубави што ће да је каже реч патриотизам. Развијати патриотизам дакле на крају крајева значи развијати се културно. Оставимо празне речи и навикавајмо се, да њих употребљавамо само онде, где већ постоји нека унутарња тековина.

Сумирајмо све тегобе. Тегоба је прво схватити велики организам друштвени у простору. Тегоба је схватити дугачак живот његов у *времени*. Тегоба је схватити *мене* његове као последице неких спољних сила, а отрести се метафизичког начела као да све бива по некој вољи људској или ћуди нечијој. Тегоба је утицати на то велико тело. Тегоба је и удесити овај сам утицај како ваља и раширити га толико да захвата цело тело народно и да га органски развија, што је једини пут. И то су све велике тегобе. С тога се и патриотизам прави јавља редовно врло мало и много доцније, а цела маса живи у егоизму. Патриотизам се јавља само онолико, колико се јаче и сложеније развију друштвени одношаји, а то значи колико се више од примитивнога стања дивљачкога уђе у културно, у културу.

IV

ШТА ЈЕ КУЛТУРА

Шта је то култура ?

Да се земља не шири онако и не покрива оним чиме она хоће, него оним чиме људи хоће.

Да из ње не расте оно што је ветар и природа посејала ту, него оно што човек хоће. Да не рађа оно што према природи земљишта може, но да му се она промени и дотера да роди оно што нама треба. Да се место корова око куће шире дивне баште и градине а место дивљих трњака родни воћњаци. Да и поједино дрво и поједино цвеће не расте онако како оно хоће, него онако како ми хоћемо. Да се по земљи не шире дивље шуме и пусте голети како су поникле, него да се на њином месту дижу онаке шуме и онака поља каква су за нашу угодбу и за наше здравље добра. Да по њима не живе животиње које хоће, него оне које ми волимо и хоћемо. Да се реке не веругају и не ваљају онуда куда оне хоће, него онуда куда им човек каже и начини пут. Да се за прелазак преко њих не мора заходити неколико стотина и хиљада метара, него да се преко њих препречи камен или гвоздени мост, онде где је најближи пут. Да путови не кривудају онуда куд може да се прође, него куд је најкраћа линија да се најбрже дође. Да се они не граде само као белеге куда да се иде, него да се граде онако како је за путовање лакше и угодније. Да и вода не извире из земље онде, где она хоће, него да се доведе онамо где човеку треба. Да се око људских станова и села и вароши не шире мочари и баруштине, из којих ће милијуни оних невидљивих створова да излазе и да се шире по ваздуху и трују људе и читаве народе, него родне њиве и зелене ливаде, са којих ће чудесне животне материје да оживљују вредно становништво. Да куће не беже једна од друге и људи од људи, него да се приближују једно

другом и уједињују. Да се куће и улице не окрећу онуда куда случај хоће, него онуда откуда ће нам споља највише светлости и живота улазити у кућу. Да се станови људски не праве само за то да нас покрију од кише и заклоне од зиме, него за сваку угодбу људскога живота коју он хоће. Да се људи не крију по њима као по мрачним траповима, као животиње по рупама и јазбинама, или као робови по тамницама, него да се по њима светли на све стране а око њих мирише свуда слободом и отвореношћу. Да се не одева покровцима а не убрисује пеленама и и не спава на хладној и влажној земљи, него да се кроје хаљине као саливене и убрисује чистотом а спава на мекоти и сувоти. Да се не храни травом и зељем, од чега је трбух препун а крвне жиле празне, него храном од које је трбух празан, а крвне жиле пуне. Да не пије шакама и не једе прстима и не седи на пању и не спава на камену или на дасци, него да за све то измишља најразноврсније и најугодније справе. Да не иде гологлав и бос, него да главу покрива оним што може да га заклони најбоље од сунчане жеге и хладноће ваздушне, а ноге оним што га најбоље чува од зиме земљине. Да му и сама она чудна и невидљива сила што је удишемо и на пољу и у соби не буде онака каква би она била, него онаква каква ваља да буде, те да му одржава здравље и буди ону другу још чуднију силу, што се зове мишљење. Да и сама деца не расту луда и пуста као животиње по гори, него да се добро чувају и за рана спремају за оно што треба и њима и њиној заједници. Да се човек не предаје на милост и немилост свакојаким болештинама, него да се

од њих насилно отима. Да се све чини, што годи здрављу људском, и телесном и духовном. Да се женска половина човечанска не роби и не мучи, него воли и поштује и чува од великог *најпрезања* и умора те да више деце рађа и боље их чува. Да се народ умножава. Да за сваки и најмањи послѣћ буде доста радника. Да се послови изделе у бесконачност, да за сваки буде радника и да сваки радник у свом послу буде мајстор. Да се изгради чудество ствари и лепих и корисних тако, да се појединци чуде гледајући оно све што су сви створили. Да појединци размењују те ствари, те тако сваки да има свашта. Да се за ту размену удесе и места где ће то да се врши и средства којима ће да се помаже и олакшава. Да сваки у том великом склопу има ма каква рада и да од њега може живети, а да не дира у туђу зараду. Да се тако с развитком заједничке целине све више развија уједно и лична својина па да је не само туђа осигурана од њега него и његова од другог. Да се јави и духовна својина. Да се не само туђа ствар него и туђ човек поштује као нешто засебито, као део целине и корисно њој. Да се тако јединице не само трпе, него *привлаче* и слажу и једна другој помаже. А пошто је човек изишао из животињскога и примитивног стања с наслеђеним свима особинама отуда, па с тога не може да уђе одједанпут у ово ново стање, него улази поступно и полако, па их увек има који нису за њега и не могу да уђу у њега, него су по својим примитивним наклоностима увек готови да га кваре и покваре и да, место начела рада и живота од њега, објаве ропство или отимање: то су се и јавили они органи те

целине, који ће на овај постали, развијени и уобичајени ред да пазе, да се он одржава и промет материје измеђ појединаца врши уредно, и да свачија својина, и морална и материјална, буде осигурана од оних јединица, које би биле готове да је повреди или је поруше сасвим. То је полиција и војска, читаоче, које ти можда мрзиш као што сам их и ја мрзео докле сам само волео и мрзео а нисам умео да мислим. Али није се вајда заносити те само волети и мрзети, него ваља знати, да су то два друштвена добра, или ако хоћете и зла али неизбежна. Ја бих вам то двоје упредио с кожом на нашем телу. Као што нас кожа заштићује од многих штетности споља, тако исто и ову велику индивидуу, овај велики организам, друштво или државу, заклањају ова два органа његова споља. Полиција би била она кожа изнутра, куда пролази храна с једног краја тела на други, и која пропушта само оно што организму може бити од користи, а одбија и одбацује све оно што му није ни за какву потребу него од штете, а војска би била ова обична кожа споља. Тако је у принципу, и тако ће навек бити. Наша се кожа може префињавати колико хоће, али је никада нестати неће. Њу може не имати само организам који је готов да пропадне. Испрва је кожа готово центар органскога живота, и телеснога и духовнога; доцније се одвоје чула и унутарњи органи за себе, а у њој остане само толико живаца колико је потребно да осећа и грубо покрива тело; за тим се тањи и префињује и специјалише више за осећање него за груб заклон и покривало. И организам друштвени у развиту културном претвара полако

своју кожу и унутарњу и спољну у мекану и осетљиву покожицу. А судови би нам били срце, које подједнако растура крв на све стране тела. И као што срце више крви шаље ономе органу који више ради, исто тако и суд даје, досуђује више ономе који више чини за тело друштвено. Читаоци од вица, који су више познати с појединостима него с целином живота органскога, па би имали да праве примедбе на ова поређења и тврђења, нека се сете, да и оне јединице друштвене које улазе и чине ове три установе припадају тој целини са свима њеним особинама, наслеђеним и задобивеним, и да се само с развитком те целине развијају поступно и поједини органи њени, као и обрнуто. Култура је дакле и то, да се ове установе друштвене развијају и префињују и све боље одговарају оној целинској потреби за коју су. Да војска чува целину или друштво споља а полиција изнутра, а да оставе поједине органе њене нека се слободно развијају заједно с целином.

А све ово да буде, и да бива у све већој мери, ваља даље:

Да се место страха од природе *она* учи. Да се учи она материја од које је и небо и земља, и да се уче све оне силе које њу крећу, те да видимо ово велико кретање и велики живот око нас и више нас, шта има горе и докле траје оно што видимо, а шта је иза њега после. Да се види шта је оно чудно и дивотно сунце, које даје сав овај покрет и живот земљи и без којег би одједанпут на њој настало највеће мртвило и вечна укоченост. Да се види шта је оно одакле киша пада и откуд и тога и кише од њега. Да се муња хвата и скида озго па да се њоме раз-

носе мисли наше по свету и држе цео свет у заједници, јер су и тако те две силе врло сличне. Шта је то што зуји, што диже прашину, што дира лишће по дрвећу, што односи куће и ваља грдне валове морске; јесу ли то какви „зли“ или „добри“ духови? Да се учи како од материје земаљске постаје материја људска. Ја и ти. читаоче, били смо некада једна невидљива гмиза, а погле колики смо данас! И то се начинило од оне мртве материје што смо је појели, попили и удахнули! Како то? Како та материја гради нас, и што нас после разваљује, кад нас је већ направила? Каква је она чудна сила што нас тера да градимо и сејемо оне семке, од којих настаје нов свет? Какве су то још чудније семке, које се не виде а носе у себи децу, девојке и момке, нове мајке и оцеве, — људе са свима особинама њиних родитеља и прародитеља? Да се учи чудан живот њин. Да се учи она сила која их одржава и све оне силе које су наперене противу живота њинога. Да се учи како оне расту и развијају се свестрано? Шта му је оно што се зове осећање, а шта оно што се зове доброта или морал, а откуд оно што се зове мисао или ум? Да се уче те најфиније и најчудније ствари. Да се цео тај живот учи и у других животиња и биљака. Да се види чудна заједница и зависност између живота њинога. Човек не може без животиња; животиње не могу без биља; а биље не може без ваздуха, воде и земље. Читаоче, кад видиш дим, а ти се сети, да си и ти дим; кад осетиш ветар, а ти се сети, да си и ти ветар; кад видиш воду, а ти се сети, да си и ти вода; кад видиш пепео, а ти се сети, да си и ти пепео! А ти ћеш и сам видети, да је

измеђ дима, ветра, воде, пепела и тебе велика разлика. Каква чудна сила да уједини то све и направи мене и тебе од тога?! Зар не треба да учимо те силе! Култура их учи. Да се пође за храном; да се види куд она иде; да се види шта она ради и шта од ње бива: како се она пречишћа и угађа, како даје моћ за покретање свакоме делићу у телу, и како се ти делићи опет према њој и према целини понашају, како то да постане мозак а од крви у мозгу мисао? Да се дакле најсвестраније и најдубље учи *живот* појединих индивидуа. Да се онда те индивидуе појединце ставе у додир с другима и уче закони њинога привлачења и одбијања, закони њиних одношаја, закони социјални и антисоцијални, силе које их терају у нов организам од организама, и силе које се противе томе. Да се сад учи живот тога новог организма. Да се види шта је то себичност, а шта је доброта, шта је правда, шта је мржња, шта је милост, шта је поштовање. Шта је то дужност, а шта је савест? Шта је то слобода, а шта је ропство и насиље? Шта су то уредбе? Који су главни органи новог организма, а који споредни? Шта буде од организма кад се једни разболе, а шта кад други, а шта кад сви? Да постане сад и друга хигијена, која ће чувати здравље и целине и појединих органа овога новог организма. Да се удари и у васпитавање његово, као год што се васпитавају и појдине ћелице његове (поједини људи). Да се тако свесно и намерно утиче што више и корисније и на појдине људе, и на све појдине послове њине, и на цео организам њине заједнице, те да се сви приближују савршенству.... Ето то је култура.

Читаоци, ја нисам могао друкчије да вам кажем оно велико нешто, што хоће да каже једна мала реч *култура*. Ако хоћете, ако вам је лакше, онда ево и овако да вам кажем:

Да се развија земљорадња, сточарство, воћарство, шумарство, ливадарство, баштованство, пчеларство, свиларство и грађевинарство. (Опростите за ове неспретне речи, јер ми немамо бољих). Да се развијају занати и трговина. Да се развија здрав нараштај и већа популација, те да за сваку врсту послова буде довољно радника, те да се поједине струке све више специјализују и напредују. Да се промет између појединих струка олакшава, те да се тако све више поштује рад и живот од њега и да се све радне јединице осећају све срећније и савршеније. А да би све то било и ишло живље, потребно је да се развија *наука* и да она даје сјаја и помоћи у овоме свестраном покрету. Она ваља да је слободна и најслободнија радница, која после своје благо дели свакој струци живота друштвенога и свима појединцима и целини. Да се дижу школе и шири просвета. А да би се све то унутарње благо и појединаца и целине чувало и сачувало, потребни су још неки други органи живота друштвенога а то су: војска, полиција и судови.

— Па то је *цео живот народни*, рећи ће ми пажљив читалац.

— Јесте, одговорићу му ја; и ми смо баш ту и стали. Рекао сам му, да онај, који хоће да утиче и да развија свој народ и патриотизам у њему, т. ј. љубав к одржању и развоју свога народа, да тај, ако неће да му је патриотизам само у речима, мора делима утицати на

развијање целог живота народнога ; а то опет да значи ни више ни мање но развијати њега и развијати себе културно. Култура је баш тај *свестрани развитак народни*.

— То је добро. И нек је тако. И ми волимо што то знамо. Али чисто и не волимо. Пре смо мислили, да се народ може лако „просветити“ и да се у њему лако може развијати родољубље или патриотизам ; а сад видимо да све стоји једно с другим у вези ; да све иде заједно и полако ; да *не може*. А ко ће утицати на све стране народнога живота, и како ћемо ми појединци утицати на целу културу његову ?! — рећи ће забринути читалац.

— Тако је, добри читаоче. Ја и ти морамо избити из главе да можемо учинити све, да можемо бити „реформатори друштвени.“ *Друштво се само реформише*. Оно се реформише онолико колико су јединице његове способне да свака на своме месту изврши ову реформу. И ја и ти смо само те јединице. И ми мучно да можемо извршити реформу и само онде, где смо ја и ти, без оне друге културе око нас. Рецимо, ја и ти припадамо земљорадњи. Сад хајде да покушамо да је реформишемо. Да место примитивнога напрезања снагом својом и животињском уведемо снагу природних сила, рад машинама. Како ћемо сад то извршити кад нам земља није прикупљена или груписана, кад у нас нису развијене ни Хемија агрикултурна и и технолошка ни Механика, те да можемо спремити земљиште како ваља и управљати машинама ; кад ни фабрике за хартију немамо, те да преко ње цртежем и речима разносимо знање о употреби њиној, и кад нема ко ни да нам га

разуме! Хајде рецимо сад, да ја и ти припадамо просветној струци па хоћемо да „просвећујемо“ народ и да га спремамо за ово. Па шта нам треба за то? Треба нам доста школа и доста наставника, и то добро уређених школа и добро спремних наставника. Треба да свако дете иде у школу и да се ту истински спреми за оно што га чека у животу. А то све није могућно. Није могућно да сва деца иду у школу зато, што нема ко да чува стоку и помаже родитељима у пословима домаћим. Није могућно да добијемо ни толики број школа ни толики број наставника колики би за ово био потребан, ни тако спремне наставнике ни тако уређене школе како би требало. Јер за све то треба новаца. А народ може дати само онолико новаца колико допушта његова привреда. А привреда му је примитивна и с тога малена и недовољна. Онда хајде прво да унапредимо привреду његову? Лепо; хајде. Али ћете одмах увидети, да и за то треба новаца. Треба и других споредних помоћних средстава, којих ваш народ нема. Нема јаке интелигенције, ни развијеног промета, да све лако и по доброј цени претвори у новац. А суше, поплаве и у опште неродне године чине, да ретко до већег приноса и дође. Куда ћемо сада?! А и у овим школама колико их имамо владају старе навике; учење *речима* и учење *речи*. А то нити развија осећања у деце, ни мишљење, ни тело њихово, него га још слаби и убија, а још мање спрема децу за какав посао у животу, да га она савршеније врше. И зато живот народни и послови у њему иду по старом. И зато наш ученик кад изиђе из школе у ове послове, он је неспрет-

нији у њима и неспособнији за њих од онога који није ни био у њој. Да поправљамо и то! узвикнуће читалац. Да поправљамо; али и за то треба и људи и новаца. А ми их немамо. А старе навике су јаке, да би требало више и једнога и другога. Ваља знати, да је *рад неугодан расама и оним индивидуама које нису навикле на њега*. И тако не можемо све што хоћемо. Тако је у сваком послу. Ни у једном се не може отићи далеко у напредак без оних других. Сви су они повезани као и органи у телу нашем. И као што не можемо развијати ноге без руку, и руке без ногу, срце без плућа, и плућа без срца и тако даље, исто тако не можемо ни културне послове у једнога народа одвајати један од другога и усавршаваати један без усавршавања и свих других. Замислимо, читаоче, да ја и ти узмемо на се нескромну улогу проповедника или писаца. И шта ћемо учинити? Прво, на проповед не можемо сазвати народ; а што дође и слуша нас то ће на крају рећи: „Добро ти збориш; али, знаш, ми смо овако научили.“ И он моје и твоје новачење сматра за *јерес*. Ако му пишемо књиге, наићи ћемо још на веће сметње. Он је прво неће и често не може купити, а друго, јао нама, он нам је *нејисмен*! Он *не може* и *не воли* да нас чита и глас нам остаје „глас вапијућег у пустињи“...

Волео бих, да те нисам читао. Радио бих с одушевљењем. Овако сам само малаксао. Твоја наука убија одушевљење. Баш ако и јесте тако, не треба да је казујеш. . . . рећи ће ми даље забринуте читалац.

— Кад је мени први пут рекао један мој учитељ у филозофији, којег сам највише по-

штовао, ако хоћете и волео, да ми људи т. ј. дух наш никада не може сазнати крајње узроке и појмити бесконачност, ја сам се чисто наљутио на њега. Како то, да ми не можемо сазнати све?! Па зар навек да остане нешто иза нас непознато, и зар има нешто што никад не можемо појмити?! — питао сам се ја са свом љутином. А кад сам се после дужег размишљања уверио о томе, мени није више било криво на њега, што ми је казао, него што је тако. И данас волим што ми је казао, и ни мало не могу рећи, да ми је то „убило вољу“ према науци и према ономе што можемо да сазнамо као ни према ономе што не можемо да сазнамо.

— Па шта ми онда *можемо* да урадимо? — запитаће ме исти читалац с неком малом љутином, која се подиже из оне малаксалости.

— Ево одмах да ти кажем, добри читаоче. Мени се чини, да ћемо ја и ти бити само мање фантазије и занесењаци, а исто онако можемо бити добри радници као и пре. И ја сам готов, добри читаоче, да тврдим, да ћемо ја и ти бити још бољи. Ја и ти се нећемо заносити више немогућностима те шкодити тиме и себи и другима и сметати културноме развитку. Ја и ти ћемо знати од сад шта је могућно и ми ћемо у томе са свом мирноћом и сигурношћу запети што год можемо више, а оно немогућно сматраћемо за лудо, исто онако као што смо се већ поодавно смејали малој беби, кад пружа руку из колевке и хоће да дохвати месец. У животу нашем има много деце и месеца. . . Немој да их мрзимо, читаоче, јер видиш да смо и ја и ти до данас били то и да много деце и помре. . . А ко зна да сутра дан и ја и ти нећемо опазити још коју своју

детењарију? ... О читаоче вредни, па кад бисмо то могли да видимо сваки дан! ... Од свих истина које је Психологија као наука поставила, чини ми се да ниједна није већа од оне, коју је и народ извео и рекао: човек се учи док је жив. ...

— Немој ти још више да ме обескуражаваш. Како детењство кад смо ми већ људи! Па кад смо деца како можемо учити другога да не буде дете?! Но кажи ми ти о ономе о чему си и почео а то је: шта ми *можемо* да урадимо? питаће ме читалац.

— То и хоћу да ти кажем. Само пре тога хоћу да те подсетим, да смо ми сви деца и да деца од деце уче. Разлика је само у томе ко је веће дете а ко мање. Онај који је више видео, више чуо, и више мислио јесте само мање дете; а онај који је мање видео, мање чуо, мање претрпео и мање сазнао и мислио јесте веће дете. Дете, као што видиш, обележава наше незнање, а оно нам се мења од колевке до гроба. И зар није у том времену све учење, учење деце од деце? ...

— Ама опет...

— Опет, опет, и докле год то не запамтимо, ми нећемо бити самостални мислиоци него туђи прапорци или слепе догматисте, које су увртеле у главу нешто од некуд, па верују у њега као год затуцани богослов у чуда Мојсејева, или мухамеданац у рајска уживања, или аскет у „онај свет,“ или каква сељанка стара у вештице и нечастиве.

— Е, молим те, немој...

Е, молим те, хоћу; то је потпуно иста врста веровања. И зар није оно веровање, кад ми

по школама говоримо деци (а не износимо ништа да виде), или им дајемо књигу да читају, па да то приме и у то верују? И зар нема много таквих веровања?

— Па онда је веровање и ово што нам ти казујеш.

— Донекле имаш и право, читаоче. Има две вере. Вера у оно што се зна, н. пр. да је два и два четири и да је у човека већи мозак него у детета, и вера у оно што се не зна, па се мисли тек да је тако и тако. Но наш језик нема две речи за ово, него обоје назива једнако. Зато се и праве толике забуне. Оно бисмо прво могли назвати поуздано знање, а ово бисмо друго могли да назовемо двојако: или сумња, кад човек зна да не зна или осећа непоузданост, или слепо веровање, где човек без икаквих доказа тврдоглаво остаје при томе да јесте онако. Ово је прво знање (позитивно), ово друго полазак знању, а ово треће предрасуде. Ако дакле читалац мисли оно прво веровање, онда има право. Од читаоца не тражимо да „верује“ него да мисли озбиљно заједно с нама. Па ако се сам увери да је овако, нека верује; а ако се не увери, нека мисли и даље. И тражећи ово ја и нападох оно „слепо“ веровање под којим ми стењемо, особито маса простог народа. Верујте само оно у што се сами тврдо уверите. Не верујте ни мени, ако се нисам постарао да вас тврдо уверим. Тек ћете онда знати у правом смислу и како ваља ако се сами уверите. И онда нећете бити ни прапорци ни догматисте. Али ћемо опет остати деца. То значи: сазнаваћемо, али ће пред нама опет остајати широко поље нашега незнања. А савлађујући све више ово

поље незнања, ми увек по мало поправљамо и проширујемо онај мали круг свога знања. Увек дакле имајмо на уму да не знамо све, да можда нећемо никад ни знати све, и да оно што знамо може бити нетачно или скроз погрешно.

Ти си, добри читаоче, уђутао. Сигурно те ово још више „обескуражава“ и „убија ти вољу“. Али ево већ једном да ти кажем ш т а м о ж е м о , те не би л' те мало окуражио. Ја сам већ много рекао: да знамо да не знамо све, и да знамо да нам и оно што знамо може бити погрешно. Ето то прво можемо. И, читаоче, не знаш колико већ тиме добијамо. На сваком кораку и свакога ћемо часа гледати да нешто ново научимо, и увек ћемо бити готови да исправљамо оно што смо погрешно мислили. Ништа ти горе није, но кад човек уобрази да све зна и да је непогрешан. Тај је слободно учинио крај своме образовању. Он неизбежно пада у моралну надувеност и умну зачмалост и закржљалост. Па зар то није много кад ми не паднемо у то, но оставимо отворено поље за своје и умно и морално напредовање? Да л' нећемо већ и тиме како утицати на живот друштвени?...

Даље, читаоче, ми можемо бити ваљани мајстори у своме послу, и то нека нам је прва дужност. Ако успемо да у своме послу учинимо какву измену па да преко ње потпомогнемо и друге послове, онда смо учинили много. И ако та измена буде јача и од већа утицаја на целину, онда смо учинили још више. Даље читаоче добри, ако ми и мимо тај свој посао будемо кадри да погледамо мало побоље и оне око нас, те и њима да помогнемо и за њих да се постарамо, те да и њини послови пођу мало уна-

пред, и отуда и целина друштвена по мало да расте и поправља се : онда смо учинили доста. А око нас су другови наши по раду ; око нас су и други људи ; око нас су деца и жене наше ; око нас су слуге и слушкиње ; око нас су суседи наши и пријатељи ; око нас је цео свет. И ако си само јунак, читаоче, ето имаш коме да помогнеш, имаш кога да поучиш, имаш преко кога да утичеш на поправку друштвене целине.

Цео наш говор о култури могли бисмо да изречемо овако : *култура је органско рашћење унутрашњих сила у ђојединаца и у целине и ђромењивање спољне ђприроде онако како је за човека угодније*. Спољне силе су се вековима гомилале у човековоме роду, и он је мало по мало све више мешао свој утицај у околни свет око себе и измењивао га у своју корист.

Сад нам је лако знати и који је народ на вишем ступњу културном ? Свакојако онај који је више променио своју унутрашњу и своју спољну природу, који је више култивисао и себе и своју околину. А пошто се ове унутрашње силе не виде саме за себе, него се тек виде изнесене и реализане у предметима овога спољнога света, у онима, које су оне произвеле, то нам се и култура износи понајвише у овоме спољноме свету. Можемо путовати по разним земљама и нигде да се ни с ким не разговарамо па опет видети на ком је ступњу културном који народ, по ономе што је дух његов створио и изнео на видик. Па не само кроз разне народе него да прођемо кроз две вароши или два села, па ћемо познати колика је унутрашња моћ њиних становника по ономе што су они произвели. Као што се спрема једнога

ђака види у његовом писменом саставу или таленат пишчев у његовим литерарним производима: исто се тако и у најмањем занатићу интелигентност онога који га врши огледа у ономе што он направи. И моралну снагу унутрашњу ми не можемо другојаче ни видети него тако, што ћемо ставити поједине индивидуе у одношаје једну с другом, те да се она у тим одношајима испољи и изнесе. Ова је унутарња снага као електрицитет који ми не видимо, но видимо само оно што он производи и по томе знамо да ту њега има. Силе се све и објективишу и уче на предметима који се виде. Одемо у једно село, пропутујемо по њему из једнога краја у други; разгледамо његове куће и зграде, његове путове; његове алате, којима ради; његове ствари, које производи; његове обичаје и понашање при додиру једнога с другим у разним приликама: и ми смо кадри да изречемо суд колико су његови становници (и околина његова) измакли од примитивнога стања, колико се социјално развили и на ком су ступњу културном. И кад бисмо само имали какву тачну меру за то, као што имамо за дужине, запремине и тежине, ми бисмо то могли и најтачније измерити. А без те мере обично се вели само „низак,“ „нижи,“ „најнижи,“ „висок,“ „виши“ и „највиши“ ступањ културе.

IV

КУЛТУРНА БОРБА

Почели смо од дивљака. Рекосмо, да се они не интересују ни за шта, ни за најближе

околне народе који им могу бити сваког часа опасни. И оно што знају више су скаске и басне него знање. Покушасмо онда да то објаснимо. За свако сазнавање и интересовање потребно је двоје : нека извесна готовина психичких моћи и нека извесна готовина знања. У њих нема ни једнога онолико колико у образована човека. С тога је у њих, рекосмо, много јачи и онај конзервативан елеменат, који мрзи све ново и противи му се а јако се веже за старо већ свикнуто. У погледу на културне народе њима пада још теже. Све су ствари и уредбе ту много компликованије и заплетеније, па њин неразвијен дух то не може ни да обухвати, као и дете што није кадро да схвати и разуме људске одношаје. Напротив образованим народима врло лако пада да уче живот народа на нижем и најнижем ступњу, јер они лакше могу да схвате оне просте одношаје и уредбе њине. Шта више, они то чине и с неком особитом вољом, јер у томе чисто виде своје детињство. Томе се још често придружују и други интереси : економски, политички и т. д. И зато се они за ове много више интересују. Даље споменусмо, да је нетачно стрпати све народе у дивљачке и образоване, већ да постоје силни прелази од једнога другогме и да би се сви народи могли поређати у један ред, како једни за другима долазе. Па кад узмемо и Азију за културну земљу, само на много нижем ступњу, и Европу с друге стране на много вишем, онда рекосмо, да ми Словени сви чинимо у главном прелаз из једне културе у другу. То не треба ни да поричемо нити да га се стидимо, јер су нам га створили сâм географски положај и историја. Признајући

то и разгледајући онда ствари у себи и око себе беспристрасно, ми ћемо учинити као онај човек, који је кадар да увиди и да призна своје мане и да их исправља. Онда ћемо много више знати шта нам ваља радити; а нећемо се задовољавати само с националистичком лармом, која као да је свима нама Словенима прилично јака особина. А не видимо да с лармом самом личимо на воденицу без брашна или на бика који се отима те га још тврђе и до главе везују. А цела је истина, да нам ларма и препирка национална ништа не помаже него рад свестан, миран и смишљен. Замислимо човека једнога, на кога би са сваке стране налетели с најразноврснијим оружјем, а овај само да седи и љутито само да виче, место да устане, да проучи и он оне врсте оружја, да се свикне њима да рукује, да се приштеђује од излишне и узалудне свађе те уштеђује више снаге; и кад једном дође да борбе, онда да је готов и да се бије с изгледом на победу. Је л' те, да би нам тај човек, седећи и лармајући, изгледао врло смешан?

Пада ми на памет један случај, који ме је један пут веома интересовао и који ће помоћи, да читаоци још боље схвате и оцене ова два начина борбе.

То је било усред једнога поља, где се омладина вежбала у гимнастичким играма а око њих била гомила другога света и гледалаца. Крај мене ту беху два кучета: једно велико рундаво, дебело а с упалим очима, као да никад није изишло из собе, а друго мало, кржљаво, кратке и глатке длаке, а очи му се сјаје као да их никад склопило није. Почеше да се њуше. Оно прво подавило реп и поче да режи, а оно друго

стало па га слободно гледа с усправљеним ушима и подигнутим репом. Сад је интересно било посматрати даље понашање и једнога и другог. Оно се прво непрестано љути, режи и трза се од страха. Оно друго као да се шали с њим; хтелo би да се игра, лане по који пут на њега, а оно се брџне и опет стане да се љути и да режи. Та је сцена потрајала дуже а свет се занео оним играма људским те нико и не гледа ову игру природну. Мене је пак више интересовала ова игра природна него она људска. Посматрао сам је врло пажљиво и гледао сам шта ће даље да буде. После једно четврт часа овога дражења и игре, од како сам ја почео да гледам, оно се прво псето полако умори, да више није могло ни да режи. Оно друго не само што се није уморило него се чини, да му је снага још више порасла осетивши своју победу. На послетку се подавише и ово псетанце притиште читавог рундова и хтеде га просто удавити, да газда не дође и не одбрани га. И газда је муку имао одбијајући малог јуначког победиоца а бранећи ону гомилу неизвежбаног и уморног мяса. За ме је ово било од превећ велика интереса и ја сам отишао са задубљеношћу у решавање ове загонетке: откуд ово и која је сила сад победила?! Откуд то да ово мало кржљаво псетанце, победи онолику рундовину?! Та она је имала само длаке на себи толико колико је оно мало било тешко.

Читалац ће опростити за овај пример. И кад сам га већ навео, онда да покушам да га читаоцу и објасним. Многима ће се може бити учинити овај пример прост и врло мален да каже оно што хоћу да кажем. Међу тим у њему

се крије велика и баш она физиолошка или психолошка истина коју хоћу да изнесем. Сваки физиолошки и психолошки процес троши извештан део снаге наше. И афекти су процеси и то врло дубоки и троше грдно много снаге. И што су они жешћи, то више и снаге троше. Свак зна из искуства кад се љутио или јако смејао, да се од тога исто тако може човек уморити и изнурити као год и од хода и друга телесна рада. Оно је друго псето штедело своју снагу и још је све више психичким мотивима будило. Оно прво, веће, непоречно је трошило своју снагу и то са сваким потресом, сваким тоном пуштеним од себе а највише оном непрестаном љутњом и унутарњом немирноћом. И што је то стање више трајало и жешће бивало, дабогме да су се и његове моћи све више црпле. И на послетку су се исцрпле сасвим баш онда, кад је оно мање псето са свом снагом својом напало. И ето тако је овај кепец псећи победио онога цина!..

Физиолошке су истине свуда једнаке. Међу људима појединим као год и међу народима има истих оваких кепеца и цинова. Зар се тактика рвања не састоји у томе, да се противник прво умори? Зар курјак исто то не ради кад хоће да савлада своју какву велику жртву? Зар стотинама примера немамо и код других животиња, из којих се види да оне исто то раде? Зар се и војска врло често не служи истом тактиком?

За све ће то рећи пажљивији читалац да јесте; али ће додати, да је то само у борби, при рвању и дављењу, и рећи ће, да за мирно доба то не вреди, да се у миру том тактиком

нико не може ни служити. Искуснији читалац ово не може ни рећи, а онај који рекне показује, да је са стварима живота људског још непознат. Можда нема веће и обичније тактике баш у миру од ове. И међ појединим индивидуама има још доста такве грубе борбе, али се она ту не види тако јасно као у борби међу народима. Кома није већ познато старо начело римско „divide et impera,“ подели па владај? И зар није то начело владало кроз сву историју људску? Данашња се политика, и унутарња и спољна, и не огледа ни у чем више него у овоме! Најпростији и најобичнији пример који ово обележава јесте она свима добро позната прича о оцу и синовима, како су ломили пруће у снопу па нису могли, а кад су развалили сноп онда су појединце поломили све. Сноп то је целина; поједини прUTOви то су сепаратне тежње које кваре ову целину. Практична мудрост прича ово зато, да негде одржи слогу и јединство, да од прућа прави сноп. Политика само ово изокрене: да јединство и целину развали и да од снопова намерно прави пруће и да их појединце ломи. Хајде да не идемо далеко у прошлост, него само да завиримо мало у садашњицу. Толики се претенденти на престо разних земаља подржавају данас у разним државама само зато, да се слаби снага оне земље на коју они претендују. Француска их сама има неколико и све их остале државе примају као владоце, при свем том што је француска република и неће ниједнога. Нека их буде само неколико који их хоће, у земљи или макар и ван земље, па је већ знатно учињено, да се унутарња снага оне земље цепа и слаби. Мала и

слаба Србија почиње такође да постаје пример овога раздвоја. Немачка се радује кад у Паризу разне политичке партије бесне и владе се промењују свакога месеца, те ниједна ништа стално не може да предузме у корист земље; и она колико може подржава ово стање тамо. Русија је на опрезу кад види како Немачка с Аустро-Угарском ствара савез за „напад и одбрану“ па увлачи у тај савез и Италију и гледа да и балканске државице има уза се колико се може. Аустро-Угарска се радује кад види да никакав савез државица на Балкану није могућан, него, шта више, да може увек да их завади и поцепа, и зато потпомаже то стање с највећом енергијом и доследношћу. И сва се данашња политика у пракци и у миру и своди на то: раздвој, па владај. Нека идеалистима и идеалистичким моралистима ово изгледа и неморално и нечовечно, али је ово груба реалност. То је природна борба за опстанак у мирном стању. И у тој борби одржава мегдан онај који је најспособнији за вођење њено на овај начин. А и ту подлеже прво онај, који има најмање оне унутарње јачине или вештине за одбрану и напад. Нимало не треба да се радује она земља, у којој свака ситница може произвести узрујаност и расцеп изнутра. Дobar муж, добра жена, добар друг и добар пријатељ никад не верују лако у оно, што се за њинога некога рђаво прича, него то примају с највећом смотреношћу и неповерењем, имајући на уму да се то увек чини у каквој задњој намери. Па и онда баш кад опазе да има нешто што даје повода ономе причању, они су најпопустљивији, јер они најбоље знају да поред тога рђавога

има много у њих и добра. И онда непријатељ њин неће успети да их завади. Ту је дакле унутарња веза врло чврста, која је кадра да противстане спољним силама, које би хтеле да је раскину. И онај народ дакле показује много више чврстине у својој целини и способности за живот, који ове нападачке и разјединилачке силе с поља не могу јаче да узбуди и заваде. Колико би Србија срећнија била, кад би се све сплетке и интриге неких страних држава ломиле о њу као оно силни вали морски о обалу, а владе и политичке партије у њој да се грле и гледају само интересе земљине! А како је друкчије, кад једна влада или партија мора да прибегава другој и то често непријатељској сили споља, само да победи своје непријатеље изнутра! Луј XVI зове Немачку и Аустрију у помоћ да победи своје републиканске противнике у револуцији, Ови долазе, и — Французи гину и с једне и с друге стране! Ове унутарње борбе Француску су и поцепале и ослабиле толико, да она данас нема оне унутарње снаге коју је некад имала, и коју би имала да је раздори унутарњи нису слабили непрестано и да је и дан дањи не слабе. Има неслагања интелектуалнога а има и неслагања моралнога; али мржња и међусобна борба физичка само су знаци примитивности и несоцијалности. Онде где се нешто намири споразумом и договором, па макар и најнесавршеније било, има више социјалне силе него онде где се нешто сврши ватром и крвљу, па макар оно што се постигне било узвишеније и савршеније. Тамо су сви победили сепаратизам и победу је одржала целина. Овде је победио сепаратизам а побеђена је целина. По-

једине партије сматрају за дику да „продру“ на изборима и да победе; а у својој се одушевљености не сећају, да су победиле целину. Како је друкчија победа, кад се све партије договарају и све имају на уму интересе земље, а не своје партијске, па се сви договоре на једно што је у даним приликама најбоље и најкорисније по земљу! Онда нико није „продро“ него саветовањем заједничким сви нашли за најбоље то и решили да тако буде. И то онда и чине сви, а не противе му се и не сметају му, те да неизвршењем не буде успеха. Партизанство не допушта да се појми, да је тај неуспех на штету целине. Оно гледа само оно што је у интересу једне странке. Партије онда стоје једна према другој у убојноме реду као индивидуе према индивидуама или народи према народима. А има ли онда ту оне целинске чврстине, оне социјалне снаге, као што је има онде, где пред општим стварима падају партијски интереси исто онако као што индивидуални интереси падају онде, где је говор о интересима партијским? Људи се слажу само у ономе што је опште и заједничко; а у сепаратним, засебитим, личним интересима никад се сложили не би. Како ће се и партије онда сложити, ако не гледају оно што је опште и заједничко него стану гледати своје засебне, странкине интересе? А оно што је за један народ опште и у даном моменту и у даним приликама најбоље, то је увек једно, узевши да је добро оцењено; и све се партије у томе могу и морају сложити. Не сложе ли се, онда то значи да не припадају једној целини; и онда је та целина, од таквих противних елемената, врло слаба или само слаба, према

величини онога контраста који веје у овим посебностима и жестини с којом се јављају и надвлађују једна другу.

По томе дакле, познавајући своје особине и сазнавајући оно што квари нашу целину друштвену и слаби јој снагу, ми ћемо, у колико то друге прилике и особине наше допусте, гледати да са свом мирноћом и смишљеношћу више радимо него лармамо и више чвршћамо своју заједницу него је и у спољним зађевицама националистичким и у унутарњем неслагању и трвењу узалуд растржемо и трошимо. Јер што год више снаге трошимо сами у себи и међ собом као народ, то нам је мање преостаје за ону борбу с другим народима и одбрану споља. Ово је општи физиолошки и социолошки закон. По томе се закону води борба у целом органском свету, од најнижих животиња па до најпрепреденије политике. У међусобном трвењу изнутра Србија заборавља своје најживотније интересе и споља и изнутра...

VI

СРПСКИ НАРОД У ЊОЈ

Долазимо на главну своју тему : на нас Србе и ширење културе у нас и на положај наш у тој културној борби.

Свак зна да се ми налазимо на југу Европе измеђ азијске и европске културе. Азијска је до скоро била готово једина, а данас све више и више преовлађује европска. Читаоци ће и сами

добро знати каква је азијска а каква је европска култура. Једна хоће ропство и потчињеност, рад на најпримитивнији начин, луксуз и раскош на једној а голаћство на другој страни; друга хоће све већу слободу, рад с машинама и све разноврснији, и све већу једнакост у уживању онога што се произведе. Кад се окренемо западу онда имамо: иза нас деспотију, испред нас равноправност; иза нас заповедање, испред нас етикету; иза нас луксуз, испред нас моду; иза нас раскош и колеру, испред нас уживање и хигијену: иза нас никакве науке и примитивне вештине, испред нас дивотно разгранате и науке и вештине; иза нас нерад и тромост, испред нас рад промишљен и плодан и вредноћу мрављу и челину.

Читаоци већ виде, да постоји прилична разлика између једне и друге. А кад се загледамо и у појединости живота људскога, које постају услед ових главних особина, онда слободно можемо рећи, да је разлика огромна.

Пре једног века у нас је била само једна. Целога последњег века ми смо се ломили између једне и друге, и данас се не зна у којој смо више. Најближи ћемо бити истини ако рекнемо, да стојимо *на средини*. А ток друге је тако брз и прогресиван, да ће од сад па за по века од прве остати само трагови. Закони историјског развика људскога гоне ону прву на пропаст, и она мора пропадати пред овом другом савршенијом.

А како ми стојимо према другој?

Напуштајући ону прву ми по мало примамо ову другу. Али има један врло чудан закон би-

олошки који влада и у социолошким појавама исто тако као и у физиолошким. То је оно што народ наш вели: „Што дикла навикла.“ То је јаки закон наслеђа. То је она моћ конзервативна, која хоће да очува све старо наслеђено од родитеља. Од нечега што је било у моди и у обичају код наших старих исто се тако тешко опраштамо као год што се тешко бришу и црте на нашем лицу и у нарави те да не личимо на своје родитеље. Од феса, чакшира, опанака, проје, ралице и волова, вампира, предрасуда и нерада у свечане дане наш се народ исто тако тешко отреса као год и своје црне или плаве косе, смеђих или црномањастих очију, висока или ниска раста, дугих или кратких образа, малог чела и т. д. Та чудна особина дакле, та приврженост за старо и познато, чини, да ми не остављамо сами ону стару културу па примамо и *сами производимо* ову нову, него је примамо онолико колико морамо и, што је још горе, примамо је готову од другогa.

Од кога је примамо?

Историја нам каже, да је ширење културе везано за географски положај земаља и да је свака земља примала културу од оне, која је од ње била образованија а најближа њој. Грци од Феничана и Мисираца, Римљани од Грка, Шпанија и Француска од Италије, а Немачка од ових. И већ по географском положају културни би нам историк могао одредити страну света с које и народ од кога ми примамо данас културу. Али нама не треба историк да нам погађа; ми то видимо сваки дан. Ми имамо већ, и то поодавно, и једну специјалну реч за ове људе с те стране и улогу њину у нас.

Па је ли то зло примати културу од другогa и имамо ли се чега бојати с те стране?

Није зло остављати стару а улазити у нову културу. Али је зло примати је а не производити је сâм. Политички економи ће нам казати зашто то. За нас је то споредна ствар, али ћемо у даљем излагању видети и то. А за нас је много главнија и најглавнија она друга ствар: имамо ли се чега бојати с те стране, с које нам култура долази? То је баш оно, што ме управо и нагнало да о овоме више мислим и да то ево кажем и другоме. Без сумње ће многим читаоцима бити познато много што шта од овога, јер су ово обичне свакидање ствари. Али баш зато што су обичне и свакидање оне се теже опажају и о њима се мање мисли озбиљно, Међу тим оне су тако важне да од њих зависи цео наш живот народни и, да не речем, цео *ојстанак* наш. Нећу дакле претендовати ни на какву велику оригиналност, а молим и читаоце да је овде и не траже. Моја је намера само: да изнесем читаоцима оно што знам и да им ставим на срце да о томе сами даље мисле. А пошто сам био и у оној земљи из које нам култура долази, те сам у неку руку очевидац и једних и других прилика, то мислим да ће и цело ово моје излагање и за читаоце бити од већа интереса. А због кратка времена које имам на расположењу, и да самим читаоцима не одузимам више времена но што је потребно, ја ћу то изложити што могу краће.

VII

НЕМАЧКО ПРОДИРАЊЕ

Једнога вечера био сам на седници једнога трговачког друштва у једној великој вароши у Немачкој.*) Говорило се „О путовима на Исток,“ или о железницама на Балканском Полуострву. То ме је интересовало с две стране: прво с опште географске, а друго да видим шта ће рећи о нама тамо на Балкану и о нашој железници у Србији. Предавач је био професор с универзитета а по предавању у дебати су учествовали и сви остали трговци који су хтели. Предавач је с великом нацртаном картом, спремљеном на влаш за ово предавање, показао прво све путове и на води и на суву, који воде из Немачке на Балкан Цариграду и на Исток. За тим је говорио о појединима, какав је који. За пут низ Дунав рече да је најстарији, али да водени путеви данас све више губе своју важност пред гвозденим путовима. Од гвоздених путова показа три: један преко Јаша за Бугарску, други преко Сиска за Босну, а трећи преко Беча и Пеште у Базјаш за доње подунавске земље и Србију. Оне су прве две врло заходне за Немачку, а ова је средња најбоља. Но интересно је, да ниједна не иде даље од Дунава. Докле оздо с југа, из Цариграда и Солуна, има железница на све стране, и овамо Дунаву и онамо у малој Азији и Грчкој, дотле овамо око Дунава цела Европа нема везе с Истоком! Предавач показа узрок зашто је то тако. Вели, да су се ту, на тој линији поред Дунава и Саве, до сад бориле за превласт две индустрије: ен-

*) Пре 26 година, у Лајпцигу.

глеска и француска с једне стране, оздо с југа и аустро-немачка озго са севера. Дунав је био граница ове борбе. Аустро-Угарска је поградила себи железнице у интересу њене и наше индустрије донде, докле хватају њене границе. Турска је утицајем Енглеске поградила железнице опет с југа од мора па на север чак до Косова. Али нигде није дала везу с којом од горњих северних железница. Предавач показује огромне преговоре који су годинама вођени о томе и чудну улогу, коју је барон Хирш предузимач турских железница играо у овоме. Он је просто био поткупљиван од Енглеске да прво прави ону пругу, коју више захтевају интереси енглески. И тако до везе није дошло ни онда, кад се био и постигао неки споразум. У последње време, после окупације Босне и Херцеговине, Аустро-Угарска је продужила пругу од Сиска преко Босне, али је и с њом мало добивено. Прво, што опет није добивена веза с Турском код Митровице, а друго, што је та линија заходна и иначе пролази кроз врлетна и неродна места, где је промет врло мали. Остаје дакле опет она средња пруга као најбоља, а тим још и боља што је највише изгледа да ће се ту најпре добити веза. Данас је, вели, Србија од најугледнијих држава на балканском полуострву и она је после берлинског уговора прегла из све снаге да сагради своју железницу. Остаје још да се добије веза с турском железницом на Косову, и на томе се данас живо ради и са српске и с наше аустро-немачке стране. Ствар та истина још није свршена, али скоро нема сумње да се неће у томе успети, пошто се већ једном сагради српска железница. И онда ће тек нашој индустрији

бити отворен пут на исток и југоисток. А да се види у којој је сразмери до сад стојала индустрија наша у Турској према француској и енглеској ево, вели, да вам наведем само статистику увоза у њу за једну од последњих година. Од 500 милијуна франака увоза у Турску било је

из Енглеске само	250 мил.
„ Француске до	180 „
„ Аустрије и Немачке само	70 „

Сад кад помислите, да је Аустрија много ближа, и да је од ових 70 милијуна много више извезено из ње, онда видите колико од тога пада на саму Немачку...

С овим је предавање свршено и отворена је дебата. Један је осуђивао досадању немачку политику на Истоку и немар с којим је Немачка пуштала енглеску и француску индустрију и утицај на Турску у тој мери и рече: „Кад сви подмићују, зашто би се Немачка сама устезала од тога на штету својих интереса?“ Други доказиваше, како је за све много више крива Аустрија као погранична држава него Немачка. Немачка је напротив увек ову гурала напред где је год могла. Али Аустрија је с познатом својом неенергијом и с небивањем увек пропуштала и оне прилике, где је сигурно могла нешто да постигне. Трећи вели, кад је тако, онда њу још треба и жешће гурати. Ако она допушта да њени интереси пропадају, онда Немачка не мора то да трпи да пропадају и наши. Немачка влада треба енергично да настане, да се немачки интереси у Бечу мало боље поштују. Четврти је говорио, како ни она није толико крива, него да је био прејак утицај Енглеске и

Француске у Цариграду и да су све остале прилике на Балкану биле такве, да се више није ни могло постићи. А да је Аустро-Угарска имала то на уму увек, види се из тога, што је она одмах после рата руско-турскога обавезала Србију да мора направити железницу. Даље у свима четворним комисијама (*sonférance à quatre*) видимо и њу увек, и свагда се заузимала за везу. А најјачи доказ имамо и у томе, што она није дала Србији да пређе у Босну и Херцеговину, него је ове две провинције задржала за себе, и чим их је окупирала она је одмах саградила и железницу до саме границе турске. Ето она и данас стоји са Србијом у врло пријатељским одношајима. . . . Исти вели, да до сада што је било било: ако ће се само сигурно добити веза с Турском на Косову, онда можемо рећи, да је *немачка политика ипак успела* да провали ону брану за југ и да се *немачкој индустрији од сада отварају нова врата* на исток и југо-исток.

С тим је од прилике и дебата завршена.

Читаоцима ће и самима пасти у очи ово: прво да трговци имају своју дружину у којој се договарају о својим стварима трговачким; друго да немачки трговци знају боље политику и економске одношаје од неких мнистара на Балкану нарочито у Цариграду; треће да се они толико заузимају за своје интересе и изван своје земље; и четврто да Аустро-Угарску сматрају као своју предстражу. Све је ово на ме учинило још јачи утисак кад сам видео, да они имају и своју друштвену кућу, у којој држе своје састанке сваке недеље и примају све новине целог света које додирују њину струку. Ту им је дакле и читаоница, и договорно место, и кафана,

без које у њих не може да буде. Они позивају најбоље професоре универзитета и друге научнике те им ови држе предавања о најразноврснијим стварима. А из тога се види, да се они нису ограничили само на своје обичне друштвене ствари, него су од своје дружине направили школу за себе и за свој политички рад. И доиста, ту долазе и млади трговци да слушају предавања и дебату о њима па ако хоће и да учествују у њој.

Овим сам хтео да покажем само, како и колико Немачка има својих интереса на Балкану и како их она марљиво чува. Али то још не би била за нас толико важна ствар, јер сваки народ, који је способан за даљи живот и опстанак у свету, чува своје интересе. То данас у међународним одношајима нити је срамно нити неморално.

Али сад тек долази оно што је најглавније и што за српски народ не може бити свеједно, хоће ли га бити или неће. Веома мало кажем кад велим, да му не може бити „свеједно.“ Не; за ме се крије овде највеће страховање и чини ми се, ако српскога народа икада нестане с лица земље, да ће га нестати од овога. Читаоцима ћу оставити нека цене да ли и колико имам право, а ја ћу се само потрудити, да им своје страховање изнесем што јасније.

Пустићу и овде ево прво једног професора универзитета да говори, па ћу ја после.

Господо,*)

Пре кратког времена читали сте и сами ону велику повику што се беше подигла по

*) Ово је предавање једнога професора Економије на лајпцишком универзитету. Ја сам ово предавање био послао уредни-

новинама о немачко-аустријском савезу и путу, рускога министра спољних послова Гирса у Рим. Колико у свему томе има истине, то ће нам најближа будућност казати, а да ми не морамо тачније улазити у тајне кабинетске. Наше је само, да ми овде обележимо општу ситуацију европску данас, са свима главнијим моментима, који су меродавни и од пресудна значаја за даљи развој њен. Да се држимо ствари и чињеница онако како оне данас стоје па да одатле изведемо поуздане и неизбежне последице, које из њих можемо ишчекивати. Нас се дакле тиче чисто научна страна: какве ће последице наступити у европском политичком животу, кад су дате све ове силе које данас дејствују у њему.

„Господо, ви знате да је данас главни чвор и средсреда око које се врзу сва остала поли-

ништву „Самоуправе“ да га донесе српском читалачком свету. Уредништво га не штампа повише времена. Ја га запитам зашто? Оно ми одговори: „Просто зато, што га нисмо ни примили!“ Ја га наново испишем и пошљем, и оно га је штампало у 37 и 38 броју „Самоуправе.“ Мене је интересовало, какву ће оно сензацију у српскога мисленог света произвести, тим пре, што је ово тако важна ствар и што ово није само теоријска ствар, него чисто животна и практична, јер Немци систематски и са свом енергијом изводе поступно оно о чему се овде говори, и што је то животно питање за нас. И ако сам ја унапред нарочито обратио пажњу рекавши овако: „Шаљући „Самоуправи“ ово, молим читаоце њене да обрате особиту пажњу на сваку реч овога говора, јер је ово тек једна бледа слика и један несразмерно мали део од свега онога, што се о нама овде говори и ради. Ко то не учини доказаће сам собом, да говорник има право“ — опет се у целом нашем читалачком свету није чуо ни гласак о томе. Па не само то него наше новине тада о свему су доносиле више гласова него о овим преговорима коме да припадне Балкан! Српски листови, скоро сви из реда, били су пуни личних грдња и партијске свађе. И само уредништво „Самоуправе,“ којем сам ово послао, само је на крају овога предавања оволико рекло: „Овоме подлиску (јер је ова ствар била штампана у *подлиску*!) није потребно никаквог коментара“! . . . А шта ово значи, читаоци ће и сами видети из самога овог предавања даље.

тичка питања европска египатско питање. Ствар је, господо, у томе: Енглеска хоће Мисир. Ту прилику сада хоће и остале велике силе да употребе за своје интересе. Француска хоће Тунис и Мадагаскар а Аустро-Угарска Босну и Херцеговину. Но том приликом и Русија гледа да се послужи за своје интересе на Балкану и она хоће Бугарску, те да одатле буде ближа Цариграду. У такој прилици Немачка стоји на средини. Она нема непосредно својих претензија нигде, али она гледа да заштити и прошири своје интересе посредно. Знате, да су Енглеска, Француска и Америка заузеле сва мора и ваневропске земље, и да Немачка тамо никад не може држати конкуренцију с њима. Немачке лађе тек су од скоро и почеле да раде мало живље. Али је то према оној силесији коју истављају горње државе једна мала чета према грдној војсци. Немачка је дакле за свагда изгубила море и њени су интереси упућени на континент. Једино на континенту Немачка има да тражи и развија своје интересе. И она их ту мора и тражити и чувати. Статистика умножавања нашега становништва показује енормне резултате, по којима ће се наше овако збијено и пренасељено становништво за 50 година удвојити? Куда ће та маса популације, кад је и данас тескобно, те сваке године по неколико стотина хиљада морамо исељавати из отаџбине преко мора?

„Биће вам познато, господо, да је још пре по века Лист, основалац наше немачке национално-економске политике, предлагао, да Немачка удари заштитну ђумручину око себе па да се огради од страних капитала и фабрика

а да диже своје. Ви добро знате шта је то заштитна царина. У Француској је Колбер пре два века са својом познатом меркантилном системом био подигао индустрију Француске те је она дуго владала целим светом, али је свршила врло жалосним последицама. Она је спремила велику револуцију. Наполеон Први је са својом континенталном системом убио индустрију енглеску и учинио да континент подигне своју. И континент је доиста подигао своју индустрију тако, да је ова могла са својим производима доцније да држи потпуну конкуренцију с енглеском. И Наполеон Трећи је хтео да подигне заштитну царину само за Француску, али га је пад смео. И Француској би то одиста било могућно много пре него Немачкој. Француска је опкољена морем скоро са свих страна и везана лађама својим са целим светом те да би могла доносити све што јој треба а нема у својој земљи. Немачка, на жалост, то не може да чини. Она то не може ни данас а камо ли да је могла онда кад је то славни Лист предлагао. Она би се заплела у велике тешкоће. Нè што то она не би могла зарад осталих држава, него она то не би могла рад себе саме. Она сама не би могла да дође до многих својих потреба, које она не може да произведе. Има веома много артикала најобичнијих и најпотребнијих, које Немачка добија из осталих земаља и зарад којих она без тих земаља не може. Споменимо само кафу, дуван, чај, вино и т. д.

„Сад нам долази питање : под којим би условима могла Немачка да подигне заштитну царину око себе, и би ли она то могла лакше да учини у друштву с Аустро-Угарском? Ми

одговарамо : не. Истина је да би у друштву с њом много лакше било него без ње, али опет тегоба у главноме остаје иста. Лакше је у толико, што Аустро-Угарска има Јадранско Море, те би преко њега и Немачка стајала с југом лакше у вези ; али тиме још нису уклоњене све оне тешкоће с којима би Немачка имала да се бори при стварању ове оgrade од осталог света. Тек кад Аустро-Угарска добије и Балкан, Македонију, Солун и Егејско Море, те се најкраћом пругом вежемо и с Истоком, тек онда ћемо моћи потпуно приступити остварењу такога савеза. И наша политика, господо, иде на то. Ту су немачки интереси и ту их ми данас тражимо.

„Господо, да се овде мало више задржимо на овој ствари. Вама је познато из историје старо-грчко или источно-римско царство на југоистоку Европе и судба његова. Оно је пропало а наследили су га Турци. Они су чудном неком силом дошли чак до Беча и већ знате шта је ту и после тога било. Османлије су се дуго држале на европском југоистоку али су од седамнаестог века све више ишле у назадак, и данас је јасна ствар, да за њих живота у Европи нема. Турци ће се још који век држати у њиној Азији, и нема сумње да ће их даље у историјском и културном развиту човечанском сасвим и нестати. Сама њина вера убиће их. Многоженство ; харемско ексцедирање и неплодност ; неразвијеност породичног живота ; економско банкротство ; манито просипање блага горе, а економска примитивност доле ; крајња неспособност за културу ; фанатизам религиозни и сва зла која он производи у маси и упропашћује је : то су, господо, узроци којима се

последнице концентришу у једној јединој речи што се зове : пропаст. И без самог историјског доказа било би нам довољно да завиримо у овај овакав породично-економско-религиозно-политички живот друштвени па да јасно видимо све последнице његове. Али нама ето за сведока и саме историје. И из године у годину се може видети и тачно пратити, како ова царевина изумире и пропада.

„Сад је питање, господо, ко ће је наследити?

„Грци су данас врло мали да наследе своју некадању царевину. Енглеска и Француска су далеко, и оне још немају јака ослонца ту. Други народи који живе на Балкану врло су малени и неспособни за то. Од свих најјачи би био *словенски* елеменат. Сад је питање: да ли он може да наследи Турску? Господо, ви знате како су Словени растурени и поизраздвајани а по своме културном ступњу развитка држе средину између Азије и Европе. У њих је још мала и скоро никаква и самосталност унутарња посебице а камо ли да имају каква јасна и одређена заједничка плана споља. Сем Русије нешто мало, за све остале се може рећи, да какве своје економске политике споља и немају. Шта више, ми ту видимо нешто што и у осталих азијских и необразованијих народа, а то је међусобно гложење и отимање о превласт једнога над другим. А ту, господо, о заједничкој каквој акцији споља и солидарности није ни мислити. То ће тако само да траје као и до сада, док не дође друга каква јача и моћнија раса културна, којој ће они да подлегну. И ми видимо на наше очи, господо, да они подлежу. Од Трста до Петрограда и од Јадранскога па до Севернога

Мора они свакога века, сваке десетине века подлежу све више. Онде где је пре пò века било два три милиона Словена, данас је милион ; онде где их је било неколико хиљада, сад је неколико стотина. Онде где је Немаца било само неколико стотина данас је неколико хиљада. Од југа до севера свуда имате безброј примера за ове бројеве. Да вам не ређам и даље продирање и све веће ширење немачке културе и с њом немачког елемента. Да вам не спомињем вредноћу с којом Немци свуда продиру и одржавају конкуренцију над урођеницима. Да вам не спомињем ни индустрију и школе којима Немци иду напред. Но да узмемо Немачку само као државу и економско-политичке смерове њене.

„Већ из ових чињеница видимо куда има да иде немачка политика. Море затворено ; на запад се више не може ; а на север се нема куд. Једино је остао исток и југоисток. Дакле тамо, куда се већ и иначе немачка култура шири. И ви видите, господо, куда су наши национални погледи управљени и ко ће да наследи турску царевину на европском југоистоку. Немачка је једини моћни и истински наследник њен и по моме дубоком уверењу кроз двеста триста година на развалинама турског царства место старе грчке величине и источно-римске царевине шириће се на Балкану Немачка. Да Аустро-Угарска има Босну и Херцеговину то је више него сигурно.*) Да ће се она кроз кратко време до-

*) Баш у оно време кад је ово предавање држано и ово тврђено, у оно време кад се најживље радило на присаједињењу Босне и Херцеговине, у време кад је цео свет био уверен да је то присаједињење већ скоро свршена ствар : онда је један од највећих српских политичких листова тврдио, да ће Аустрија најпосле морати Босну и Херцеговину да напусти и да их да Србији!

копати и Албаније и Солуна и то је тако исто поуздана ствар. На то иде и сва наша политика, а ствари стоје тако, да у успех нимало не морамо сумњати. И у Берлину се то потпуно појма и рачун се води врло добро. Личности у меродавним круговима види се да су ову ствар потпуно схватиле како ваља, а већ Бизмарк ће као и свуда умети и овде с потребним тактом да руководи ову ствар даље. С тога је он и сада приликом овог египатског питања на опрезу и гледа да с Аустро-Угарском и Немачка учини што за проширење ових интереса својих на овој страни.

„Говори се, господо, о отпору словенском и рату руском. Ми немамо разлога да сумњамо у тај рат с Русијом кад тад. Али тако исто немамо разлога да сумњамо ни у победу нашу. Нека рата и буде — али да Немачка неће бити побеђена то је више него сигурно. Па узмимо случај, да Немачка у тој дивљачкој борби буде и побеђена, па опет њеној се политици и ширењу културе њене неће много смести. Она ће победити у културној борби. Докле Русија све гледа у рату и ратом, дотле немачки елеменат, господо, употребљује мир. Рат траје само коју годину: мир непрестано. Нека Немачка и подлегне у рату; она ће победити у миру. То је више него сигурно. Нека противници говоре што год хоће и колико хоће: чињенице, господо, говоре овако. А оне су, као што вам је добро познато, силе које људске језике и жеље не питају.

„Имамо још да се обазремо на чињенице које нам се стављају на сусрет у миру. То је отпор од стране оних народа с којима немачки

елеменат долази у додир и мешавину у ширењу своме. Сем Маџара и нешто мало Талијана ви знате да је то већином словенски елеменат. Он је тако распарчан да нити га се имамо бојати у рату ни у миру. Рат је апсолутно немогућ од свих заједнички противу нас, а и кад би га било, он нимало не би спречио оно што мир доноси нама за ширење наше германске расе и културе. Мир пак иде само у нашу корист, у корист Немачке и њене културе. Говори се много о неком панславизму и то можда више у нашој него у словенској журналистици. Господо, то је проста празна реч, у коју не верују ни они који је најчешће изговарају. И њоме се баве само фантазије које су врло далеко од реалности. Нема сумње, да ти људи у извесним моментима могу и узбудити духове и рат произвести, али као што рекох то ће мало сметати ширењу културе наше у миру; јер то иде све без плана, без одређеног и добро прорачуњеног циља већ просто из мржње према нама или, што је још горе, (а за нас свакојако боље) из просте тежње за освајањем и старешинством једнога нада другим међу њима самима. А ту, господо, не може ни бити говора о каквој узајамној солидарности и правој заједници словенској — панславизму.

„Остаје нам сада да разгледамо отпор, који нам показују словенски народи појединце. Ваља знати, господо, да су сви словенски народи врло примљиви и способни за културу. Али у њих скоро свих не достаје једно. У политичком животу од тежње за безграничном индивидуалном самосталношћу и потпуном самоуправом, која је својствена томе племену, па до тежње за неограниченом влашћу и господством — као што

данас најбоље видимо у Русији — велика је разлика, и једно друго све више изазива. Оно што је измеђ ових екстрема, то остаје неутрално и већином мирно сноси оно што му ове екстреме даду. У истини је дакле мало пробуђена свест о друштву и друштвеном животу и тамо и тамо, код екстрема и овде у средини. Ваљда природан таленат индивидуални чини, те је у њих и домаће и школско друштвено васпитање више запуштено и остављено личној вредноћи. Даље познато вам је, да су они већином грчке православне вере и под јаким утицајем цркве и попова, а ви знате да су то рђави носиоци и шириоци културе. Народ је врло побожан и веома сујеверан и зато више осећа него што мисли; а свима нам је добро познато, да *у борби за ојстанак више побеђује ум и интелигенција* *но срце*. Рад тога су и занати и вештине и цео живот културни у њих слабо развијени и споро се развијају. С тога је и наука и егзактно мишљење у њих слабо развијено, те се може рећи, да у њих праве интелигенције и чисто научне јачине мало и има. Нарочито све сложније науке које потребују и више времена и више снаге, као што је рецимо Економија, Социологија итд. у њих су баш најслабије развијене и с тога у њих и нема никаквога одређеног правца и стална сигурно прорачуњена плана ни у једнога, ни у политици, ни у економској радњи и уговорима, ни у самој просвети народној и развиту историјском. Све иде само од данас за сутра и живи се већином са слепом преданошћу судбини и случају, као свуда где се не знају закони и не могу да се похватају чињенице, па да се из њих унапред очекују сигурне последице.

„Једном речи, господо, ми то можемо карактерисати овако: Живот друштвени је у њих, свих словенских народа, још врло низак и скоро никакав, и ту се живи више индивидуалним, поцепаним животом, без заједничког плана и циља — живот дакле на културно нижем ступњу развитка но што је наш, и отуда сасвим природно наша већа култура продире у њих и продираће навек. И докле год ствар овако стоји, и тамо и тамо, наша ће се култура а с њом и наш елеменат, наш народ и његове творевине, ширити све више и на исток и на југ и на север. А да је за нас и наше питање овде југ много важнији, то се и по себи разуме.*) О њему ми и говоримо.

„И кад се једном дочепамо Солуна и Егејског Мора те се најкраћом пругом вежемо с Истоком, па кад у нашим рукама имаднемо питому и родну Маћедонију, где расте памук и зејтин, смокве и поморанце, кафа и дуван, онда, господо, без сваке брига и тешкоће Немачка *може* приступити заштитној царини и остварењу давнашње идеје славнога Листа и свих образо-

*) Кад сам радио овај посао, мени дође до руке један број „Самоуправе,“ у којем је ово предавање штампано, и на њему стоје ове врло интересантне примедбе, које је читалац правно кад је читао овај чланак: „Ах, Немци, и ви сте образовани! Упоредите време, па ћете видети, а загледајте у историју па ћете и у њој видети да много имате благодарити Словенима нарочито јужним. — Коперник — Собјески“ . . . Карактеристична је ова примедба. Она окривљује Немце што они овако говоре. Они или имају право што ово говоре или немају. Ако имају право и јесте тако, онда зашто их окривљивати? Ако немају право и не стоји оно што тврде, онда зашто се љутити на њих и питати их за то да ли су „образовани“? Ако им се замера што воде рачуна о својим интересима и шире их, онда им се замера оно на што сваки и народ и индивидуа има право. Даље карактеристично је и оно, што се помиње нека благодарност. Оцена чисто субјективна. Помињу се две словенске величине, две услуге историјске, и мисли

ваних кругова немачких. Онда ће и пренасељеност наша наћи одушке и то на најближој и најроднијој страни. С тиме ће и данашња Немачка све даље расти и јачати и ширити се на југ, на место старе грчке или источно-римске царевине. И за народне тежње немачке нема бољег пута но што је овај. Исељавање у Америку и на друге стране, то је растурање нашег елемента; поступно ширење немачко на југ и исток, то је *природно рашћење нашега народнога тела.*"

VIII

НАША БЕЗАЗЛЕНОСТ

Из овога читаоци виде веома крупне ствари. Није овде више питање о ширењу културе него *о земљама* на Балканском Полуострву. Не чини се ширењем те културе милостиња него освајање. А зар Србину и свима народима на Балканском Полуострву може бити свеједно кад чују питање: Ко ме да припадну њине

се да се оне памте и да ће за њих неко благодарити! . . . Мало подаље где се оно помиње заузеће Македоније и Солуна, код речи дуван, стоји ово: „Онда ћете ви Немци пити каву и пушити као Турци, а Словени ће вам разграбити државу као и Турцима.“ И ово је карактеристично. Од неколико стотина мојих читалаца ја знам да ће половина налазити оваке немоћне изговоре. Човек кад не може нешто делом он чини речима. Ко некога не може да бије, он га грди и псује. Ко не може да надјача од вели: „Пусти ме, дигох ти се!“ А све то показује непознавање и неизмереност и своје и противникове снаге и *непризнавање факата*. А то су опет особине нижега ступња развитака, онога ступња, где осећања још преовлађују над логиком. Особина дакле не само нашега општег ступња развитака него и нашега образовања школског, где је цела Биологија још пасторче а од Социологије ни трага нема него се претвара у илузорне фантастичке идеале субјекта нашега. Све у речима и идејама а далеко од реалности, од онога што јесте.

земље?! И кад би ово био усамљени глас само једнога човека, и кад би ово било само теориско резонување и произвољно извођење једнога професора за катедром универзитетском, читаоци нека буду уверени, да то не би било кадро нимало да ме уплаши, и да бих ја био први који бих се таквим спекулацијама слатко насмејао. Али ово је на жалост сушта реалност. На остварењу овога не ради само неколико људи и само неки сталежи него цела Немачка од Бизмарка па до онога последњег радника сиротана, који у својој отаџбини нема рада па долази у Србију да га нађе, и од уговора трговачких па до онога последњег марамчета, огледалцета, минђуша итд. што их српски народ прима из ове земље заједно с хартијом, пером, мастилом и писаљкама. У почетку и сâм нисам ништа знао о овоме. У томе сам био сасвим онакав као обични људи у нас, који купују и продају а не знају шта тиме чине. Ми видимо само оно у средини, а крајеви тј. почетак и свршетак, узроци и крајње последице оваке радње наше потпуно су нам непознати. За нас су то врло заплетене и компликоване ствари, и ми просто нисмо кадри да прегледамо један толики низ промена у тако дугом времену и у њиховој узрочној вези. Тако се у нас и купује и продаје више механички, бесвесно или, што се вели „тек онако.“ Исто тако нисам разумевао, кад сам некад у нас слушао или читао да се говори о „културтрегерима“ и туђој индустрији. Тако сам и доцније врло наивно мислио о њиној намери с културом у нас и био сам готов да мислим, да оџи то чине из некакве љубави према нама. Тек доцније сам видео, да је

моје мишљење сасвим наивно и погрешно. Али данас ми није чудо што сам тако мислио. И народи и њине јединице на примитивнијем ступњу, где су извесни морални принципи много јачи (као што су други слабији) него у народа културнијих, не могу да верују, да људи и државе раде нешто у себичном интересу а да се зову „образовани.“ Тако се обично од „образованих“ у необразованих тражи више но што управо каже реч образован. Најлакши пример имамо на ономе где прост народ ишчекује од каквога „ученога човека“ много више но што овај у истини вреди и може да да. Тако и необразованији народи очекују од „образованих“ много више него што ови у истини дају. Тако нас ту некако варају речи. Ми чујемо реч па не питамо шта она управо значи, него јој подмећемо своје тумачење, своје субјективно мишљење и осећање. И ту се баш грдно варамо сви, и човек ће се варати на веки докле постоји на земљи. И само се они неће варати, или барем вараће се мање, који знају ову психолошку чињеницу и постану смотренији у сваком оцењивању и примању спољних чињеница које нам речи обележавају, или боље, које би оне хтеле и требале да нам обележе. Што је човек необразованији, тим се јаче веже за речи, више им подмеће и упорније остаје при ономе што им подмеће него образованији. Отуд у њега склоност да више „хвата за реч“, докле образованији више хвата за оно што јесте и што постоји. Пре неколико дана ја сам имао посла с једним својим пријатељем. Отишао сам њему неким послом и запитам га, је ли био један наш познаник код њега поради нечега. Његова жена

одговори, да је био и свршио свој посао. Онда он запита, је ли био код мене. Одговорим да није, јер га онда не бих ни питао, пошто би ми онај казао. У вече у другом разговору ја споменем, да је он био тад и тад код мене за то и за то. Он онда каже: „Ето, а данас си рекао, да није био код тебе!“ Ја му онда објасним, да је он био пре, али да није био после онога кад је био код њега и свршио посао. Мој је пријатељ волео нешто да узме тако, да сам ја хтео да га преварим, и он је просто остао при томе, да сам ја слагао! Залуд су била сва моја објашњавања. Сад рецимо одиста, да је било неспоразума између нас у речима, у питањима и одговорима, да је он мислио у оба случаја време и пре свршетка посла и после, а ја у једном случају само једно а у другоме друго. И то је врло могућно да се деси тим пре, кад то нису главна питања у разговору него нешто сасвим узгредно. Ту би могао човек врло лако и механички да погрешити, не мислећи на то него на нешто друго, као што се врло лако дешава при одговорима: „Јесте“ или „није.“ Но у чему је сад разлика између више образованог и увиђавнијег човека и човека на нижем ступњу развитка у понашању овде, при овом неспоразуму? У томе, што ће образованији да се држи за оно што је било, а да се речима послужи само да то искаже, а необразованији ће да остане више при речима и дабогме да у логичним операцијама онда „јесте“ и „није“ не може да се измири. Да се мој пријатељ није био везао за речи, њему би одиста било довољно, кад му сад кажем каква је ствар, кад је онај био а кад није био. Да таквим тумачењем његовим и наше пријатељство

хладни, то се разуме и по себи. Он у мени више нема поверења што га је имао, и мисли, да ја могу говорити и неистину, а ја њега не могу више ни волети ни поштовати онолико колико до сад, кад он мисли, да ја уопште могу намерно да чиним оно што сматрам за просто ниско и неморално и што мрзим.

Ово наведох за пример да се види, како у простога света и пријатељски одношаји измеђ појединаца услед ове психолошке чињенице страдају, и да се види сама истина: да нас речи у неколико варају све, а што је дух човечји неразвијенији и некритичнији, то је још и више склон да им подмеће и оно што оне не значе, или да им одриче оно што оне хоће да кажу.

Још један леп и прилично општи пример. Политика, то су обични међународни одношаји или одношаји измеђ чланова једне исте земље, који се воде о заједничком опстанку и развоју у садашњости и у будућности; и ње је навек било и навек ће је бити, док је људи и народа. Нешто дакле врло животно као год и трговина и просвета, и још нешто општије. И при свем том ми знамо с каквим презрењем прост свет гледа на „политику.“ А зашто? Зато што се оно што та реч казује не слаже с оним што он мисли. Он тој речи подмеће нешто друго, неко друго значење него што она у ствари казује. Поштење и непоштење, поштена и непоштена то су најчешће особине које јој он подмеће, док у истини она може бити само разумна и неразумна. А колико несугласица и рапавости у друштвеном животу ниче с тога, то и читаоци сами могу посматрати сваки дан.

Да би читаоци још боље појмили ово, како ми субјективно оцењујемо ствари, и речима које њих обележавају подмећемо разво значење, нека ми допусте, да наведем још једну макар мало и шаливу карактеристику, из које се јасно види како ми према својој субјективној страни и врло обичне и најопштије ствари разво схватамо и оцењујемо. За „б р а к“ лекари веле, да је грозница, која се почиње с врућином а свршава зимом; апотекар вели, да је прашак што умирује; хемичар, хемијско сродство; правник, уговор; трговац шпекулација, понегде срећна а чешће несрећна; песник, роман, испрва буран а доцније одвећ дуг и досадан; глумац, испрва „весела игра“ а за тим трагедија; војник, освојење услед којег се често излеже триестогодишња војна; поп, „света тајна“ и тако даље. И ако се ово казује у фигурама, у речима и у шали, опет се овде веома лепо износи оно што одиста сваки у својој унутрашњости у главном осећа и мисли. И макар ово колико да је претерано узевши овако буквално, опет се у њему види, како ми у најглавнијим и најобичнијим стварима нисмо потпуноце једнаки и сложни у схватању њином, него им један подмеће једно а други друго. А да ни једно није са свим тачно, него да се истина мора тражити на средини, сасвим одвојено од свога субјекта, то је сасвим јасно. Тако дакле ми и ту видимо да се варамо не само у појединим речима него и у стварима, подмећући им нешто из своје унутрашњости што њима не припада или им припада само у неколико.

И ја бих био готов да тврдим, да све или барем велика већина људских препирака и свађе и у приватном и у јавном животу потичу одо-

вуд. Јер кад би наше знање о појединим стварима било потпуно једнако, и кад бисмо сви свакој речи давали једно и исто значење, онда би и наш дух морао да мисли подједнако и свака би несугласица и противност у мишљењу била потпуно немогућна. Али баш ова субјективност нашега знања чини, да се ми никад потпуно не можемо сложити. И она је увек много већа него што се нама чини. У томе баш и јесте релативност свега нашег знања. Поред онога што је за нас све за навек непојмљиво ево где долазе неједнакости и у ономе што знамо и што можемо да појмимо. Отуда се све наше знање распада у лична мишљења, и практичан живот о њима и живи. Наука улази тек после у тај вртлог од разноврсности и труди се да изнађе оно што је једнако за све, што је опште, што може да се зове истина. Послушајмо најобичнију препирку у животу измеђ двојице само, и ми ћемо видети, да се она оснива на овој неједнакости и да обично обојица пола имају право а пола немају право, или један има више а други мање. Па и онда кад ко највише задре у страну, опет донекле има право, барем с оне стране с које он узима. А шта онда да мислимо о врло апстрактним стварима, нпр. о љубави, савести, части, поштењу итд.? Шта је правда и слобода? Сваки дан имамо примера да видимо, да што је за једнога правда, за другога је неправда, што је за једнога поштење, за другога је непоштење. Сви Турци мисле, да је то љубав затворити по неколико жена у неколико одаја па ићи те их миловати редом; а сви Европљани мисле, да је то ропство и насиље, а да је љубав нешто друго. Што нижи сталежи друштвени сматрају

за слободу, то виши сталежи сматрају за по-
квареност и разузданост. Србин сматра за по-
штено кад ко отворено казује истину или своје
мишљење, кад помаже другима па макар и на
штету својих интереса; а Чивутин сматра то за
лудост, а поштење му је радити за своје соп-
ствене интересе до у крајност, само не крађом
него „трговином“ и пазаром, и само да се не
огреши о постојеће законе. Па не само у раз-
них људи него и у једнога истог човека у разно
доба на разном ступњу развитка разна су ми-
шљења о једним и истим страрима. О карактеру
ја сам до скоро имао нетачно мишљење или ба-
рем да кажем друкчије но што га имам данас,
јер и ово данашње може бити нетачно. Некад
сам мислио, да је карактер то: мислити *увек*
једно и радити доследно томе; дакле непреврт-
љивост у мишљењу и постојанство у раду у јед-
ном истом правцу. Дакле ко је једном мислио
једно, то он да мисли једнако, и ко је започео
да ради нешто у једном правцу, ту и да остане.
К томе ме је водила реч сталност. А кроз све
то да провејава нека озбиљност, нека строгост.
Ево знам, да ће и од читалаца многи мислити
да је то карактер. Међу тим ја данас не мислим
тако. Данас знам, да се на разним ступњевима
нашега узраста мењају и осећања наша и миш-
љење о разним стварима, и да се према томе и
наши поступци, наш рад и дакле наш карактер
мења. За мене би данас била лудост и тврдо-
главост остати при једноме и држати да је нешто
онако кад видим да није онако, и радити онако
како видим да није добро. Шта више ја сам
готов да више ценим онога, који је у стању
одмах да се отресе онога што види да није

истина и да не ваља, него онога који и навалице одбија противне разлоге само да остане при староме, „сталан,“ да не „преврне.“ Па шта онда мени остаје за карактер? Шта је карактер? Ово: не веровати ником и не летети ни за ким, него самостално мислити и истраживати истину, па само оно примати што се тим путем нађе да јесте и да је добро, па то постојано чинити. Из тога се види, да се она „сталност“ претворила по моме у променљиву сталност или несталност и у мишљењу и у раду, а да је остала самосталност и конзеквентност измеђ мишљења и рада.

Да поновимо још једном: кад би сви људи имали исте представе и појмове и иста осећања, т. ј. кад би о свима стварима потпуно подједнако мислили и осећали и свима речима подметали увек једно исто значење, тада би свака несугласица и неспоразум, свака препирка и свађа била потпуно немогућна. И ово је врло важно да запамтимо и пре него но што пођемо у практичан живот и разговоре с људима и пре но што пређемо на даље излагање онога о чему говоримо.

Остали смо онде где сам рекао, да није чудо што сам и ја мислио и што цео наш народ друкчије мисли о цивилизацији и о уношењу њеном у нас него што она у ствари јесте. Далеко више и лепше нешто очекујемо од људи и народа који се зову образовани него што они управо дају. И у томе лежи наша погрешка и много варање. Ваљда је и то једна измеђ осталих сила којима савршенији у животу увек побеђује. Јер да није овога оптимизма у нижих према вишима, нити би се појединци тако лако

варали од виших, нити би се народи на нижем ступњу образованости подчињавали тако лако онима на вишем ступњу. Ту можда има и нешто добра, али је врло тешко пресудити докле је то добро а одакле није. С апсолутне стране ту и нема никаква добра или зла, јер ту бива онако како по природним законима мора да буде: да савршенији и јачи побеђује. Ту је добро оно што се слаже с овим законима и одговара им. И њима је свеједно хоће ли ту победити Немци или Срби. И само с релативне стране, са стране народа појединих, може се говорити о добру или злу што их једна појава или једна особина човекова проузрокује. Тако је, велимо, и ово подметање и варање нижега у особине и намере вишега донекле свакојако штрудливо за њих саме лично, и ако с апсолутне стране то није никако „зло.“ Ми се варамо у Немцима и њиној култури, и то је за нас свакојако штетно и зло; а природни закони хоће да савршенија раса победи и несавршеније подлегну па ма које оне биле. Ми волимо себе, а природни закони воле савршеније. Силе природне, и козмолошке и геолошке и биолошке, гурају напред, па што не може њима да се прилагоди и с њима да се сложи, то отпада и нестаје га.

Овде дакле морамо тачно разликовати ове две стране једну од друге. С апсолутне стране оно што ће бити то ће бити и без нас. Силе које се налазе данас на земљи, у појединих народа и око њих, решиће шта ће бити. И ми ништа не знамо шта ће само после хиљаду а камо ли милиун година бити на земљи. Дабогме да живот земљин зависи од живота веселене остале, и за то се време могу врло лако изме-

нити и козмичке прилике па постати повољније или неповољније за развитак људски у опште и за развитак појединих народа.

Али с релативне стране нама није свеједно шта ће бити. Ми смо ту једна сила која се с осталима бори. Па ако та сила буде јача, она ће победити и живети, а ако буде слабија, она ће подлећи. А нама није свеједно да подлегнемо или да живимо. Природа је усадила у све живе створове нагон да живе, као год што је мртвој материји дала особину да је тешка. И ми смо живи створови и ми хоћемо да живимо. И за тај живот имамо да се боримо, као год оно камен кад хоће да се откотрља некуд на ниже место па наилази на препоне које мора да савлађује. Питање је само колико ћемо снаге показати у тој борби, колики ћемо део победе изнети и за колико ће нам она трајати. Морамо дакле узети удела у оној апсолутности и показати колико смо вредни да и у њој живимо.

Ми дакле морамо говорити с чисто националне стране, шта ми Срби у борби између појединих народа, у борби историјској и културној, имамо да радимо. Козмополите ће нам замерити за ову бригу. Они ће рећи: што да се старамо за поједине народе, кад је цело човечанство старије. Али ми не верујемо да је од наших читалаца постао ко толики козмополита, да може марити за цело човечанство а да не мари за свој народ. А ако их случајно буде, што је могућно, то ћемо им ми место одговора на ово замерање ставити само једно питање: кад се сви народи старају сваки за себе, ко ће се онда старати за српски народ, ако се он стане старати не за себе но за другога, за све?

Они ће нам можда на ово рећи: патриотизам т. ј. национални егоизам је само донекле оправдан а иначе је главно козмополитизам. Ми ћемо онда рећи, да тако и ми од прилике мислимо, само мало измењено, обрнуто: национални егоизам је главно и прво, а козмополитизам иде за њим. Лични егоизам тера поједине људе да живе и натерао их је да створе породицу, племе, општину и државу. Национални егоизам тера народе поједине да ступе у међународне одношаје и уредбе какве су за живот њихов угодније и боље. Неко друго човечанство *in abstracto* у природи не постоји. И као што би она индивидуа, коју би мрзело и да једе, и да пије, и да се одева, и да чува здравље, и да воли противан пол, и да се стара за све то, очевидно пропала, исто би тако и народ, који би показао мало националнога егоизма у борби животној насигурно подлегао. И једно и друго, и такав народ и таква индивидуа, показали би мало животне моћи, мало и нимало способности за опстанак у свету. Козмополитизам дакле нека остане као лепа идеја, да збратимљује људе, и као сила која ће да држи равнотежу и ублажује противну силу, а то је национална мржња. Али даље од овога нека не иде.

Па како ми стојимо с нашим националним егоизмом?

IX

НАШЕ НАЦИОНАЛНЕ И СОЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ

У души српскога народа па можда и свих Словена лежи једна јака и знатна особина а то

је доброта, благост и милокрвност. Отуда потичу после и друге особине као што је гостољубље и гостопримство и добročинство. На земљи можда нема народа, који би тако радо давао другоме оно што има и делио милостињу тако од срца, без икакве спекулације и егоистичких обзира, као српски. У свих се других народа даје мање од срца, а више се даје с рачуном. Или се даје да му се опет дâ, или да се чује име његово. У српскога народа даје се чисто по срцу, из доброте; а где овога нема, ту нема ни давања. И то је добро докле се имају на уму само појединци. Али чим пређемо на социјално и интернационално поље ми видимо, да је то само донекле добро и да ово има пуно рђавих страна. Прва је: дељење милостиње и тиме развијање просјаштва изнутра. Друга је: отварање врата странцима и мекоћа и попуштање у грађењу међународних уговора и других одношаја споља и тиме упропашћивање своје економске стране изнутра. А за наш живот друштвени, за наш организам социјални, куд и камо би било боље, да се оно прво претвара у рационално старање за поједине установе друштвене а оно друго у строго правично заштићавање својих интереса и бригу о ширењу њином. Отуда долази то, да су заступници појединих држава у појединим местима у исто време заступници и економских интереса, а српски посланици немају довољно посла ни у политици. Има држава, које и немају других заступника за политику него само за економске одношаје, трговачке и индустријске; а о српским заступницима уме сваки причати и у земљи и ван земље пуно о њином „немању посла.“

Није ово само до оних људи који су одређени да „заступају“ Србију негде него до целе наше државне системе и ових особина народних. Променимо ове особине народне доле, створимо јаче индустрију изнутра, развијмо у земљи особине економске и у државе као целине и у појединаца, и одмах ће се јавити потреба, да се и економски интереси споља боље заступају. Влашка куд и камо боље заступа своје интересе споља него Србија. И ја бих с приличном сигурношћу смео тврдити: да је српски народ са својим особинама био у оним приликама у којима је Влашка, осамљена по језику и опкољена са свих страна туђим елементом, да би он пропао. Врло би карактеристично било, да је неко пре једнога века пребројао цео народ влашки и цео народ српски и у садашњим краљевинама и ван њих, па да се данас види, колико је прирастао или се умањио број Срба а колико Влаха. А ја бих смео овако од прилике да тврдим, да се влашки елемент сразмерно више умножио или барем боље одржао од српскога. То тврди и једна врло интересантна изрека нашега народа која вели, да је једна Влахиња кадра да повлаши целу кућу, а она да се не посрби. То нам тврди и по века нашега самосталног културног развитака, па опет има читавих села у крајинском и црноморчком округу, где су становници остали чисти Власи, да и на суду и у школи и у касарни само влашки говоре.

Ето како стојимо с нашим националним егоизмом. Србин даје на све стране, и даје по срцу, а не по разуму. Национални егоизам је недовољан и нагон унутарњи за живот и опстанак национални слаб. Ми лично на биљку, која

врло ублизу пушта своје скромне жиле и зато се горе жућкасто зелени. Па ако припече каква повећа суша, или стегне јачи мраз, или духне силнија олуја, онда је она прва готова да пропадне. Сетимо се даље, да та слаба биљка преноси своје бледе особине и на семке своје, на потомство које из њих излази, и да ће јој и оно исто тако изгледати скромно и жућкасто. Сетимо се још, да околне биљке бујају и пуштају своје жиле и гране све даље и даље. И помислимо да ће у даљем времену њине жиле толико покупити сокове што хране из земље, а њине гране толико заузети сунца и ваздуха, да ће ова веселница скромна све више кржљавити и најпосле — угинути. Запамтимо закон природни, да је више побеђивала и да више побеђује она биљка, која је даље пуштала своје жиле и гране. А читаоци ће знати, што ће жиле и гране биљци

X

ПРОПАСТ ЛУЖИЧКИХ СРБА

Каква је то борба културна, и како то Немци мисле да том борбом заузму балканске земље и наследе стару источну римску или грчку царевину?

Покушаћу да то читаоцима што боље објасним.

Борбу ону физичку што се зове рат сваки боље разуме од ове финије невидљиве борбе. Зато је баш и потребно, да се потрудим да је што јасније изнесем.

Немачка ће прво са својим еспапима поћи напред. С тим ће имати својих интереса на Балкану, па не само да ће их чувати него ће гледати да их још више шири. Читаоци су видели, да она то не чини зато што тако хоће него што мора, јер је са свих страна затворена а земља препуна здравога и вреднога народа. С еспапима својим она ће гледати, да се у нашим земљама не подигне ништа што би правило конкуренцију њеним еспапима, него да се све више шире њене израђевине. С тим ће народи на балканском полуострву све више постајати и бити зависни економски од ње. Наш ће народ остајати земљоделац, овчар и козар, а сва индустрија, трговина и занати, све што чини онај културнији део живота друштвенога, то ће мало по мало све више прелазити у њине руке. Наша интелигенција, наши чиновници и трговци постајаће њине слуге и калаузи. С тим ће се и језик немачки више ширити и у практичном животу и по школама нашим. С језиком ће упоредо ићи и журналистика и књижевност њина. Свуда ће задобијати боље место и бити боље плаћен онај, који зна немачки. А из ове пренасељене земље јуриће тамо и заузимаће та места и настањиваће се све више овај живаљ што се год буде више ширила култура њихова. И што се више буду насељавали, то ће и утицај њин бити јачи тамо. А староседеоци, прости и невични културним пословима, све ће се више повлачити натраг, у своје простије и примитивније послове. Оно пак што оде напред, припадаће више ономе елементу у који је ушло него ономе из којег је изишло. Измеђ та два елемента настајаће све већа разлика, све веће трење и мржња. Из Не-

мачке ће придлазити непрестано све више утицаја и помоћи новоме елементу, и он ће се све више и више ширити и јачати; а стари ће се све више клонити у прикрајак. Тако ће културно освојити нова раса ону старију. Стара ће потпуно зависити од нове, и само је један део своје негдашње целине. И чиновници ће имати првенство они, који разумеју језик новог елемента и умеју да посредују измеђ њега и старог. Тако је фактичко освојење извршено, и још остаје формално. Та је земља сада потпуно провинција индустријска оне прве велике, одакле је индустрија долазила, и остаје још, да се с њом присаједини и политички. Политичке прилике зато увек дају довољно повода, а повод се лако може и створити. И једанпут извршиће се и ово освојење политичко. А после овога освојења стари ће елеменат још наглије да опада и да се губи, и криће се само по гудурама. Још даље па ће култура доћи и у његове гудуре и њега ће нестати. А највећа сила која овде побеђује, то је време. Пустите само не године и десетине година него столећа и векове па ћете видети сигурну победу њену. А то је баш она сила, коју примитиван народ најмање разуме. Он живи само у садашњици и само индивидуалним животом. Он није кадар да прегледа ни крај свега свога живота у једној генерацији само, а камо ли да прегледа будућност и векове свих даљих својих генерација и да се још с планом стара за њих. И народи културнији то могу и чине; а то је највеће оружје у рукама њиним и најјача сила, с којом они насигурно побеђују. То је културна борба и кул-

турно освајање. Није оружјем и ватром, него рукама и мозгом. Није ратом, него миром. . . .

Знам, да ће многи од читалаца рећи, да су ово просто фантастичке комбинације, што никада нити може бити нити ће бити. То ће они рећи из два узрока: прво што воле тако, а друго што неће бити кадри да схвате ову предугу, прешироку и префину борбу. Али ја ћу се опет потрудити да им покажем, да је то не само могућно, него да нам, и то баш нама на Балкану, и то прво нама Србима, одиста и предстоји велика, и као што сам и напред рекао можда највећа, опасност. Опет ћу да поновим: да ако народу српскоме у даљој будућности и од чега предстоји каква опасност, то му одиста највећа предстоји с ове стране. А кад велим народ српски, ја нимало не делим Србе у Србији или негде на другом месту него мислим све. Ево нећу ићи далеко. Ево нећу да узмем за пример други који народ, н. пр. енглески, који са својим мисионарима и својом индустријом осваја светове по широким морима и световима, него ћу да узмем исти народ. Да узмем исти народ који осваја и исти народ који се осваја.

Читаоци су барем из историје чули за неке Венде, вендске Србе или Лужичке Србе. Знаће и то, да су они негде тамо измеђ Немачке и Русије. Не знам да ли ће знати, да је то некад био многобројан словенски народ један до Немаца и још културнији од њих. А сигурно неће знати жалосну историју његову а још мање *данашњи* положај његов. Ја ћу то читаоцима да испричам. И ево пустићу једне немачке новине, нека оне то учине. Ја и читалац ћемо прво мирно

саслушати то причање њино па ћемо после хладно, збиљски размишљати о томе.

„Пропаст Српства у Пруској.“
(тако се звао тај чланак у новинама).

„Српство, које некада тако јако беше раширено у Немачкој, почело је почетком овога века нагло да се приближује својој пропасти. Оно личи на каквога доброг старца на смртној постељи његовој, који већ затвара очи да умре, па ће га само потомство његово још неко време памтити и историја причати о њему.

„Између појаве његове и смрти лежи приличан простор времена. Још тридесет година па ће бити хиљаду и по година. Али тада ће и час доћи у којем ће последњи Србин у Лужичкој, осамљен, остављен и неразумљен, у тужним песмама својим жалити за својим затрлим родом. Око њега се све претворило у немачко; само поља и реке, вароши и села носиће још драга му *имена*, што им је вредан народ његов некад дао.

„Од 405 године насељавали су се они овде и заузели пределе измеђ Лабe и Одре, од извора па до ушћа њиног у Источно Море. А на неким местима још и прекорачаваху ове природне границе и шираху се још даље, н. пр. преко Плајзе и на средини Мулде. На овој првој подигоше Лајпциг, Липску, Липиску, Липово или Липовац, а западно од ове Делић, што значи границу. Делић је био дакле измеђ Сале и Мулде последња вендска насебина. Западно одатле шираху су Немци. Три стотине година живели су Венди с Немцима у најбољем миру и у врло пријатељским одношајима. Трговина њина на Источноме Мору беше силна. У пристаништу

њином Винети било је често по 300 лађа једне ноћи. У то сјајно доба њиног напредовања и подигли су највише вароши и села и раширили старе. С покрштавањем, за којим је одмах настало и понемчавање, престали су пријатељски одношаји измеђ ова два народа. Саксонци видеше, да више немају посла само с мирним и радним Вендима него с упорним и џандрљивим незнабошцима које ма под коју цену ваља подчинити крсту. Од почетка IX па до краја XII века започела се и трајала је она чудна и силна сеоба народа, о којој историја толико прича, и с њом се започиње и пропаст Вендства. Корак по корак земље освајали су Германци од њих. И са смрћу последњег вендског владоца Прибислава 1134, који је хришћанство био примио, угаси се и последњи бранич овога несрећног народа. Само око Магдебурга чуваше још једно племенце старе обичаје чврсто и постојано. То јатанце сматраше још за дужност да и отпаднике старе вере казни и врати у веру дедовску. Отуда су и њини осветнички ратови 1170 или 1180, који су упропастили стари и велики Либен. Али сва напрезања овога малог остатка, да поврати и обнови свој некадањи сјај и величину, остала су узалудна. Вендство пропадаше све више и више. На крају XII века у предњој Поморској а у XIII веку и у задњој Поморској није било више ниједнога Словенина. Од тога времена нестајало је Вендства непрестано даље и даље. Све бујнијем и бујнијем утицају немачке културе, која је силније и штетније сада утицала но пре ватра и мач, оно не беше кадро да се одупре. Вршиле су се непрестано речи једнога старог вендскога историка: Наша народност,

наши обичаји и језик јесу као оно стење на Хелголанду, од којег бурни таласи сваке године круне парче по парче и односе, докле га најпосле не окруне и не истроше сасвим и несрећне земље не нестане.... Око почетка XV века све су вароши у доњој Лужичкој биле већ потпуно немачке. Судови су се већ били преобрнули у немачке. Само су вендска имена и вендска презимена још остала, и она многа трају још и дан дањи. Па и ту у старим актима налазимо, да су у доцније време поједини сопственици имања преводили своја словенска имена у немачка. Богомоља у цркви вршила се на вендском језику само по селима до половине прошлога века, а у неким местима као у Бечану и Котбусу врши се још и данас. Године 1864 преминуо је у вароши Либенави последњи проповедник црквени на словенском поп Штемпел, који се очајнички бораше још за своје драго изгубљено Вендство. Последњих дана занимао се још и скупљањем басана, пословица и приповедака свога народа и у томе проводио читаве ноћи.

„У половини прошлога века највише се радило и учинило за пропаст Вендства. Овај кукавац жељаше, да се барем полако и човечно ради на њој. „Било би немилостиво“, вели он, „сиротим Вендима, који се тако одликују идењем у цркву и који, и ако су кадри да се у обичним стварима послуже немачким, опет не могу да прате какву дужу проповед на немачком, одузимати насилно једну радост те им не дати да слушају проповед Јеванђеља на свом матерњем језику.“ Почетак истребљивања започео се око 1700 подизањем сеоских школа. У селу Леди

у шпревској шуми први је катихета постављен 1710. Њега оптужи општина да деца ништа не уче код њега. У својој одбрани пред судом он вели: „Ја свој деци и немачкој и вендској предајем катихизис, само с том разликом, што сву децу више учим на вендском него на немачком. А из обичног живота се зна, да готово сва деца у Леди знају по мало немачки те стога је јасно, да им ја морам предавати и немачки, јер иначе у целом селу не би било никога који би могао немачки да говори.“ Данас у истој Леди нема ни трага од Вендства.

„Баш у то доба највећег напрезања да се Венди понемче, они у години 1761 добише своју прву и најбољу граматику од проте Хауптмана у Либенави који говораше десет разних језика. Он издаде и једну вендску песмарицу. Но тиме се тек само мало успорило пропадање Вендства, које је већ онако нагло пошло своме крају. Мало по мало Венди увидеше, да им је за бољи живот њине деце учење немачкога језика право добро, те тако им школе задобијаху све више *немачки* карактер. А развијенији саобраћај новијега доба, који није оставио ни најсакривеније крајеве вендске недирнуте, с једне стране и насељавање и множење немачке народности у њима с друге стране учинили су, да све пође много живљим кораком. Услед овога последњег нарочито нека се места не могу ни познати више да су била вендска. И у саксонском делу горње Лужицке оно опада страха нагло. Од осамдесет школа вендских што их беше пре једне четвртине века данас их има само педесет и једна. Па и у самим оним ћорбуцацима, где се вендски елеменат још највише крио и где до скоро нико

не знађаше немачки, почиње полако претапање вендскога живља у немачки. Тако једно место јесте на југозападној опадини Шпревских Горã, Радуш. О Ускрсу ове године ту је само омладина певала песме на немачком а стари за тим на свом језику.

„И у најновије доба осетила се опет једном једна јача жишка угашенога огња да се оживи изнурени и уморни старац на самртној постељи његовој. Али она беше само вештачка. То је друштво „Матица Српска“ у Бауцену (Будишину), склопљено за чување вендскога језика и литературе, чији су представници били и прваци свога народа. Издавањем једнога листа оно хоће да не дã да Вендство сасвим пропадне. То им је принцип и то разуме се врло похвалан и за признање, јер ко не би за свој матерњи језик заложио и имаовину и крв своју? Али као што се лед на пролетњем сунцу топи, тако се нагло и постојано и Словенство у Пруској и Немачкој гаси и, неспасено никаким вештачким средствима, оно ће скоро угледати свој крај, свој последњи издах. Седи старац је у последњим тренутцима свога мученичког живота.

„Да наведемо још неке бројеве о пропадању овога народа и претапању његовом у Немштину. Године 1843 беше у Пруској 135.700 Венда; у години 1861 дакле 18 година доцније само 83.441. У томе кратком времену смањили су се за 52.200 душа. Годишње дакле по 3.000. Прошле године нареди министар просвете попис све деце у земљи која су за школу способна. Тај попис показа, да број њин износи управо 22 процента од целог становништва. Од ове деце беше 6.600 која су само вендски

разумевала а 6.000 што и немачки и вендски говораци. По овом, закључујући на становништво вендско, излази, да је године 1882 било 30.000 правих и 27.273 већ пола понемчених Венда заједно с ово децом. Скупимо обе цифре уједно па опет имамо незнатан број од 57.000. Вендство је по томе од 1861, дакле за 21 годину, у округлој цифри опет пало за 26.000 душа. Године 1843 беше у округу калавском још 12.563 Венда; године 1861 само 6987, а данас још само понекоји. Још јасније пада у очи ово опадање у округу либенском. У њему беше 1843, 1048 Венда; 1861 још 17, а сад ни један једини. Округ лукавски имао је 1843 41 Венда, а 1861 већ ниједнога. И ако рачунамо годишње опадање Вендства само на 1000 душа, а које је у ствари много веће, у пркос свима вештачким средствима за одржање његово, опет нам излази, да ћемо за 40—50 година о Вендима знати нешто само из историје и из именâ појединих места. Један вредан, радан и добар народ, који нам је хиљаду и по година био гост, сахраниће се.“

Сахраниће се. . . .

Тако се завршивао горњи чланак. Читаоци, да се зауставимо код ове страшне речи, те не би л' нешто научили од ње. Је л' те, да је то страшна реч? Она ружна рупа стоји отворена, а у њу долази она још ружнија бледа лешина да се преда трулежу, да је за навек нестане. Навек... и нестане... како су и то опет крупне речи и за нас смртне непојмљиве!.. Читаоче, кад би само могли ја и ти свакога часа да имамо на уму, да ће нас нестати, и то скоро, и то за навек, ја ти велим, да бисмо само тиме много били паметнији и срећнији но што смо.

Али чудна је природа, да она не дâ својим створењима да мисле на овај страшан час него их заваљава другим којечим, па их онда од једном свâли као оно олуја раст у гори... Ми се онда не бисмо свађали ни са својим непријатељима а камо ли пријатељима. Ми бисмо онда не само желели него тражили и чинили више добра и себи и њима.... Страшно је то, кад живи једно створење, окружено љубављу и милошћу и сакупи толико блага у себе и збије толике силе у једно клупче, па се одједанпут изврне! И затрпа се у црну земљу. И иструне. И нестане га за навек.... За навек, читаоци чик да помислите да вас навек нема! Материја ће ваша и даље циркулисати; од ње ће се градити друге животиње и биљке; али шта је вајда кад вас бити неће!...

Тако је страшна смрт и сахрана једне индивидуе. А каква ли је сахрана и смрт једнога народа?! Читаоци, ово је још теже да замислите. Замислите да помрете ви, да помру ваши мили и драги, да умре цео народ ваш, а да се по кући и по земљи вашој шири неко други, који хоћете. Би л' вам било жао оно што данас волите?... А шта волите ви данас? Себе, своју децу и друга, другове и пријатеље своје, кућу и кућиште, земљу своју и народ свој, са свим оним што он има. Е, па кад вам тога не буде, кад вам свега тога нестане, онда неће бити ни вас! Али помишљајте на то док сте у животу. Видите како је то ужасно кад народ умире...

Умири ти, старче словенски на Шпреви, кад ти помоћи нема; а ми хајд да идемо једноме млађем човеку, који тек почиње да болује, те

не би л' му помогли!... Бог да прости Српство на северу, само да за њим не пође и оно на југу!...

XI

МИ НА БАЛКАНУ

Читаоци дакле виде, да је не само могућно да један читав народ пропадне, него да је то и цела сушта истина, која се већ и извршила на једном народу и то баш на нашим најближим рођацима. И то се извршило с оним нашим рођацима, који су културно стојали још више од победилаца својих. Нама је већ пало у очи како се започело с невиним хришћанством па онда ишло даље и даље. Не личи ли нам то на данашњу културу?... Онда вељаху: то су „упорни“ и тврдоглави незнабошци, које треба ма под коју цену подчинити крсту. Не веле ли данас за нас, да смо ми дивљаци, којима они треба да донесу културу? О њима говораху, да су то добри, кротки и вредни Венди. Не кажу ли и за нас данас, да смо мирни и вредни и „за културу способан“ народ? Онда су ишли напред овим редом: индустријом, насељавањем, језиком, школама, политиком. Није ли и у нас стигло све троје прво а и последње двоје већ почело у велико? Па да ли нема и још какве друге и веће сличности?...

Сад знам, да су се и читаоци већ почели плашити. Али знам да ће неко рећи: „Е, то су били о н и; они се нису пазили; они су били слаботиње па се нису бранили; а ми се Срби

овамо не дамо ! . . . “ Ја ћу прво испричати овоме читаоцу једну препричицу па ћемо после разговарати о овоме. Једанпут сам ја био са својим ученицима на једној свечаности, где су и топови пуцали. Деца су стајала у реду, а чим који топ пукне, она се тргну. Ја им рекох : што се тржете . . . чѝк да се не тргнете ? „Можемо, молим господине ! “ рекоше многи и још додадоше : „Ево, да видите ! “ И баш у том тренутку пуче опет топ и сва се тргоше. Опет јуначење и опет трзање, и тако непрестано. Онда рекох : Какви сте ми то *јунаци*, да се бојите празнога топа ! А шта бисте радили у рату, кад запуцају велики топови па стану и гранате да долећу ? Сви се забринуше и не знадоше шта да одговоре. Али то ћутање најпосле прекиде мали Блажа па рече весело : „Молим, господине, ја бих *побегао* ! “ И свима као да би лакше, као да би и они за Блажом . . .

Нека читаоци опросте за ово поређење. Али мени изгледа, да између горње примедбе и ове Блажине досетке има много сличности. Кад је Блажа видео да не може да одоли једној спољној сили, он је нашао себи олакшице у томе, што ће да јој се уклони. А мој читалац, да би олакшао себи, да би се на силу утешио, упорно тврди, да та спољна сила, која је уништила половину Српства, ону тамо на северу, не може овој на југу, не може *нама* ништа, и ако је та сила још већа, и ако су јој средства још многобројнија. Блажа је мислио, да се спасао бегством ; а мој читалац мисли, да се спасао упорним тврђењем, да *нама* та сила не може ништа. А као што мали Блажа не може победити бегством, исто тако и мој читалац овим простим

тврђењем није учинио ништа за спас свога народа. Долазе дакле обе изјаве у једну категорију, у ред наивности.

Пре но што сам дошао овамо у Немачку и Лужичку, ја сам мислио, да Лужичани много више осећају и туже за својом пропалом народношћу. А кад сам дошао овамо, ја сам се изненадио. Нико не жали. Сви гледају ово што је и како је *сад*. А оно што је *било*, то је само успомена. Па пошто је *садашњост* јача и важнија од успомена, то о њој и живе. А тужне се прошлости нерадо сећају. На лајпцишкој меси видим на једној продавници српско и име и презиме. Уђем у њу и српски запитам, који је господар. Они почеше да слежу раменима. А кад окренух немачки и запитам их јесу ли они Срби, понајстарија у дућану одговори ми „*Nein, wir sind Deutschen!*“¹⁾ Па како, кад вам је име српско? додадох ја. А она, слежући раменима и чудећи се, развуче: „*'ch weiss nicht. So von Alten geblieb'n*“.²⁾ Заинтересовао сам се јаче за ове беднике и кад сам покупио све што сам могао сазнати о њима, ја сам то изнео и у своме „*Путу од Београда до Лајпцига*“, штампаном у „*Отаџбини*“ нашој за 1881 годину. Поредио сам историју њину и нашу. У нашој сам нашао јунаке и јуначка дела; у њиној нема ни јунака ни дела јуначких; у њих има само боловања и поступнога умирања и изумирања. Кад је овај мој путопис прочитао један од највиђенијих Лужичана³⁾ он је плакао. И то је био

¹⁾ Не, ми смо *Немци*.

²⁾ Тако остало од *стариња*.

³⁾ Јоһан Рјеш, преводилац многих словенских ствари на немачки.

плач патриотски. Плакао је за својим народом. За њега је све то било сад као ново. Он је све то знао, али се није тога сећао. Он је знао још и више, али није осећао ни онолико колико сам ја. Па кад је прочитао моја осећања, она су изазвала и његова. И онда је плакао за смрћу свога народа и жалио за пропашћу његовом...

У њих је то као у нас Душаново царство или робовање под Турцима. Оно живи само у идејама и причама, а живи се другим животом. Оно је у свести само онда кад се прича или чита, а за све остало време свест је запремило или заузело нешто друго. Њу је заузело оно што је у садашњици, од чега се живи, а ко те пита за некаку баснену и магловиту прошлост?! Све гледа како ће опстанак свој и опстанак деце своје што боље да осигура. А коме је стало још до имена како ће се звати?! И шта им је стало до њинога „простачког“ језика, кад с њим не могу да живе!!... Каква груба реалност према ономе нашем идеалистичком гледишту на језик свој и народност своју! Али ми морамо признати, да је ова реалност јача и природнија и по томе истинитија од оних наших „лепих идеја“. Нека и ми сутра дођемо у оваке прилике, ова ће реалност победити и наше лепе идеје.

Ми живимо данас животом *данашњим* и према приликама које нас данас окружују — и сматрамо их за сасвим природне. Нико више не мисли на прилике под Немањићима и под Турцима и не живи по њима. То је само успомена и то врло тамна и бледа, налик на басну. И нека се сутра те прилике измене, ми ћемо и њих за природне сматрати и живећемо по њима. Старима, који

боље памте стари живот, увек ће непријатније изгледати свако новачење. И није зато, што као они виде зле последице нових прилика и новог живота, него просто зато, што су на оно старо навикли. Али нова генерација увек живи више по новим приликама. И онда се старе више неће ни памтити. Оне ће се чувати само у успомени. Али успомене и реални живот није свеједно; само каткад и сваки дан то је велика разлика. . . . Каква груба реалност, како чудо за вас и колико вам се мисли изазове, кад прођете кроз лајпцишку месу и видите све фирме на продавницама са словенским именима и људџи и мѣста, а у њима све — Немци и немачки говор! . . . И не само што не знају ниједне речи словенске, него се стиде свога језика и гледају на њега с неким презрењем! Време је једно избрисало а на то место полако писало и уписало сасвим нешто друго. Остале само неке урезотине и огреботине, којих се стиди носилац њин. Око Лајпцига и у целој северној и источној Саксонској све сама словенска имена места и људџи а становници садашњи веле: „Hier lebten ehemals die Wenden“! („Овде су некад живели Венди“). А не сећају се, нити би радо признали, да у жилама њиним тече мирна, добра словенска крв.

Опет се мој читалац почиње правити Блажа и кочоперити: нећемо ми тако; Србин се не дâ!

Е, мој наивни читаоче! до скоро је било време, кад ја нисам хтео много што шта. А хтео сам много и много. Па шта сам урадио? Само оно што сам могао. А шта сам хтео? Оно за шта сам имао укуса! А откуд ми тај укус? Је ли њега створила прошлост под владом ма којег од свих наших царева и краљева

или деспота? Није него садашњица. А шта је садашњица? Скуп прилика, које су на ме утицале и данас утичу те да развију укус такав и такав. Не мислим укус само у оделу него у свему. Мислим укус и према идејама. Једанпут су ми многе идеје јако пријале, а данас ми изгледају страшно ружне и несварљиве. Некад за неке нисам ни знао, а данас их највише волим. И наш се укус мења. С развитком нашим и развитком прилика око нас и он се развија. Залуд ће се ту истицати неко наше метафизичко „ја“ и „хоћу“ и противити се овим приликама и развоју њином. Оно ће само бити тврдоглаво а њих неће изменити. Ко би данас, молим вас, пристао да бацамо децу своју у ватру те тако да се молимо Богу!? Е видите, како нам се укус променио, свима баш и онде, где се нешто тиче и онога нечега највишега што га људи замишљају и поштују и боје га се. Помислите на наше хаљине од белог сукна под Турцима. Ко би данас носио онако одело? Помислите и на вес. Чик да натерате варошане, интелигенцију и омладину, да носи данас чакшире и вес? Чик да не дате половини Београда и Новог Сада да говори немачки? Чик Саксонска да спречи силно умножавање своје популације, те да више не притешњује и онако већ јако притешњено становништво? Чик Србија да промени географски положај и спољне политичке и друге прилике, од којих зависи и унутарњи развитак њен? Чик најпосле и те унутарње да мења како „хоће“. Онај који мисли, да народ може мењати своје прилике „како хоће“ и чинити што „хоће“, још се налази одвише у метафизичком стању. Он још није пој-

мио живот реално, где се све врши по извесним силама и где је сваки чин и свака појава последица неких претходних узрока. У природи и у животу нема да неко „хоће“ и да се врши по његовој вољи и ћуди ни по његовом плану, него све бива по оним силама, што се где налазе и дејствују сасвим несвесно. Ко мисли да светом влада свест он иде у теологију, а ко иде у теологију он излази из науке, која једина испитује природу онаку каква је. Па свеједно је то, хоће ли он мислити неку особиту свест на некој висини или земаљску свест као скуп свих људских свести. У првом случају је прави теолог; у другом чист метафизичар.

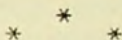
Шта нам вели све то?

Да се живот људски не окреће ни по ономе што је било у прошлости, ни по вољи и ћуди нашој у садашњици него по приликама или силама које владају у њој. Он је чиста резултанта свих сила изнутра и споља.

Ја „хоћу“ да мој желудац добро вари. Он неће. Ја се љутим на њега и осуђујем га на трпеж. Он ништа не мари; ја мучим муку и ја трпим, а он ни абер. Морам да пропитам: које то силе утичу на њега овако а које онако и какве су то силе па да се њима и послужим те да га или казним или поправим. И за овим долази опет питање: хоћу ли моћи све да их употребим како ваља и хоће ли он моћи да их прими па да постигнем оно што „хоћу“. А колики безброј живих створава има на земљи, којима желудац ради сасвим бесвесно и вари и корење и траву и најразноврсније органске и не-органске материје, а они и не знају да га имају! Наше „хоћу“ дакле немоћно је противу природе.

Оно може нешто да „хоће“ и да постигне само онда, кад је то потпуно сагласно с природом. То јест, кад оно хоће оно што и природа хоће. Зато морамо познавати природу и хтети оно што и она хоће.

Двојином сам читаоца уплашио. Прво што су те силе тако јаке да оне чине све, а друго што је наше „ја“ и „хоћу“ тако слабо да не може ништа против њих. То јесам учинио, али ако сам; читалац од тога неће бити на штети него ће бити паметнији. Али то иде у прилог оное немару да подлежемо и да се не бранимо? Јесте. Али оно у исто време казује и оно што не мора да буде. Можемо познати силе које владају животом људским и регулисати их барем у неколико. И то је добитак. Кад лекар успе да болеснику продужи живот ма и за који дан, он је задовољан; ако му га продужи за коју годину, он је још задовољнији; а ако успе да га спасе сасвим, он је најзадовољнији...

Видели смо дакле, шта је култура. Видели смо, да се она ствара или прима готова. Видели смо, да има освајања културнога исто онако као и освајања војничког и политичког. Видели смо, да је ово културно још ужасније, да оно може да убије цео народ и да збрише с лица земље читаве расе. Видели смо, да је оно збрисало једну половину Српства и да је почело да брише и ову другу нашу.

Показао сам, да Немци имају својих интереса на Балкану. Показао сам, да их они веома пажљиво и брижљиво чувају и све више шире. Ударио сам особито гласом на оружје, којим

они воде ову борбу и усигурно продиру. То је : време и индустрија. Оставите све на миру и пустите индустрију њину напред, оставите времену и даним приликама све, и оно ће вас победити. Године ће се окретати за онима пред њима и гледаће свршене ствари. А сваки ће опет живети својим животом. Победа времена то је победа чисто природних сила и чињеница у њој...

Жао ми је веома, што не могу да наведем још неке појединости које су ми познате и из којих би се још јасније видело како Немачка систематски и с планом остварује полако све своје националне тежње. По мом дубоком уверењу то је нација, која највише уме да употреби време и да се користи миром. То је нација најспособнија за културу, за културно развијање и културно освајање. Нека јединице њене као индивидуе за себе ма како изгледају неугледне и несавршене, опет су оне ћелице врло угодне и савршене за друштвени организам и за развитак његов. Те су јединице погубиле многе особине, које их красе као индивидуе; али су попримале друге, које их красе као делове целине социјалне.

Хоћу ли ја с овим да производим мржњу противу њих? Не. Ја велим, да у природи свака индивидуа и сваки организам има право да се стара о своме опстанку. Још кад је та брига мирна и чисто утакмичка, а не насилничка и крвава, онда је још оправданија. Нити дакле имамо право нити нам је вајда да се љутимо на њих и да их мрзимо. Ми им само можемо завидети. А што бих ја хтео, то је ово: да примамо њине добре особине и да се у борби овој

мирној и временој с њима не дамо. А те особине њине ја бих свео на двоје: на *мирноћу* и *радљивост*. Питомина и вредноћа то су социјалне особине првога реда. И само оне могу да војују и побеђују у овој културној борби. Да цело наше васпитање и домаће и социјално сводимо на ове две особине, које су једине кадре да нас спасу од културне смрти и као народ одрже у животу...

Али језа ме хвата кад помислим на нашу јужњачку тромост и оријенталски немар и на наше примитивне особине да само говоримо и вичемо, да идеалишемо, а да нам ја *рад* и физички и умни непријатан. Ово су особине наше, које ме плаше много више него све оне нападачке силе споља. Физиолошка мирноћа ставља се на сусрет нашој раздражљивости а социјална вредноћа нашој тромости и нераду. Онамо се људи привлаче и стварају; овамо се одбијају и троше готовину...

XII

У СРБИЈИ

У Србији сам...

После три године бављења на страни ево дошао сам опет у своју отаџбину. О, како ми се све променило, како ми све изгледа друкчије! Ево ме у Београду, у метрополи српској. О, колико је она друкчија од најобичније какве варошице немачке! Развучена у дужину и у ширину казује, да је простор ту још сувише јевтин; а малена у висину и у дубину казује од-

мах, да је и цивилизација њена још ниска и плитка. А грубоћа површине улица њених казује вам потпуно неуглађеност и некултивисаност нарави становништва њеног. А мрак и помрчина ноћна као да вам казује умно стање оних, који су створили све ово и живе овде. А превртљивост времена као да вам потпуно наговешћује превртљивост у нарави и карактеру њиховом. А прљавост улица и пуно блата и баруштина на најугледнијим местима одиста вас подсећа на исток. Људи vele, да до Беча траје Европа, а оданде настаје Оријент. Неће бити тако. Запад траје до Београда, а одатле настаје Оријент. . .

Како ми цео свет изгледа друкчији ! Људи увели и као блесави или надувени и препредени. Женски свет снужден и изнурен као попијен. А деца вас најбоље подсећају на оно стање од којег ни родитељи њини нису далеко. Кроз све вам провејава нека зачмалост и укоченост, нека врућина и зима наизменце. На све стране пуно и богато ; и опет нека сиротиња и споља и изнутра. Свуд видите, да је природа дала, али да нема онога ко ће то да употреби и обради. Свуда груба употреба грубе богатштине, а нема онога што и од мале имаовине направи богатштину. Свега више споља, а најмање оне унутарње силе, која управља спољним светом и савлађује га. Она је некако укочена. Све су и индивидуалне и социјалне, и умне и моралне особине човекове на nižем ступњу. Овде излази човеку јасно пред очи, како спољни свет јасно одговара унутарњем и овај унутарњи опет ономе спољном који га је произвео. И јасно излази зависност једнога од другог. Друштво

је организам, па поједини органи његови и функције њине не могу да се развију без других. Тек сви упоредно могу да расту.

Чим сам дошао до обале српске, украдоше ми једну ствар, која ми је више била драга но скупоцена; а за три године бављења у Немачкој никад ми ни игле ни аспре није нестало... Про-путовао сам цео запад и нигде ми пасош не затреба, ни у Француској ни у Енглеској, ни у Белгији, ни у Немачкој, ни у Аустрији; а на српској обали потребан ми је, да ме пусте у отаџбину! И какав призор ту! Сав свет што је изишао из лађе згрчио по једну хартију у руци и иде на један теснац, кроз који купује пролазак за ову хартију! Мене ово и нехотице подсети на „сиротињу рају“... А на што ово, и да ли овде лежи каква гаранција? Ево каква. Један трговац који са мном беше у друштву немаше пасоша, и представник власти га опет пусти пошто љутито подвикну: „Ја не знам кад ће свет једанпут да се научи на р е д!“ Један други путник место пасоша предаде јеловник једне земунске гостионице и прође мирно... И на свима другим тачкама пограничним може се и без пасоша, само у Београду, у престоници, где долазе најодличнији странци и где је саобраћај и иначе најживљи, ту треба пасош!...

На улици су два детета од својих 5—6 година. Она се препираху о своју политичку боју. Једно вели: „Ја сам радикалац“, а друго вели: „Ја сам напредњак.“ Ово су прави егземплари свога времена и представници својих родитеља. Свако се клања своме идолу — *имену*, а мрзи туђе... Уђите у кафане — и оне су подељене на „либералне“, „напредњачке“ и

„радикалне.“ У једној ћете чути само грдњу против друге а у другој грдњу против прве и треће. Где год чујете какав говор, то је већ политички разговор. И одмах видите којој кафани и ком идолу ко припада. А жестина с којом се говори јасно вам казује развијену страстност партијску и заслепљеност духовну. Видите главе које нису пуне идеја, па да с неком мирноћом праве избор измеђ њих и примају оне најбоље, него ограничене, где се само неке идеје наврзу и истакну јаче, па се с разјареношћу и страшно отерују све друге а ове обожавају. И ту видите чисто речи и свађу с речима и око речи, а реална основица је истиснута. И најжешћи борци овде то су вам скоро они најлошији с природом и најрђавије јединице културнога живота. Рад и ларма стоје у обрнутој сразмери.

По унутрашњости у земљи једни гоне и апсе, а други, немајући другога оружја, износе бакраче и тепсије па звоне кад један од оних првих прође; а у Београду једна партија одобрава једно а друга друго...

С једним сам великим чиновником. Он пита за свога неког пријатеља. Одговорих му, да је здраво. Он ме запита: „Радикалише ли још?“ Одговорих му, да не знам. А он га поздравља овако: „Кажи ти њему да он не п... по празној цркви!... Колико углађености!“

С једним сам занатлијом, старим својим пријатељем. На састанку сада после три године он ми вели: „Г. Ј..., зла времена дођоше. Никад није било овако. Све је дупло скупље но што је пре коју годину било, а радње падоше. Ока сира осам а ока кајмака дванаест гроша а кола дрва осамдесет! А странац све преузе, а ми,

веселе занатлије, само таворимо. Још по мало траје трговачки сталеж, који доноси оне туђе крпе и чепаре те продаје, и сељак који још има што да продаје. Од чега ћемо да живимо, кад нас други поплави?! А ова несрећна политика поцепа људе и завади и оца са сином, и брата с братом, и пријатеља с пријатељем. Ми лично на ону причу, како се двојица свађали око једне краве, па један ухватио за реп а други за рогове, а трећи пао па музе.

С једним сам трговцем. Он је из унутрашњости. Дошао је да купује еспап па чека своје рабације. Он их је испратио из места пре недељу дана. Отуда је натоварио шљиве а одовуда ће еспап. Киша и блато је ужасно. Петнаест дана треба им да дођу од Т. до Београда, и опет петнаест натраг. То је месец дана. Месец дана дангубе 5—6 људи и 5—6 кола с воловима! И колико могу повући толико кола? И шта ће бити од оног еспапа што кисне дан и ноћ на колима? И колико ће да кошта један такав пут? И то је пут, који би железница прешла за 6—7 сата, и који би коштао до десет динара и где не би дангубио нико, и где би се могло натоварити неколико стотина кила еспапа.

Хоћу да идем кући до својих родитеља да се видим с њима. За кола ми траже 5 дуката. На путу томе морам учинити четири конака. Отуда морам рачунати исто толико. То је око 10 дуката подвоза и до пет дуката друга трошка. То је 15 дуката. То је пут, који би железницом учинио за 8 сата и потрошио 15 дин.

Приђем железници у Топчидеру крај Београда и радујем се овоме добитку. А кад видим оне туђе натписе, туђе алатљике, туђе све,

па се сетим, да то ништа нисмо урадили ми него други, и да с тим иде и култура туђа, онда се опет сневеселим. . .

Куд год погледам на све стране само во-лујска кола, овај пуж, ова клацкалица још из доба сеобе народа, овај прави символ српских мисли, српскога живота, српске вредноће и српскога напретка. . .

О, ти српски таленте, што сам могао некад, да сам песник био, у звезде да те кујем, како ми бедан сад изгледаш! Како ми изгледаш угодан само за лепе и варљиве идеје и укоченост, а за реално образовање и сталност и промућурност у раду врло неугодан! . . . А ти, вино црвено, што те песници толико певају, чини ми се да лажеш и ти њих и они тебе. . . А ви црнооке лепе, што сте толико слављене, ви чините, да људи не мисле ни о вама ни о себи; него само да се заљубе, да вас пољубе па да вас оставе или да вас туку! . . .

*

О, ви красне, богате и родне земље српске! Да ли ћете дочекати, да вас српска рука, српски народ и српска вредноћа разоре и преобрене у рај, изукршта железницама, ишара фабрикама и украси дивним кућама и разним грађевинама? Или ћете дочекати, да дође нека друга раса, способнија и моћнија од данашњих ваших становника, да на вама диже културу! Раса је српска на вама победила једну и отерала је. Да не дође друга, да њу освоји и отера? . . .

*

Ја зебем. . .

Али шта да се ради?

Ја не знам. . .

XIII

ПОСЛЕ ДВАДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНА

Ово доведе писано је још пре двадесет и пет година, кад је писац био у Немачкој на наукама, и штампано је у „Летопису“ Матице Српске. Онда му није било довољно ни познато како у овом погледу стоји народ наш око Саве и Дунава. А од то доба ево је протекла пуна четврт века и писац је имао доста времена и прилике да о овоме више мисли и води рачуна, и сад хоће више да изнесе, како стојимо ми на југу, на Балкану, према овоме културном освајању немачком. То ће за нас бити још поучније од предње историје Лужичана. . .

Још наш стари статистичар пок. Владимир Јакшић у „Гласнику“ Срп. Уч. Друштва вели за Србе у Угарској у годинама 1797, 1847 и 1867, да их у темишварској и крашовској жупанији нема „ни пола онога броја који је био пре седамдесет година“. Многи су се, вели, повлашили а многи „при задржаној православној вери“ помаћарили. У Војеној Граници, Мађарској и Далмацији у последње доба „далеко слабије напредује него пређе“, а у Славонији и Паорији се не миче никако. „Срем је, вели, увек, и ако с оне стране Саве лежи, византијској империји а после Немање или његовог њиме основаног краљевства па све до косовске пропасти под српском влашћу стојао, а тек у години 1400 од Мађара освојен био. То је тако рећи најчистији крај српски, па при свем том управо тамо где је језгра српства аустројског са столицом српског православља и мона-

шког живота у дванаест задужбина наших владара, изумире у правом смислу православно-српска стихија... А, највише напредују Немци, који прете лепу српску земљу после сто година у потпуну немачку област да претворе..." И у которском округу и црногорском приморју за двадесет минутих година српство се знатно смањило. Па онда вели: „Дакле српски народ на жалост не само да на предњим својим стражама у туђинству очевидно гине већ пропада и у оним својим седиштима где је у најгушћој гомили групиран и у којима се и до данас најживља свест негдашње народне величине и славе одржала. У Приморју догодивши се народни устанак на крају 1869 учинио је, да се је услед опустошених села и вароши знатни део и онако већ опалог српског становништва још и више смањило... Да пак и у Срему, докле год под Аустријом стоји, наш народ већ више будућност нема, даје се лако потврдити тим, што су нарочито у новије доба иноплеменици досељавати се почели..." И у жупанијама северним српско становништво није ни у пола овако напредовало као у Граници у првој периоди а у другој никако; а иноплеменици су двапут више напредовали... „које ако повише година устраје учиниће, да ће се са њиним множењем Срби неизбежно смањивати..." „Кад се пак кроз кратко време и Граница укине, нестајаће још и брже православног становништва преко Саве и Дунава и ова етнографска мена вршиће се у корист иноплеменика, који на том својски већ одавна и раде и који се статистичком науком у својим државнич-

**Република
Доминикан**

да се наш народ с општим школовањем и више умно унапреди“. И онда завршује овако: За Србе прѐко ништа друго не остаје, него да повратну сеобу предузму...“

Оставимо сада простодушного Јакшића па да видимо шта веле и други подаци.

Пок. Гаврила Витковића професора било је изаслало Српско Учено Друштво у Угарску, „да истражи како стоји народ наш данас у оним местима у којима изумиरे, да та места попише и прикупи колико је могућно и статистичке податке о томе; да побележи причања и казивања људи о судбини нашега народа у оним местима где је већ ослабео и изумро, те да би се сазнало који су узроци политички, етнографски, економски или културни томе допринели, и да о томе поднесе извештај.“ Место овога Витковић је прикупљао по будим-пештанској архиви грађу за Историју српског народа, нашао печат Карађорђевић и изнео само за будимску дијецезу, да је 1797 године у њој било 23.609 душа, 1811 — 23.548, 1846 — 21.227 и 1867 — 19.933. На молби једној од 1704 г. нашао је потписе неколико сѐла, у којима данас нема ни једног јединог Србина. У једној жалби „вицешпану“ будимскоме стоји ово: „... К тому још нашу децу одгоне у немачку школу да се уче немачком језику, који још ни својега не знају добро.... Све су ово зли и несрећни знаци ради наше вере и закона. Знамо ми, премилостиви господине, да нови календар имате ви у рукама вашим, који су у Карловцима наше Владике и митрополити тајно без народа начинили и наше светитеље српске изоставили. . . Да ми сад цркве наше како нове правити тако и старе

оправљати не можемо без питања и допуштења... Обичаји наши древни, благи и Хришћански мало по мало гасе се; калуђерима се нашим забрањује купљење милостиње, а место њих фратори иду не само по вашарима него и по домовима нашим; погреб мртвих при цркви и опело у цркви не допуштају нам се по нашем хришћанском обичају; књиге нам се наше забрањују, да их купујемо од наших једноверних, а ми смо наше књиге и пре куповали од наших једноверних и с њима се служили... А сада на неоплакану нашу жалост, да ми морамо унијатске бечке књиге куповати и како себе тако и децу своју мало по мало лицемерному закону да обучавамо. Учитеље од своје вере и својега закона својој деци да не смемо из Русије доводити ни примати. Никака добра најпосле не можемо имати у овом хришћанском царству ни за себе ни за потомство своје, за које смо царство крвцу нашу ово на Турчина, ово на ребе-лијенте краљевске, ово на Француза, ово на Бавару и Прусу нештедно као воду речну лили“.

Толико Витковић.

А Исидор Николић Србобрански у својој књизи „Војводство Срба Аустрјских“ 1849 вели: „По изгнању Турака толико је још свуда празне земље преостало, да Срби, који су и онако радије носили оружје него плуга рукунице држали, сву ову земљу економски обделавати нису могли, а државни расходи све већма и већма растући, већу су суму данка од земље захтевали. Зато по налогу цара Јосифа, који је немачки елеменат владајућим хтео учинити, на пуста места у Бачкој населе се из Елзаса, Виртемберга и других провинција про-

стране Германије немачке колоније и подигоше сада највише цветајућа места у Бачкој. Дакле са српском мишицом очишћену и предобивену земљу глађу исушен Немац почео је обделавати и бујну али са српском крвцом орошену траву косити. Али није само то доста било... него је царска благајница свакоме понаособ и кућу дала сазидати такву, каквом се господар земље староседелац Србин није могао дичити. Поред тога добио је бадава и оруђе које земљоделство потребује и за десет година буде од плаћња данка и ношења других јавних терета ослобођен. Дотле Србину не само та штета није накнађена, коју је поред силних ратова путем реквизиције у марви, храни, сену и другим стварима имао, него су му државни терети и праведни и неправедни на врат бачени..."

Ал. Стојачковић у својој књизи „Черте народа сербскога у Угарским областима“ (1849) вели: „Околности се наскоро тако променише, да је Србин пропаст своју већ очима гледао. Поред грдне због народности мржње и презирања наступе и страшна религиозна мучења и прогонства. Докле је српска војска против Ракоцијевих приврженика и Турака, против Шпањолаца и Француза храбро војујући за спасење, славу и част цара драгоцену своју крв проливала: дотле је римокатоличко свештенство с потајним правитељства попуштањем све више и више о том настојавало, да царским повељама обезбеђену слободу закона и вере прадедова наших уништи и народ српски на унију приведе. Унија је била омиљена идеја правитељства немачког, којој је за љубав оно совест једног верног мно-

гозаслужног народа гоњењу, неправедној и неоснованој политици својој, а често и самим непријатељима династије на жртву приносило. Ово су била гоњења љута и жестока у живац народа засецајућа. А резултат био је тај, да је народ у крајњем недоумљењу свом више пута на оружје устајао против мучитеља и гонитеља својих. Тако године 1718 букне у Хрватској јавна побуна проузрокована прозелитизмом поунијатившег се тамошњег епископа Југовића, но коју је на скоро генерал Хајстер вешто и мудро утишати умео. Опаснија је била буна од године 1735 подколовођом Петром Сегединцем иначе Пером капетаном; јер овај, сакупивши војске до 7.000 људи по већој части из бибешког округа, хтеде на Арад ударити и Ракоцију, који је некад обећао да би све празнике од Немаца укинуте народу нашем повратио, ако би овај уз њега пристао, у Угарску натраг повратити. Но и овај неправедним и недостојним поступањем изнуђени покрет народни следеће године утиша се а поменути Пера капетан и још многи који су с њим предњачили дрзновење своје у Будиму главом платили.

„Но зато вероисповедна гоњења не престану и наши су имали јоште многу горку чашу да испију. Римокатолици су радили против Срба ово јавно ово преко њихових сопствених епископа као што су били Павле Зорчић, Ђорђе Јурковић и Рафаил Марковић издајнице народа и цркве своје, који су унији противне свештенике своје у гвожђе окивали и у тамницу бацили, где су ови већином од глади и у мукама умирали. Међу оне многе који су за веру православну живот свој дали шчишљава се и оно-

времени леповински игуман Кондраг, кога су царски војници за њим у потеру идући, у оно време кад је богослужења ради у цркву ступао, на самом прагу од црквених врата из пушака убили. Све је ово мило и по вољи било оно-временом заповеднику царском генералу грофу Петацији, који је и сâм по тајним упуштвима верне свештенике српске до зла Бога злостављао, у тешко гвожђе окивао и батинама немилице био, који је године 1753 манастир Марчу од наших по вишем налогу на силу Бога отео и унијатима дао.

„Ово лукавство и непоштено с народом нашим поступање није могло имати добра следства. Народ крајње огорчен скочио је опет на оружје за одбрану повређених права својих 23 Јануара 1755 године. Побуна ова као огањ електрични распростре се по народу. Сав вараждински генералат па после и сва остала Хрватска, Славонија и Срем и цело грдно бихарско окружје дигло се листом на оружје. Овај покрет могао је у оно време бити врло опасан за династију, да није за време — још исте године — срећно осујећен био и да није за руком пошло за царску придобити страну и оне који су у покрету том највише учествовали... Услед ових гоњења иселило се из предела око Тисе и Мориша те године око 100.000 душа под Текелијом и Хорватом у Русију...“

Сад да видимо штавели новија статистика. „Браник“ је донео у своме 261 броју за 1906 бројно стање Срба у Угарској по попису од 1900, упоредно с бројним стањем по попису од 1870, дакле од пре само тридесет година, и по тој статистици Срба је било 1900 мање него 1870

у будимској, темишварској и вршачкој дијецези за 22.432 душе. Само се у карловачкој и бачкој број незнатно увећао. Д-р М. Јовановић — Батут у своме изврсном чланку „Здравље Срба у Угарској“ у „Политици“ бр. 1047 поредио је смртност само у 1903 и 1904 години у тим крајевима па је нашао, да је у српскога народа умирање највеће и вели: „Тамошњи Срби годишње губе 9.873 — дакле око 10.000 живота више него сразмерно друге народности, а то је ужасно. Копати сваке године десет хиљада гробова, које нисмо морали копати; сахранити десет хиљада живота, које нисмо морали сачувати: значи лакомислено расипати народну снагу, и бројно слабити према туђину, супарнику и непријатељу. Значи сваке године изгубити велику битку и оставити на бојном пољу 10.000 погинулих више него непријатељ!... А пошто се на један смртни случај обично рачуна 34 обољевања, то, вели, излази, да Срби у краљевини Угарској имају годишње око 340.000 болесника више него што би морали имати и него што их имају друге народности!... И онда завршује с песником: „И биће људи, и света биће, али Срба неће...“

Је ли чудо онда што је по статистици „Браниковој“ 1870 године било: у романској општини 340, Сент-Андреји 181, Тешу 397, Брестовцу 867, Дубоком Надешу 500, Липову 520, Буђину 230, Златици 100, Романској Пожежени 557 и Најдашу 2145 душа, а 1900 ни једне једине! А колико је тек места, у којима је било испод сто душа српских становника, па се сада у њима српство угасило сасвим!... И ако

овако потраје, онда неће ли ускоро Српства с леве стране Саве и Дунава нестати сасвим!...

Био сам у Новом Саду 1875 године. Тада он беше чисто српска варош и зваше се „српска Атина“. Био сам и 1901, дакле после 26 година, и каква разлика! Нови Сад је сад и немачки и маџарски и еврејски, само није српски. И да није неколико фирама са српским натписом, и то већином у позадини и по крајевима, не би се ни познало да ту још има Срба...

1894 године ондашњи управитељ Учитељске Школе у Београду био је у Сомбору; и кад се вратио, причао је: „Да увече није дошло једно двадесетак људи на вечеру, ни по чем не бих познао да у Сомбору има Срба!“...

Пре неколико година једна праља, која је родом из Аустро-Угарске, рече: „У моме селу само још један кочијаш зна српски па и он се више служи „немечким и мађарским“. А памте стари људи кад није било ниједнога Швабе“. А има ли тај кочијаш деце? упитам је ја. „Има“, одговори она. А знају ли она српски? упитам ја. „Понешто и знају; али им то вала, ништа не треба“, одговори она врло карактеристично.

„Политика“ у своме 1060 броју донела је ову белешку: „Немци у Славонији. Славонија све више постаје немачка колонија. Немци су се полако насељавали и свевише ојачавали под видом Хрвата. Док су били слаби и бројем и материјалним стањем, нико од њих није био већи Хрват. Али данас они су у многим местима у већини а од староседеоца су двапут моћнији. С тога сад неће ни да чују за Хрвате, већ воде чисто пангерманску политику: хоће своје на-

родне посланике, засебне школе и немачки језик у цркви, немачку заставу у општини итд. Њихов је центар Рума, која изгледа без мало као варош усред Немачке. Немци у Руми успели су да на изборима победе и Србе и Хрвате... Руму изгледа да ће скоро достићи Земун па после и остала места по Срему. Ова појава бацила је у бригу и српске и хрватске родољубе, јер ако се овако продужи, једног дана :Сријем земља равна и Славонија убава неће бити наше“...

Пре но што оставимо Српство у Угарској да видимо како стоје Маџари према Немцима. „Београдске Новине“ у свом 214 броју од 1901 године донеле су у преводу чланак једнога признатог публицисте маџарскога, који је у Маџарској произвео велику сензацију и који су донеле готово све веће маџарске новине. Ево тога чланка од речи до речи.

„Велика, моћна, освајачка Русија принуђена је да се брани од немачкога продирања. Не у Китају, не на Балкану, не у Палестини него на своме рођеном огњишту у покореној Пољској и Литавској. Једнодушним криком констатује руска штампа, да у земље западне Русије стотинама хиљада продира немачки насељеник. Један је руски лист констатовао, да су Немци за неколико година купили 13.520 непокретних имања у руској Пољској и Литавској.

„Занимљиво је, што се у исто доба немачка штампа јада, како Пољаци плаве источну Пруску. Ако су обе жалбе истините — а истините су — онда је ту у ствари веома занимљива измена народа између Пруске и Пољске. Само

што је велика разлика у томе, како Немци а како Пољаци плаве. Немачки сељак је насељеник а Пољски исељеник. Онај располаже капиталом и купује одмах земље; овај је пропалица, који носи на понуду само рад руку својих. Онај хвата корена; овај се дегенерише. Крај овој измени народа, ако дуго устраје, не може бити други већ да ће у обе земље јачи, издржљивији и срчанији Немац победити слабијег и оронулог Пољака. То је пажње достојан моменат оне светске борбе, која се води измеђ германске и словенске расе; то је продужење онога процеса, којим је Немац од Словена освојио Бранденбург, Поморанску и Познањску. И то је освајање извршено лаганим, непрестаним и доследним продирањем, насељавањем и куповином земље. И сада видимо, да то продирање није спречено тиме, што је Русија слаби и за отпор неспособни пољски елеменат узела у своје границе и утврдила своју границу према немачком царству. Освајање, немачко продирање траје и данас, и то је оно што упрепашћује Русе, који освајајући на далеком истоку тек сад опазише, да су нападнути на свом рођеном земљишту.

„Према овој појави ни ми Маџари не смемо бити равнодушни. Јер ми до слова можемо потписати назоре „Новога Времена“, да ће Немачкој, чим заузме руску Пољску и околне руске земље, Чешка, Моравска и Маџарска пасти у шаке као крушке меке, а народи међу њима и око њих бити принуђени да служе немачкој култури. Па признајмо само истину: има ли за то згод-

нија земљишта но што је Маџарска? Наша књижевност, уметност, наш јавни живот, једном речи цело наше друштво прожмано је и напојено немачким духом; а сама наша војена снага чини једну готову и јаку организацију немачке идеје и немачке моћи. Излишно је дакле, да Немачка и овамо шиље своје сељачке колонисте; довољно је само да нас окружи па да јој паднемо као зрела јабука у крило. Особито онда, ако јој пође за руком да економски уздрма и ослаби ову земљу, ради чега је већ дигла свој мач.

„Маџарска лежи од прилике насред убојне линије између словенског и германског света. У том положају своме она треба да иде за тим, да се између обе убојне снаге одржи равнотежа. Зло би било по Угарску, ако би ма која од њих победила. Тако је на пример опстанак Чешке за нас животно питање; јер Чешка и чешки народ за нас су права брана од немачке поплаве, и то баш оне из центра. Питање је само: од те две расе која је јача и која је за нас опаснија? И уз ону, која буде опаснија, пристати не можемо, ако слушамо здраву памет. А како ствари данас стоје, сасвим је јасно, да је немачка за нас много опаснија. Не говоримо о немачкој званичној политици, која нас теши за назадак у нашем привредном животу, већ говоримо о ономе што живи и делује у јавном духу немачком и што ће званична политика доцније, извесно и верно извршити. А то није друго него одличан паметно удешен и самосвестан империјализам, који хоће да продире, да осваја, да граби земље и градове и оснује велику царевину и који сувишак свога на-

рода хоће да размести како ће тиме проширити своју империју.

„Идеја империјализма живи и у словенској раси и то у Русији, која јој предњачи. Али је тај империјализам, рекли бисмо, сасвим други, много узвишенији. Јер Рус, и ако на пољу културном није достигао Немца, чини ипак много веће услуге култури, јер је преноси на дивље нецивилизоване народе. Он има пред собом мисију, од чије се величине човеку мозак заврти: да Азију културно организује. Немачком империјализму судба није дала такав позив; јер он, ако хоће да се шири и да осваја, он мора да руши готове културе, а међу овима била би и наша. Зато смо дужни, да с највећом пажњом контролишемо сваки покрет немачког продирања“. —

Тако се свршава овај занимљиви чланак. И овака пажња мађарска учинила је, да збиља Мађари мање подлежу овој германској културној поплави него Словени, а особито ми Срби. Али ми видесмо, да је она и овде пружиала своје јаке канџе и да ће њима стегнути свом снагом тек онда, кад нестане словенског бедема и кад Мађарска дође на ред.

У вези с овим да донесемо још један занимљив податак о ширењу Немаца у Пољској, и ако се то не тиче нас Срба непосредно. Али је вредно да видимо, којим се оружјем Немци служе у овој културној борби и у своме продирању. „Варшавски Дневник“ за 1887, дакле још пре пуних двадесет година, донео је овај чланак :

„Кад је Пруска установила фонд од 100 милиона марака за куповање пољских земаља

у Познањској, могло се у први мах очекивати, да ће се Пољаци снажно одупрети немачкој навали. Пољске новине ударише на ларму, писаше се најродољубивији чланци, па основаше и „банку за спасавање“, како би се одупрло немачкоме послу. И сама берлинска влада помисли, да ће принудно морати да узима земљу за насељавање. Али из све ове ларме не изађе ништа и међу Пољацима се показа толика духовна слабост и сиромаштина. да је у толикој мери није смео да претпостави нико па ни сами Пруси, који их истребљују с лица земље као нижу расу. Банку отворише добровољним прилозима, а највећи прилог био је 1000 рубаља; а и ти прилози дошли су из руске Пољске и покупљени су грош по грош. У списку приложника нема ниједног већег прилога па ниједног чувенијег имена, и то ни од куда: ни из велике Пољске, ни из мале Пољске, па ни из руске. И то би био хваљени пољски патриотизам на делу!

„Али се не само „банка за спасавање“ показала као мртворођено дете, него и патриотска јадиковања и празна хвалисања престадоше кад на позорницу изађе немачка кеса.

„Саблазни новчаногa „кшефта“ за рачун прускогa радљивог патриотизма не одолеше ни познањски кнезови ни патриотски прваци у немачком рајхстату. Најлакомији се показаше: — — — — — и вођ пољских патриота у рајсхтату. Додуше многи су од њих добро и ћарили нпр. гроф Чарњецки два милиона. . .

„Немци не могу да се нарадују својој ненадној, потпуној и лакој победи — сасвим као

под Седаном. А Пољаци су се већ сасвим измирили са законом о насељавању. Још нема тачних података о томе колико су земље Пољаци Немцима продали. Али можемо о томе добити нека појма кад видимо, да је за циглих осам дана месеца Јула купљено 50 хиљада јутара! Немци тамо сад¹⁾ већ чине 40 процената становништва, а две трећине великих имања у њиховим су рукама. И за кратко време они ће од Познањске начинити сасвим немачку покрајину. Овакав миран пораз стидан је за Пољаке а поучан за све друге.“ —

Тако „Варшавски Дневник“, дакле пољски лист, и тако Пољаци сами о себи. Па има ли овде збиља поуке за нас? Нека је читаоци сами изведу, ако је има.

Да споменемо још, да су „Руске Вједомости“ донеле, да је од 1872 до 1882, дакле за десет година, досељено у Русију преко 4¹⁾/₂ милиона Немаца а исељено око три милиона. Милион и по дакле за то време остало их је у Русији! ...

*

Сад да пређемо на земље наше, на земље српске с десне стране Саве и Дунава.

Прво нам долази Босна и Херцеговина. Кад је још Кнез Михаило хтео рат с Турском па да удари преко Дрине, аустријска је дипломатија казала нашем посланику у Бечу: „Никако! С Турском ратујте и идите на југ и исток. Али на запад преко Дрине, никако! Босну не да̑ наш господар.“ Кад је 1876 године Србија објавила рат Турској и послала своје

¹⁾ А то је било 1887, дакле пре више од 20 година.

трупe на Дрину, Аустрија их је и тада зауставила, казавши исто то. И наша је војска за све време и првог и другог рата лежала на Дрини и чувала границу. А кад се после санстефанског мира састао берлински конгрес, он је Босну и Херцеговину доделио Аустрији и она је, као што је познато, ушла у ове две чисто српске земље, земље са српским становништвом и ако од три вере, да их „уреди“. И од то доба настаје „уређење“. Заузимајући ове земље већ, она је десетковала становништво њино, јер је наишла на оправдан отпор, а она је ништила све што јој се противило. Онда је довела туђе чиновништво, већином немачко, завела своју власт и отпочела систематско насељавање немачкога живља. И овде је иста метода: насељеници су добијали земљу бесплатно, нову кућу, сав потребан алат пољопривредни и то најсавршенији и за десет година поштеде од свих државних терета. А староседеоци су били изложени несравњено већим давањима него под Турцима. Дабогме да су они негодовали, али су сваки свој протест скупо плаћали. За најмање кривице глобе су биле ужасне. Све је чињено, да народ или слепо слуша „земаљску владу“ и покорава се или нека се сели.

„Земаљска влада“ је и овде ишла с католичком вером напред. Принцип је и овде: завади па владај! Католике је протежирала на штету православних а Хрвате је гурала против Срба. А и једни и други су њој били споредни; а главно је: земља, земља, земља. А с каквим се планом ова земља колонизирала, ево само једне једине белешке о томе, која је изашла у „Ослобођењу“ бр. 6 од 1905 године: „Око Бања-Луке има че-

тири немачке насеобине, које су ту скоро славиле двадесетпетогодишњицу свога насеља. Године 1879 (дакле одмах прве године по окупацији !) населише се неколике немачке радничке породице из околине рајинске и ханOVERанске овде око Бања-Луке. Ту подигоше сиротињске дашчаре, у којима су становали неко време. Сад већ има четири њихова села: горњи, доњи и средњи Виндхорн и Рудолфштал са 4.000 овејаних Немаца. Они имају четири школе и четири цркве своје, а босанска им влада иде јако и сасвим отворено на руку да што више напредују. Сваки рад и предузеће где се може добро зарадити она уступа њима. И, заштићени влашћу, у целом бањалучком округу размећу се и раде шта хоће.“ На другом једном месту три су колоније насељене на три разна места у облику троугла. Свака се од њих после ширила све даље, док се најпосле нису саставиле и тако заузеле читаву покрајину ; а староседеоце или потисли сасвим или дотерали до просјачког штапа.

Није ли то за један корак, за две провинције напред у „продирању на Исток“ ! А најновија анексија зар не сводочи, да Аустро-Угарској није стало у тим провинцијама до реда него германској политици до земље и насељавања њеног својим живљем ?

После Босне и Херцеговине долази Новопазарски Санџак па Стара Србија и Македонија. Санџак је већ био поседнут војском аустрџском, и тако звана „реформна акција“ у Ст. Србији и Македонији само је била припрема за аустрџску и немачку индустрију, за којом би убрзо дошла и „окупација“ па за њом и „анексија“. А до које је силе немачка а пр-

венствено аустријска власт дошла у овим „реформним областима“, читалац ће најбоље појмити по томе, кад му кажемо, да је турски валија у Скопљу турске поданике из свога сопственог вилаета за све важније ствари упућивао аустријском консулу Пари! Толико је турска власт вредела у својој рођеној кући... За све време „реформне акције“ просуто је више наполеона и раширена је више католичка вера но икад дотле. Очевидци признају, да је на једном месту подигнута католичка црква за једну једину католичку породицу! Нарочито се тежило, да се Арнаутлук покатоличи. Арнауте су подбадали непрестано против Турске и упућивали их да траже аутономију. Подбадали су их и против Срба. А како је ово дивља и непросвећена раса, то је она за неколико лира убијала све виђеније Србе, на које јој се само пружио прст. Отуда је за кратко време „реформне акције“ изгинуло више Срба у Ср. Србији него за време под Турцима. У Маћедонији су јој комитске чете и српске и бугарске добродошле и уживала је у том братском истребљивању словенскога живља. А још се више радовала, што се тим убијањем давало доказа, да тамо не може бити реда дотле, докле она не дође да умири и уреди, онако као у Босни.

А шта да кажемо за Србију? Она је 1878 извојевала независност политичку од Турске. Али је зато пала у зависност економску од исте Аустрије и аустро-германске економске политике. Она је Србију била обавезала да се одрече претензија на Босну и Херцеговину. Она је успела, да Србију одвоји од малих балканских државица. Она је као савезницу натоци-

љала на Сливницу, а после је бранила, да се умањењем Србије не умање и интереси њени. А кад је Србија почела да диже главу, да мисли и да се одупире захтевима њеним, онда је она почела да чини све могуће сметње њеном извозу и провозу, док није дошло до онога злог неуговорног стања, које је горе од отвореног трговинског рата. Јер је опет узимана роба аустријска као ближа и јефтинија; а велике царине плаћали су трговци наши, то јест ми потрошачи. А наша ни стока, ни живина, ни жито, ни воће није могло да иде у Аустро-Угарску и преко ње. Зато смо за стоку своју и свиње морали да тражимо излаза и у мухамеданској Турској и то чак у Кајиру! Опасани са свих страна њеном границом, ми смо сад тек увидели у какву смо економску зависност од ње пали.

Али је она учинила своје. Њене су крпе успеле, да из народа нашега потисну вуну и одело од топле и јаке домаће тканине и да га ликом опашу. Данас нема кутића у Србији, у који нису продрли производи аустро-немачке индустрије и не осећа се потреба њихова. И најсиротније су сељанке почеле да носе куповне „рекле“, „везитле“, „јопне“ и „шемшире“ а сељаци „амреле“. А место чврстога, постојаног и топлога платна тежаног и ланеног и одела вуненог дошла је умаија и рите памучне, у којима народ наш промрзе и дегенериса се, да сад изгледа сасвим друга раса но што беше у почетку овога века. Несумњива је истина, да народ наш опада и економски и физички. А може ли онда напредовати умно и морално, то ће нам казати социолози. Један је научник

економски рекао, да су у нас потребе расле у геометријској сразмери а произвођење намирница њихових у рачунској. А један је пријатељ народа нашега рекао, да су се те потребе у нас развијале по новоме а производња намирница остала по староме. И то је тачна истина. А куда то води? Узми, читаоче, само једну кућу, једну породицу, која више троши но што производи па ћеш видети шта ће бити од ње само за коју годину а камо ли за дужи низ година. А кад тако чине готово све куће, онда ћеш видети какав ће ти то бити народ, у којег су све куће и све породице дужне и ружне. Апелујте ту на издашност његову ма за какав хумани или родољубиви циљ, и какав ће вам одзив бити? Не подсећа ли вас то на пољску „банку за спасавање“, где је највећи прилог био 1000 рубаља, па је и он скупљен у руској Пољској и то „грош по грош“? А како ће онда да напредује књижевност, уметност и просвета народна, кад се све бори за насушни хлеб?! Од немања нема тврђег града, вели пословица сасвим оправдано. А у сиротињи прво пропада здравље, а са здрављем раса. Гори стан, слабије одело и лошија храна руше и поједине организме и народе читаве. Исто то чека народ српски у „слободној“ Краљевини у оваким данашњим приликама економским. А до тога су га довеле крпе германске културе и индустрије послане напред. За њима још треба да дођу колоније и једнога дана, у згодној прилици, и политичко освојење, и онда је свршено и са хваљеном шумадијском слободом и „независношћу“... Онда је отворен пут „продирању на исток“ и даље...

И доћи ће на ред онда и Бугарска и слаба Турска. Прва је већ запливала у германске воде, и она ће скупо платити своју независност. Оставивши Србију и српски народ и изневеривши идеју словенске солидарности, она је учинила, да ће, кад нестане Србије, неминовно доћи ред и на њу. И онда ће с „продирањем на исток“ ићи још брже и лакше.

А Турска ће пасти пред овим колосом германским још лакше. Турска је и онако пасторче у Европи, а Германија преко Аустро-Угарске и с њом заједно продире у име културе, цивилизације и човечности. И ово продирање њено више су ометале, као што смо видели, западно-европске силе у корист своје индустрије него сама Турска. И кад се једном немачка култура примакне до обала Егејскога Мора и немачка индустрија дохвати солунскога пристаништа, онда је она достигла свој крајњи циљ.

Али Немачка није била задовољна само с овим. Она је пошла и даље. Она је хтела да обезбеди себи још ближу везу с Истоком и да конкурише Енглеској чак и у Индији. Зато је цар њен на последњем путу своме по Истоку настао и успео, да добије од Турске концесију какву никад нико није добио: да Немачка сагради железничку пругу од обала цариградских па преко целе Мале Азије до Персијског Залива. И то је политички и економски добитак каквоме нема равна у историји људске образованости и трговине. А кад узмемо још, да је уз то право добивено и друго: право колонизације на четрдесет километара десно и лево од те огромне пруге, онда ћемо још боље појмити значај и величину

овога добитка. И зар ово није мирно освајање или освајање у миру, које надмашује сва завојевања, све победе у рату...

XIV

ШТА ДА РАДИМО

Читалац дакле види, да и ми на Дунаву не стојимо много боље од своје браће на Шпреви и Лаби; види, да је германска култура допрла и до нас и да нас је почела освајати и плавити још пре више од два века; да је наш живаљ у северним крајевима по Угарској већ пропао, изумро, и да у јужнима сад нагло пропада; да је германска индустрија преплављивала српске пијаце и по земљама српским с јужне стране Саве и Дунава и да нагло продире и даље; да испред те њене индустрије не само западно-европска (енглеска и француска) узмиче него и наша народна, она примитивна, пропада а модерна, фабрична, не може да се подигне; да услед тога народ наш нагло сиромашни, а са сиромашењем опада и физички, а с физичким опадањем он опада и умно и морално; и да, ако би овако потрајало, ми бисмо стигли право онамо, куда су отишла и браћа наша на Шпреви, и било би по песниковим речима: „И биће људи, и народа биће, али Срба неће!...”

Ја сам те уплашио, читаоче. И ако сам то учинио, онда је добро. Онда сам постигао оно што је требало. Јер, драги мој пријатељу, да смо ми ово знали пре и да смо се овога бојали, ми извесно не бисмо ни дочекали ово што смо дочекали. Ми бисмо штогод урадили више за

одбрану своју, за опстанак свој. Ми бисмо и по коју од својих народних мана поправили и слагали се више и пали на културне послове, а не бисмо оволико проводили време у празној кавзи о политичка начела. Па, ах, још да има разговора о политичким начелима, него се сав наш јаван разговор и по новинама и по зборовима своди на обичне грдње, недостојне образованих људи, и које и онако несложен и завађен народ још више завађују и мразе.

Сад ћеш ти, читаоче, озлојеђен на овакав наш и садањи и досадањи рад, рећи: „Па, ово нико у нас не може исправити! Онда Бог да прости Србе и народ српски! Оде он, без пребола и без помоћи!...“

Али ово ме неће ништа ни изненадити ни наљутити. Овим ћеш, читаоче, само потврдити, да си Србин и српскога запаљивог темперамента, који воли крајности. Јер између све и ништа велика је разлика. У почетку ти се чинило, да ми можемо све што год хоћемо! А сад ти се чини, да не можемо ништа. А у истини ни једно ни друго није тачно. Тачно је ово: можемо много, а не можемо све. И што год више знамо, више ћемо и моћи. А у то знање иде и ово што ти ја казујем. Казујем ти истина оно, што је растурено у времену и простору, те ти је теже да га разумеш. Али такве су све ствари о народу и народима, а ти видиш колико су оне важне.

Можемо, пријатељу, да запамтимо ово: да у културном животу прво одлучује рад па после речи, и то је прва добит и прва наука. С тога да радимо што више можемо.

Онда можемо да запамтимо и ово : да ми поједини, сваки за себе, мало можемо да урадимо, а удружени можемо много више. С тога да се удружујемо што год можемо више.

За тим можемо ли да запамтимо и ово : да се баш у томе заједничком, друштвеном раду испољавају оне наше најгоре особине народне : насртљивост, задртост и инат, немар и себичност. Зато ваља да пазимо : да никад не увредимо никога ; да попуштамо ; да се увек поклањамо ономе што је боље па ма чије оно било ; да захваљујемо ономе ко уради нешто добро и каже оно што је боље ; да се трудимо да сами урадимо што више у тој заједници за њено добро, за опште добро, а не наше лично.

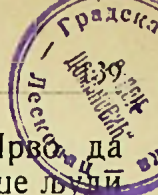
Можемо ли и ово да запамтимо : да помажемо и све друге заједнице, и да не буде Србина, који није ма у једној задрузи : земљорадничкој, занатлјској, трговачкој, свештеничкој, учитељској, чиновничкој, певачкој, гимнастичкој итд.

Даље, можемо ли упућивањем, речју и књигом, учинити, да све ове задруге поред својих користи имају увек на уму и опште интересе свога народа и то свега, докле га год има.

А зар не можемо запамтити и управљати се по оној народној мудрости : „Почисти најпре пред својом кућом!“ То јест, поправи најпре себе и буди ти онакав какав желиш да буде сваки, па онда говори другоме. Почни поправку дакле од себе. Буди вредан као пчела. Ради неуморно и истрајно. Не проводи ни један часак у беспослици, сем потребнога одмора.

Поноси се тиме, да ти живот буде плодан и да на самрти мирно можеш рећи: урадио сам доста, урадио сам све што сам могао!... Што радиш труди се да ти је тај рад што савршенији. Зато разабирај како га и други народи раде. Поред рада и штеди. Троши само за оно што је потребно, а чувај се свега непотребнога. Овоме упућуј и чељад своју. Купуј радије домаће производе и од брата свога Србина него туђинштину од туђина, па ма ово наше било и мало лошије. А ти брате, што нам то продајеш, немој да тргујеш с нашим родољубљем и да нас уцењујеш, него се старај што више можеш да нас задовољиш и радом својим и ценом његовом. Јер ако се о томе не стараш, онда знај да убијаш не само себе него и народ свој а с њим и потомство своје.

А да све ово постигнеш, ваља ти снаге и моћи и дуга живота. За ово ти опет треба здравља. Чувај здравље и своје и чељади своје и, колико можеш, свега народа свога. Јер је здравље највеће богатство, највећи и најбољи капитал. Без њега нити има снаге, ни рада, ни зараде, ни среће. Прошао болестан богаташ поред здрава сиромаша просјака, који је замолио: „Удели, господару, гладан сам!“ Овај га завидно погледао и рекао: „Благо теби, кад си гладан!“ Болестан не само што не може створити ништа него он троши и готово и на муку је и себи и другима. А здравље је извор веселости и среће и „весело срце кудељу преде“. Здрав је пун снаге, и он може успешно да се бори и с људима, и с тегобама у пословима, и с природом. Зато ти је прво: да будеш здрав.

А да будеш здрав ваља ти ово. Прво да не једеш много. Јер запамти, да је више људи помрло од јела и од пића него од глади и од жеђи, и да су сви велики људи и они који су дуже живели мало јели. Много јело шири судове и квари органе човекова тела те их исквари пре времена и троми човека те не може да ради лако и много. А шта да кажемо за пиће? Оно трује човеково тело. Сем воде сва су друга више или мање откодљива и у мањој мери, а у већој и у чешћој употреби прави су отров. Особито ракија. Ја бих, читаоче, тврдио, да је народ наш убила ракија! Она је највећи отров народни. Она му разорава тело; она му трује и опија душу, а у пијаности памети није; она му убија пород још у клици родитељској; она га завађа с браћом и рођеном и нерођеном и са целим светом; она га нагрди да није ни за какав посао. Не говорим пијаницама, јер су они изгубљени, него онима који иду трагом њиним. Што си трезнији, то си паметнији; што мање пијеш, то ћеш дуже живети; а што више живиш, то ћеш више урадити и за себе и за све своје. Калемим и једи што више воћа и лети и зими па нећеш ни осећати толику потребу за пиће.

Али не смеш ни да гладујеш. Можеш и постити, али се добро храни. Једи увек топло скувано јело и добро печен хлеб, и то све свеже. Јела зачини, али се од љуте паприке чувај као и од љуте ракије. Остављај воће за зиму и гаји пчеле и једи мед. Храни се и млеком колико год можеш више. Јер боља ти је и добра супутка него рђаво, покварено и заражено месо. Храни и децу своју и стоку своју добро, и зато питај како то чине паметни људи. Имај на уму

да снага и теби и твојој деци и стоци твојој улази на уста.

Чувај се од зиме. Зато гради топло одело и куће угодне, које ће те бранити од хладноће. Имај на уму, да те зима троши као и рад, и да ниједна болест не долази од врућине а многобројне и опаке од зиме. Још више чувај од ове оштре сабље слабу децу своју. И стока има душу, и њој хладноћа шкоди као и нама, особито кад је уморна. Зато и њој гради згодна лежишта и заклоне; и онда ће ти и она боље напредовати а с њом и твоје имаовно стање; а што више имаш, то си јачи. Гради себи и постеље угодне, а немој да спаваш на земљи. А кућа твоја нек се приближује рају и нек те чистота њена мами у њу.

Онда волите и пород свој. Нека се родитељи радују принови; нека мајка воли чедо своје, а отац нека буде анђеол хранитељ и једнога и другога. А и отац и мајка нек се у одгајивању деце управљају више по саветима лекарским и научним него бапским. Чувајте мир домаћи и срећу породичну и не допустите да деца буду гледаоци и сведоци страшних призора и дѐла недостојних озбиљних људи. Јер породичне среће чине срећу народну. Само из добрих породица излазе добри људи; само срећне породице чине срећан народ.

Чувајте и своје здравље душевно. Не узбуђуј се буд' зашто. Запамтите, да се све памећу и разлогом боље отклања него срџбом. У љутини човек највише греши. Зато, ако се наљутиш, не чини ништа докле се не одљутиш. Не завиди и не мрзи, јер ти то трује душу. Него воли и радуј се кад можеш коме штогод да

помогнеш, па ма то нико не видео. Не буди сујетан и не тражи да те хвале. Боље је да те не хвале, а да вредиш више, него да те хвале а да не вредиш толико. Чини добро па други нека говоре о теби што хоће. А ти ни о коме немој говорити ружно. Не мрзи ни непријатеље своје, јер ти мржња квари срце и трује душу; него их се чувај и, ако су прости и необразовани, сажали се на њих и реци као Христос: „Опрости им, Боже, јер не знају шта раде!“ И не завиди, и не пакости, јер ти и то трује душу; него се радуј и туђем добру као и своме, ако је оно у брата твога, у народа твога. А не смеш бити злурад ни према туђину, јер то није ни човечански ни хришћански. Јер добар човек не чини зла ни животињама а камо ли људима.

На мртве не троши много, јер у нас мртви сахранише живе. Славу слави, али о њој не расипај; а свадбу проводи што можеш умереније и весељем не прави себи беду и бригу и од воље невољу. Одмарај се кад си год уморан; али запамти, да ниједан светитељ не брани да се на његов дан ради.

Најпосле моли се Богу праведноме, да ти помогне, да те упути и да благослови рад твој; и имај на уму, да ћеш скоро њему на истину, и старај се, да му можеш понети само „праведна дела своја“.

Читај књигу српску и учи и децу своју да је умеју читати. А читај највише о чувању здравља, о тековини и привреди и о подизању и неговању наде своје — порода свога.

* * *

А може ли се ово све ?

Ја велим добри читаоче, да може. Може само не наједанпут, него полако и истрајно. Поправљајмо себе па ћемо поправљати и подмладак свој, и околину своју, и народ свој. А ко се поправи, ко се просвети, нек не крије дело под сто, него нека га износи, да светли свима. И, ако то могнемо, ми ћемо делом посведочити, да јесмо за културу, и народ ће наш живети вековима.

А ако ово не могнемо учинити, ми ћемо доказати, да нисмо за културу, и онда ће јача и савршенија раса и за наше лепе земље и родне покрајине рећи некада :

„Hier lebten ehemals die Serben“ !¹⁾ ...

¹⁾ „Овде су некад живели Срби“.

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
I Образовани и необразовани народи	9
II Силе спољне и унутарње	16
III Егонзам., алтруизам и патриотизам	21
IV Шта је култура	28
V Културна борба	45
VI Српски народ у њој	54
VII Немачко продирање	57
VIII Наша безазленост	73
IX Наше националне и социјалне особине	84
X Пропаст Лужичких Срба	87
XI Ми на Балкану	98
XII У Србији	107
XIII После двадесет и пет година	113
XIV Шта да радимо	135

STATE ARCHIVES
RECORDS

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

СО 930.85
МИОДРАГОВИЋ Ј.
Српска звезда или

ДЕСКОВАЦ

000016262

COBISS e